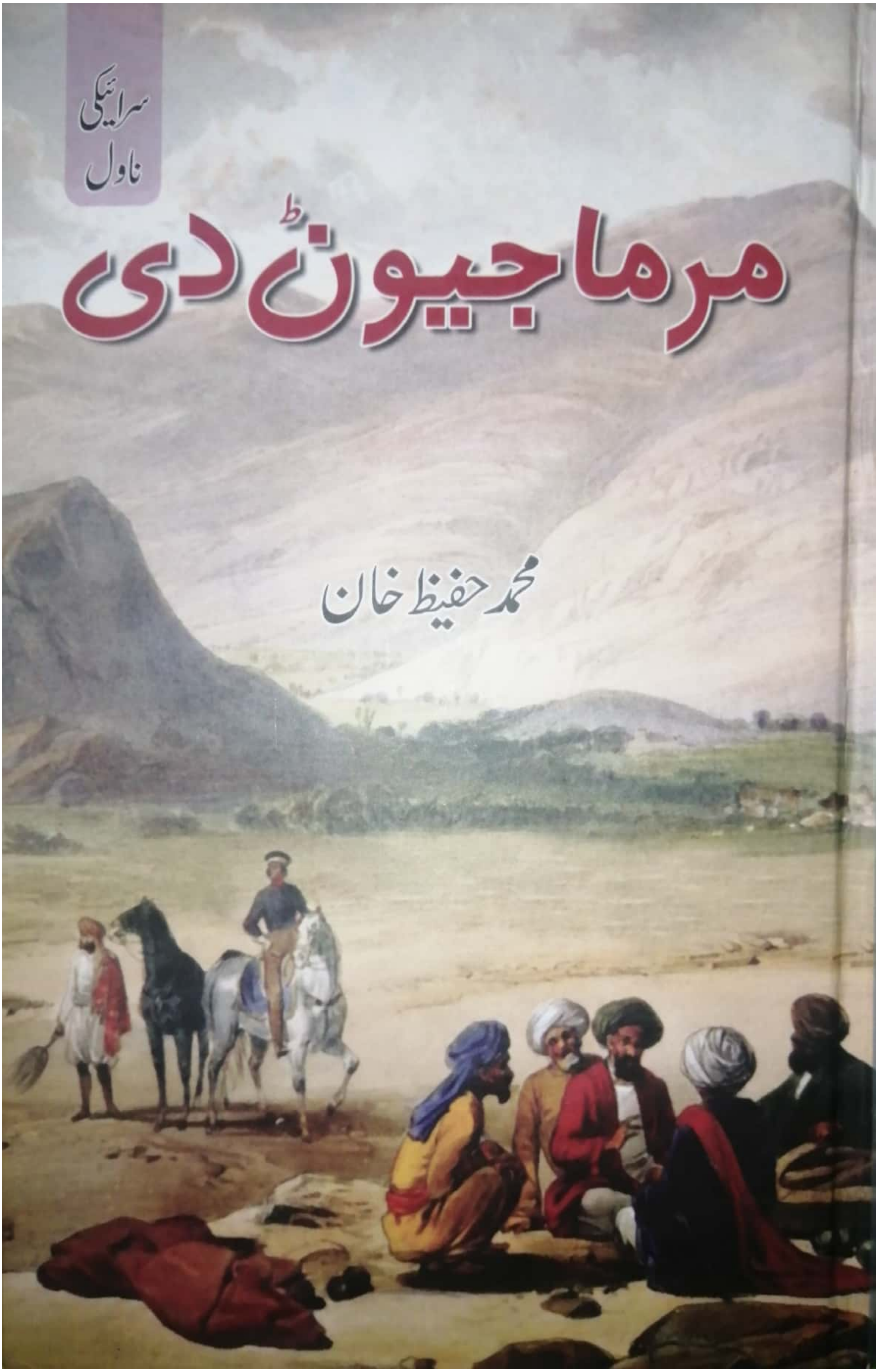
سرائیکی
ناول

مرماجیونڑ دی

محمد حفیظ خان

سئیں وقار ھنجرا ہوراں کیتے

03.10.2022

ناول

مرما جیوݨ دی

محمد حفیظ خان

بشکریہ

محمد حفیظ خان صاحب

وقار اسلم

0306-1446635

اِس ناول کا یہ پہلا ایڈیشن اکادمی ادبیات پاکستان کے تعاون سے شائع کیا گیا

مرماجیونڑ دی

سرائیکی ناول

محمد حفیظ خان

یکے از مطبوعات

ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ ملتان

Mar Maa Jevan Di

(Saraiki Novel)

M.Hafeez Khan

Publishers:
Multan Institute of Policy and Research
62/B Sakhi Sultan Colony- Multan. 0333-5575024

Price: Rs. 600/-

ISBN 978-969-9782-23-7

مر ما جیوݨ دی

(سرائیکی ناول)

محمد حفیظ خان

پہلا ایڈیشن	:	ستمبر 2022ء
ٹائٹل	:	
مطبع	:	بی پی ایچ پرنٹرز، لاہور
قیمت	:	600روپے

ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ ملتان
0333-5575024

مرماجیونڑ دی

ڈُکھا دم سجھائی دا

حقیقی تاریخی تناظر دے ہوندے ہوئے وی ایں ناول دے سبھے کردار تے مقامات فرضی ہن جیندے نال کہیں قسم دی کوئی وی مطابقت یا مماثلت محض اتفاقیہ ہوسی، جیندی ذمہ داری کہیں تے وی عائد نی تھیندی۔

1

اُنوی سوا کہتر وچ جمن تے ناں تاں اوندا محمد مراد رکھیا گیا لیکن اُنوی سوا ٹھاسی وچ اوندی غائبانہ جنازے دی نماز شہید فضل اُللہ دے ناں نال پڑھی گئی تے قران پڑھن دا ثواب وی ہوندے ناں ارواح کیتا گیا کیوں جو مدرسہ حمیدیہ دے ریکارڈ وچ ہن اوندا ناں وی ایہو تے شناخت وی ایہو۔ مسئلہ ہن اے ہا نہ ہا جو اُوافغانستان دی جنگ وچ شہید تھی گیا ہا بلکہ رولا اے ہا جو پنجوی سالاں توں بعد اُو جیندا جاگدا آپڑیں وستی پاؤلیاں والی تحصیل جلال پور پیر والا ضلع ملتان واپس وَل آیا ہا پر اتھ نہ اوکوں کوئی محمد مراد دے ناں نال سنجڑیندا ہا تے نہ فضل اللہ دے ناں نال۔ پوری دستی وچ جیڑھا وی کوئی زری بھورا اُوکوں جانڑدا ہا اُو وی آن سونہا تھی بیٹھا جو محمد مراد تاں اصلوں کُولا بال ہئی ایہو کوئی یاراں بارہاں سالاں دا تے اے جیڑھا ہن آن وڑے، بھاویں مراد ہے یا فضل اللہ، اے تاں نِرا چھیلا ہے، کھبی بانہہ اِرک کنوں کپی ہوئی، پِٹیاں دی بجائے اَدھ پیلے تے گِنجڑے ہوئے والاں والی بغیر خط دی ڈاڑھی، دھوَوَن دے باوجود تَند میل کنوں ریخاں پگ وچوں باہر جھولدے چونڑیں، وڈے گھیر دی ڈھیر سارے وَلاں والی پِھٹی ہوئے خاکی رنگ دی سلوار، تے اُتے ہوں رنگ دا چولا، پیراں وچ فوجی بوٹ تے اکھیں مسلسل جگارے کنوں پٹیاں ہویاں۔ شکلوں اَملک بہوش۔ لوکیں سمجھیا جو کوئی بُھلیا چُکیا افغانی کہیں وِسری ہوئی سنگت دی گول وچ اے یا وَل کوئی دہشت گرد کہیں واردات

کیتے ریکی کریندا اودے پر جنیں ویلے اُو کوں سرائیکی بولیندا ڈِٹھو نے تاں ویڑے تھی گئے جو اے جٹھول کتھوں آن لتھے۔

آکھن کوں تاں محمد مراد سدھا آپڑیں گھر ڈو گیا پر وستی دا نقشہ اِی بدلیا ہویا ہا۔ کچے کوٹھیاں دی جاتے پکے مکان اُسرے کھڑے ہن تے ڈھائی ترئے دُکاناں دے بزار وچ ہن توڑ تیئں ونج ویہنڈر دُکاناں اِی دُکاناں۔ اوکوں سمجھ ناں آندی پئی ہئی جو آپڑاں گھر گولے تاں کتھ گولے۔

فقیرے پولی دا گھر جتھ ہر ویلے آٹھ پُتراں تے ڈوں دھیاں دی چکیڑ با کڑ لگی راہندی ہئی، کنتے گیا۔ اوندے کنیں وچ آپنی ما بھاگ بھری دا کُوکارا اڑا ہن روی اُوئیں دا اوئیں پوندا پیا ہا جیویں جو بالاں کنوں اختی تھی کراہیں اُو اوندے پیو فقیرے دی جِند کوں روندی ہئی۔ کیا کرے ہا، ہالی ہِک بال دا چلہیا نہ تھیندا تے ڈو جھا پیٹ وچ پئے ویندا۔ اُو شودی کُرڑیندی کُرڑیندی ہڈیاں دی مُٹھ تھی گئی پر اُوندا پیو پھیرا پاون توں باز آونا ہا تے نہ آیا۔

چوتھے بال توں بعد دائی صابلو فقیرے پاؤلی کوں کول بلہا سمجھایا جو ہن پنجواں بال تھیا تاں بھاگ بھری مر پوسی کیوں جو ایں واری بال تے اُوندی جیر دے نال نال بچے دانی وی تلوں تھے کھسک تے اصلوں منہ وچ آ گئی ہئی۔ پر دائی صابلو دی چتاونی دے باوجود جُوان نے کم ہِکلی رکھیا تے گنتری ڈاہ تے ونج کھڑا یوس۔ ڈاویں بال دے واری تاں بھاگ بھری مر دے مر دے بچی۔ بُت وچ رَت دی پھینگ نہ رہی تاں چَم نال مڑھیاں ہویاں ہڈیاں دے پنجر وچ ساہ کتھوں آوے ہا۔ بال وی جمیا تاں سوکڑے دیا ماریا تے بھاگ بھری وی پوری چو پہری بے ہوش تھئی رہی۔ دائی صابلو اُدھر بچی تاں ہسپتال نیون دا آکھ تے تِلکن لگی پر فقیرے جھل گھدا۔

"کتھوں نیساں ایکوں میں ہسپتال! نہ پیسہ نہ ٹکا، ہن جو کریسیں توں کریسیں، مرن دی فکر نہ کر، مر دی ہے تاں مرن ڈے، وٹے سلامت تاں رَناں سئے۔"

دائی صابلو ڈِٹھا جو بھجن دی جاکا ئنی تاں وَلدی جُڑدے بہہ تھئی پر طبیعت اوہلاں توہلاں، جوں جوں بھاگ بھری دے پیلے ڈُڈامنہ کو ڈیدھی تاں ہاں وات کوں آون لگ پوندا، پر کیا کریندی فقیرا پاؤلی عزرائیل وانگوں سر تے سوار ہا۔ اونے ہِک واری وَل تَن ماریا۔

''گھر وچ کوئی شارک جِتی سُتھرا گھیو ہوسی؟''

''بکھ کنوں ہنگن نی آندا تے دائی مائی سُتھرا گھیو منگدی اے۔'' فقیرا زچکایا تھی کراہیں وڑنیڈی تے پیراں بھرنے تھی بیٹھا۔

''ہِک زمانہ ہا ساڈیاں تانیاں ڈینہہ رات چھکیاں راہندیاں ہن۔ فرصت نہ ملدی ہئی جو بندہ وٹوانڑاں اِی کر آوے، ہن رجڈن دیاں اے وَستی وِچ مشینیں لوماں لگن، پولیاں دی گالہہ ای کوئی نی سُنڑدا، کڈ گئے تانڑیں تے کڈ گئے بانڑیں، سال دے سال ملک تے مخدوم صاحب بار وچوں خریت نہ کڈھن تاں پولیاں دا بیچارا اُوئیں اِی اَملک کُرٹ تھی ونجے۔''

''فقیریا! دیر تھیندی پئی اے، سُتھرے گھیو دی رتی بھوری وی مل پووے ہاتاں تروکڑی بنڑا کجھ تاں ہاں جَھل تھی پوندا، مَتاں اُٹھی پووے۔'' دائی صابلو نے ہِک واری وَل فقیرے کو ارداس کیتی پر اُونے سُنی اَن سُنی کرتے تُھک چھوڑیا۔ صابلو ڈکھاری تھئی تاں وَین کرنے شروع کرڈتونیں۔

فضل اللہ لحظے کیتے محمد مراد بَن گیا، چھی ست سالاں دا محمد مراد جیرڑھا کھارے دے اُوڈھر تھی کراہیں سالہہ اندروں دائی صابلو تے وَین تے کنو کیتی بیٹھا ہا۔ اوندے کنوں چار بھراوڈے وی ہن پر سارے دے سارے چھمو مار تے نِم دے چھانورے تلے اوپرے بنڑیں بیٹھے ہن۔ مراد کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو اُوندا پیو کیوں اُوندی ماکوں مارن چاہندے تے دائی صابلو کوں کوں کیا آ پئی جو اُوندی ماکو جیندے جی رووے بیٹھی۔ اوایں گالہہ تے وی حیران ہا جو اوندی وڈے بھرا اُوپرے کیوں بنڑیں بیٹھن۔ ابّے کنوں ڈردِن یا ما دا مرن جیون اُناں کیتے مٹی دی مُٹھ اے۔ اُو بوا تھی تے کن سالہہ ڈولائی بیٹھا ہا جو بال تاں جمیں بَھل اوندا

رُواٹ کیوں نی آندا پیا! کتھائیں بال مویاتاں نی جمیا؟نویں جموڑ بال کوں مویا سوچ تے پتانی کیوں مراد کوں ایویں لگیا جو اُناں دا اُٹھ پہرا ٹکر کجھ بیا ونڈ یجن تو بچ گیا۔ پر لحظے لحظے بعد دائی صابلوں دے اُبھرن والے وائناں وچوں کہیں کہیں ویل ہِک نِکی نِکی کُوس کُوس تے مہین جے رُواٹ نے مراد دی اے آس تروڑ چھوڑی، تازہ جایا بال، دھی ہا یا پُتر، ہالی جیندا ہا۔ نِکھ کنوں آئے خالی ڈکار نے مراد کوں ولدا فضل اللہ بنڑا کھڑا یا جیندی نِکھ پنجوی سال گزرن دے بعد وی نہ مردی پئی ہئی۔ اُونے ایڈے اُوڈے دید بھنوائی، چیتا رل گیا یا گھر ونجیا گیا، کجھ سمجھ نہ آندی پئی ہئی۔

پوری وستی چودھار پھریاتاں بال اوندے پچھوں لگ گئے۔ ”پٹھان ووئے پٹھان، پٹھان ووئے پٹھان، تیڈی کچھ وِچ قران، توں وڈا بے ایمان۔“ کجھ دیر تاں اُونے برداش کیتا پر جئیں ویلے نِکھ تے گرمی کنوں جھتا تھیا تاں بالاں ڈو منہ کرتے کہیں عجیب جئی زبان وچ اِیں طرحاں دھڑکاون لگیا جیویں جو مندے کڈھیندا پیا ہووے۔ بال ہِک لحظے کیتے جھلیج تاں گئے پر سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو زبان کیہڑی ہے تے اُو آہدا کیا پے۔ بالاں کوں گُنگ تھیا ڈِٹھس توں فضل اللہ کھل پیا۔ پشتو، دری تے روسی زبان دے رلوڑ مندے بھلا وَستی پاؤلیاں دے بال کتھوں سمجھدے۔ مراد کوں کِھلدا ڈیکھ تے بال وَلدے نروئے تھی گئے تے چھوٹیاں وڈیاں بھکاں چاتے اُوندے پاسے بُھکاون الگ پئے۔ ہِک بال دے ہتھ پکا روڑا کیا آیا سدھا فضل اللہ دے سر تے لگیا۔ پگ نال اتنا بچا تھیا جو زخم نہ تھیا پر روڑے دا دَھک کو پر ہلا گیا۔ فضل اللہ نے سر چھنڈ کیا تے کاوڑ کنوں جھتا تھی کراہیں ولدا محمد مراد بن گیا۔ سرائیکی وچ مندے آپ کنوں آپے زبان وچوں نکلے تاں بال پہلے بوّے تھئے کہ اے پٹھان تاں کائنی پر جئیں ویلے اوکوں روڑے چیندا ڈٹھونے تاں منٹ وچ ایڈے اوڈے جھج دَھرک تے کِھنڈ پُنڈ گئے۔

سَر تے لگے روڑے دے جِچلانے اوکوں بے حال کیتا تاں اُونے ہِک چھانورے دی چھاں تلے منڈھ نال ٹیک لاتے پگ لہا چھوڑیس تے دَھک آلی جا کوں ہتھ لاتے اوندی چوبھ تے ویڑھ

دااندازہ لاون لگیا۔ دھک والی جانچ کراہیں چنگا بھلا بونبڑا بن گئی ہئی۔ او کوں پیوُ دی گھتی ہوئی ڈانگ دا دھک یاد کیا آیا، فضل اللہ ہِک واری وَل محمد مراد بن گیا ہا۔ اوندے کناں وِچ ہِک واری وَل دائی صابلو دیاں اَر داساں ہن۔

ماکوں مر دائن کراہیں اُو بزار ڈو بھجیا تے سدھا طیفے دی ہٹی تے وَنج تے سا کن لگ پیا۔ طیفے دی لونی تیلی دی دُکان بھاں بھاں کریندی پئی ہئی۔ طیفے مراد کوں ڈِٹھا تاں کھل پیا۔ ''وَل کیویں آون تھی گے میڈا مِٹھا پتّا سا! توں تاں آہدا ہاویں ہن اِتھوں ٹپسیں اِی کوناں، کیوں میڈا مِٹھا؟ آہدا ہاویں ناں!''

مراد نے جھون جھکی جا کیتی۔ ''ہِک پا سُتھرا گھیو______''

''سُتھرا گھیو تاں سے پر پیسے آندے نی!'' اُچی چوکی تے بیٹھا طیفا کُجھ اگوں تے سُر آیا۔

''اُدھار تے، میڈی ماں دی دوا______''

''میڈی دوا توں چا کر، تیڈی ماں دی دوا دا بندوبست میں کر ڈیندا اں بلکہ ہن تک دی ساری اُدھار تے لیکا پھیر ڈیندا اں، اندر آونج ہٹی وِچ، بزار سُنج تھئی پئی اے۔''

''میڈی ما بہوں بیمار اے۔'' مراد دیاں اکھیں وِچ ار داس ہئی۔

''بیمار تاں میں وی بہوں ہاں میڈا مِٹھا! حکیم آہدے پاؤلی دے چھوہر دی ہِک خوراک تے وَل شفا ای شفا۔'' طیفا آکھ مار تے ہالی بیا کُجھ آکھن دی کوشش کریندا اِی پیا ہا پر اُوں توں پہلے مراد نے اچا چیت دالیں والے پیپیاں تے پئی لوہے والی کنڑچھی چا تے طیفے کوں بھکا ویں ماری تے گھر ڈو دھر وکڑی لا چھوڑیُس۔ گھر آتے اُو دانڑیاں والی خالی پڑولی پچھوں لک بیٹھا۔ سالہہ وچوں ہن نہ دائی صابلو دے دیاں ار داساں ہن تے نہ سجائے بال دے نکے نکے رُنڑ کار۔ ابا اُوئیں دا اُویں وَنڑ ینڈی تے بیٹھا اُدھار تے گھدے ہوئے لیمپ دے سگریٹ دے دھوئیں کوں وَل وَل توڑ تیئں اندر چھکن دی کوشش وچ ہا۔ ایں آن وِچ بغیر در دروازے دے گھر

دے باہروں طیفے دُکاندار دے بوکن دیاں آوازاں آون لگیاں جیڑھا جو ونکو ونک دے مندیاں نال فقیرے پاؤلی دے پورے خاندان کو لبھی ویندا اہا۔

کنڑ چھی طیفے دے متھے تے ایں طرحاں لگی جو ڈلیک تاں نہ پئی پر سُجے ہوئے چِیر وچوں رَت ضرور سِمدی پئی ہئی۔ فقیرے پاؤلی نے مراد دی تاں کوئی گالھہ نہ سُنڑی پر تنور دی کنڈڑیں نال مراد دیاں پسلیاں پاسے سُجار کھیونس۔ ہِک وار اُٹک تے پُلپڑں تے ونج لگیا تاں مراد چکر کھاندا ہویا کیکر دیاں سُکیاں ڈھینگریاں تے وَن ڈٹھا جیڑھیاں رِدھے پکے واسطے مار تے چُنڈ وچ رکھیاں ہن۔ مراد ڈھینگریاں وِچ ڈٹھا تاں کِکر دے کنڈے پورے بُت وِچ لہہ گئے۔ مراد دیاں باکاں نکل گیاں۔ اُوجوں مچھی وانگ پتھکدا اہا کنڈے بئے وی وہیر کریندے ہن۔ اے حال ڈیکھ تے فقیرے کوں تاں ترس نہ آیا پر طیفا اُدھر تیج تے کنڈیری ڈو اُلریا تے روندے رڑدے مراد کو باہر کڈھ آیا۔

فقیرا پاؤلی وَل اُلریا جو مراد کوں زپیڑ چاڑھے پر طیفا سامنڑیں آ گیا۔ ''مرن دی مار تاں ڈے چھوڑی ہن رجانوں مریسیں کیا، چھوڑ ویندی کوں ویندی کر، میں اِی چھوہر کوں اِی معاف کیتا تے تیڈا اُدھار دی، کجھ نہ آکھیں ہن رایکوں۔''طیفے نے ویندے ویندے مراد کوں آپڑیں ہاں نال لاتا تے وَل ڈوہائیں ہتھ اوندیاں گلہاں تے پھیر تے متھے کوں چُمی گیا۔ فقیرے پاؤلی دے منہ تے تاں کھل آ گئی پر مراد کوں طیفے دے چُمن دی چوبھ کِکر دے کنڈیاں کنوں وَدھ وردیلی لگی۔ پیو دی مار دی زپیڑ تے پورے بُت وِچ کِکر دے کنڈیاں دے زہر دے باوجود اُونے اپڑیں متھے کوں ہتھ نال اُگھیا تے پیو کو ڈیدھے ہوئیں زمین تے تھک چھوڑیا جیڑھا ہن دی وَل وَل طیفے کنوں معافیاں منگدا پیا اہا۔

مراد ہِک واری وَل فضل اللہ بن گیا۔ ایڈی مُد گزرن دے باوجود نہ تاں اوندے بُت وچوں کِکر دے کنڈے نکلے ہن تے نہ طیفے دی اوندا متھا چُمن دی کریّت مَتھی تھئی ہئی۔ اُونے آپڑیں سر تے بنڑیں بُونبڑ تے ہتھ پھیریا تاں درد اُٹھر پیا ہویا محسوس تھیا۔ فضل اللہ نے پگ وَلدی

سر تے رکھی تے اکھیں کوں اُتوہاں چاتے چھانورے کو ڈِٹھس ،وَن اے وی نِم داہا۔ او کوں بے اختیار آپڑیں گھر وچ لگیا ہو یا نِم دا چھانوار یاد آ گیا۔ اِیں تو پہلے جو اُو وَلدا افضل اللہ توں مراد بنڑدا، اُوا اُٹھی کھڑا تھیا۔ او کوں آپڑاں گھر لبھڑاں ہا، آپڑیں بھیڑیں بِھرا گولنڑیں ہن، آپڑیں ما پُیو کوں وَلدے سِروں نَر دیا کرناہا، پُیو دے کھلے کھاون کیتے تے مادی جھولی وچ سرڈے تے رُووَن کیتے تاں جو ہاں تے پئی باری بِھک پَسیلی تھیوے، جیون جیون لگے وَلدے سِروں جیون کیتے بَھل پرے پرے توڑیں نہ تاں اوندے گھر دے کوئی آثار ہن تے نہ اِی کوئی بیا نِم دا چھانورا جیڑھا او کوں اوندے گھر تئیں توڑ پُجاوے ہا۔

2

۱۹۷۸ء وچ سردار داؤد دی حکومت دے خلاف کیمونسٹ انقلاب دی کامیابی نال اِی افغانستان وچ سیاسی بے چینی شروع تھی گئی۔ کیوں جو پاکستان تے ایران ڈوہیں امریکی اتحادی ہن۔ اِیں گالہوں نویں افغان حکومت کوں سیاسی تے جغرافیائی کلیپے توں بچاون کیتے سوویت یونین نے ۱۹۷۸ء وِچ اِی افغانستان نال دوستی دا ہِک معاہدہ کر گھدا۔ افغانستان دی نویں حکومت تے اوندا سوویت یونین نال معاہدہ بھلا امریکہ کوں کتھوں وارے آندا ہا جنہاں دے درمیان سرد جنگ دی ہِک لمبی تاریخ ہئی۔ اِیں سانگے نویں افغان حکومت دے کیمونسٹ مہاندرے دے خلاف سرحدی علاقیاں وچ آباد قبائل دے مذہبی جذبات دا بھانبڑ بھڑکا اسلامی جہاد دی بنیاد رکھی گئی جیندے وچ شہری وسبیاں دے لوک وی شامل تھیندے گئے۔ معاملہ بیا بکھیا تاں ۱۹۷۹ء وچ صدر نور محمد ترکئی توں بعد حفیظ اُللہ امین کوں گھن آندا گیا تے اُوندی امداد کیتے افغان روس دوستی معاہدے دے تحت تریہہ ہزار روسی فوج وی ۲۴ دسمبر ۱۹۷۹ء کوں کابل بھیج ڈِتی گئی۔ کم نہ بنڑیا تاں ترئے مہینیاں بعد حفیظ اُللہ امین کوں ویندا کرتے حکومت ببرک کارمل کوں ڈے ڈِتی گئی۔ دنیا تے حاکمیت دی امریکہ تے روس دی پرانی خواہش کوں افغانستان دا میدان ملیا تاں امریکی اتحاد دے ملکاں دے میڈیا نے ایکوں اسلام تے کفر دی جنگ بنڑا ڈِتا۔

ہر جنگ طرحاں ایں جنگ کوں وی آپڑیں لیے اُچیرے رکھن کیتے بَل چاہیدا ہا انساناں دی صورت ۔ افغانستان وِچ اے بَل تھُڑیا تاں جنگ دے وپاریاں نے ہر اُوں ملک وِچ آپڑیں ہر کارے بھجائے جتھ بکھ ننگ اِی چکھیری اتے آبادی وی زیادہ ۔ ایہو جئے ملکاں وِچ جیون توں اَکے ہوئے لوکیں کوں مرن دا بہانہ چاہیدا ہوندے تے جے مرن توں پہلے رَج ٹکر وی نصیب تھی ونجے تاں باقی دی بکھ دا آسرا اَگلے جہان دے وعدیاں تے ہوندے ۔ پاکستان وچ ایہو جئے لوک سوائے سرائیکی وسیب دے بیا کتھ ہوسن جتھ کھاون کوں روٹی ہووے یا نہ ہووے پر تریہہ سال دی عُمراں توڑیں بال ڈاہ ڈاہ تھی ویندن ۔ اے بال آپڑیں نال آپڑاں بلپن گھن تے نی آندے بلکہ جمدیاں آپڑیاں سبھیاں محرومیاں سمیت انسانی وسائل دا کم ڈیندن جتھ اُناں دا استعمال تے استحصال ماپیو ای کریندن ۔

کجھ عرصے توڑیں افغانستان دے مقامی مجاہدین نے پیپلز ڈیموکریٹک پارٹی دی حکومت کو چنگی بَنتھی ڈِتی پر جئیں ویلے ببرک کارمل دی حکومت دی امداد کیتے پہلے توں موجود روسی فوجاں دی تعداد تریہہ ہزار توں ہِک لکھ تھی گئی تاں ۱۹۸۲ء وِچ ۲۸ لکھ افغان مہاجر پاکستان تے ۱۵ لکھ ایران ٹُر گئے ۔ اِناں حالات وِچ امریکی فتح تے روسی شکست واسطے ضروری تھی گیا جو روسی فوجاں نال دُوبدو دی بجائے گوریلا جنگ کیتی ونجے ۔ چونکہ پہلے توں ٹارگٹ کیتے گئے انسانی خریداری دے مرکز ہالی بنڑدے جُڑدے وَدے ہن لہٰذا اُتھوں دی بجائے آپڑیں حمایتی ملکاں وچوں ہر اُو بندہ کٹھا کر تے افغانستان پُجا ڈِتا گیا جیرھا آپڑیں ملک وِچ حشر تَپائی کھڑا ہا پر گالھہ بنی ناں جو اِناں تاخ نکھیڑے لڑاکیاں کیتے آپنی جند بچاون اوّل ہا، پکی بھونی واسطے تاں اَڑبنگ چاہیدے ہن ، موت حیاتی دی وِچلی لکیر توں انجان ، اَن سونہے ۔ جیندے ہِن تاں جیندے ہِن ، مر گئے تاں کیکوں یاد ۔

اِناں ڈینہاں ہِک پاکستانی جَم پَل شیخ الفقہ باہر لے ملکوں ڈھگ سارے ڈالر ، ڈِھگ سارے ریال چاتے آیا تے مظفرگڑھ ، ملتان توں لاتے رحیم یار خان توڑیں ہر اُوں دیہات وِچ مدرسہ تے

مسیت بنڑوان دے ناں تے کرنسی وہیر کر چھوڑی کہ جتھ غربت وی ڈھیر تے ہر گھر وچ بالاں دے آجڑای آجڑ۔ ایں اسکیم دے تحت جلال پور دی وستی پاؤلیاں وِچ مدرسہ حمیدیہ دا ایرا بدھیا گیا۔ ڈیڈھے اِی ڈیڈھے پہلے توں موجود کچی مسیت پکی تھی تے اُسر گئی، پڑھیاں دی جا تے قالیناں وِچھ گیاں تے بجلی والے پکھیاں دے نال نال اے سی وی لگ گئے۔ مدرسے دی عمارت بنی تاں ایندے مہتمم مولوی عبدالحنان دا ترئے کمریاں دا پکا مکان وی تعمیر تھی گیا۔ مدرسہ کیا ہا کئی ایکڑاں وِچ بنڑیا ہویا پورا حویلی ہا جیندیاں کندھاں قلعے طرحاں اُچیاں تے ہر نکر تے بُرجی، بُرجی وی ایڈی چوڑی جو ترئے بندے کھلے بہہ کراہیں ہر پاسے نگاہ رکھ سگن۔ مدرسے دا ہِکو وڈا دروازہ وی کندھاں دے حساب نال اُچا اُسار یا گیا جیڑھا چوی گھنٹے بند راہندا۔ بس آندیاں ویندیاں کیتے ہِک چھوٹی جئی طاقی اَندر ڈو کھلدی تے بالاں دے ماپیو اُتھائیں نال بنڑے ہوئے ہِک چھوٹے جئے کمرے وچ ملاقات کر گھندے، اَندر ونجن دی اجازت کہیں کوں نہ ہئی۔ مدرسے وِچ داخل تھئے ہوئے بال وی جڈاں دے داخل تھے ہن، باہر وں نہ نکلے ہن۔ ماپیو کوں وی کیا فکر، اُلٹا جان چھٹی پئی ہئی تے مہینے دے پنجاہ روپے اُتر مل ویندے ہن۔

مولوی عبدالحنان کوں ہِک سال وچ سو بال مدرسے وِچ داخل کرن دا ٹارگٹ ڈِتا گیا ہا لیکن اُونے سَت آٹھ مہینیاں وِچ اِی ہِک سو چالی داخل کر ڈِکھائے۔ اِناں ہِک سو چالھیاں وِچ محمد مراد سمیت فقیرے پاؤلی دے پنج پُتر وی شامل ہن۔ ڈاہ بالاں وچوں اَدھیاں دا روٹی مانی تے کپڑے لٹے دا خرچہ گھٹیا تاں فقیرے کجھ ساہ پٹیا پر سکھ دا ساہ تاں اُوں ویلے نِکلا جڈاں جو ہر مہینے اڈھائی سو روپے وی اوندے کھیسے وِچ پووَن لگے۔ پنجاہ روپے فی بال وظیفہ ہا جیڑھا اُد اُتوں اُتوں مولوی صاحب کنوں گھن آندا ہا۔ اے گالہہ بئی جو اوندا انگھوٹھا پنج سو روپے دی وصولی تے لوایا ویندا۔ فقیرے کوشش کیتی جو اوندے باقی پنج بالاں وچوں ترئے کوں دی مدرسے وچ داخلہ مل ونجے جیڑھے کجھ کجھ سیانڑیں تھی گے ہن پر مولوی عبدالحنان صاف

جواب ڈے ڈِتا۔ اوندے مطابق ڈاہ سال توں وَڈی عمراں دا بال اِی مدرسے داخل تھی سگدا ہا، اُوں توں گھٹ کائنا۔ فقیرے دی اے منت وی نہ مَنی گئی جو باقی دے بالاں دیاں عمراں وڈیاں لکھ چھوڑ ییجن کیوں جو مولوی کوں ڈر ہا کہ کہیں ویلے اِی گرانٹ آ لے مار کہ اچاچیت آن وڑے تاں اُوندی نوکری دا کیا بنڑسی۔

مدرسہ وی بن گیا تے مسیت وی۔ طالب وی آ کھی گئی تعداد کنوں وَدھ مدرسے داخل تھی گئے پر ہالی توڑیں حکم مطابق روز دی رپورٹ گھنن کیتے ٹیلی فون دی شرط پوری نہ تھیندی پئی ہئی۔ ہِک تاں دیہات وچ فون لواوَن او کھا جو نہ اِتھ ٹیلی فون دا کھمبا تے نہ کوئی تار۔ ڈوجھا خود مہتمم مولوی عبدالحنان وی نہ چاہندا ہا جو مدرسے وچ ٹیلی فون لگے۔ ایویں روز خوامخواہ دی پُچھ پرتیت توں جان ویندی ہئی۔ وَل وی محکمے کوں درخواست وی ڈے آیا تے مزید تاکید دے طورتے وفاقی وزیر مذہبی امور نال اسلام آباد ملاقات وی کر آیا لیکن شیخ الفقہ دا تاکیدی خط ہر ڈوجھے ہفتے آ اِی ویندا۔

ہِک جیہاڑے اچانک خبر آئی جو گرانٹ ڈیون والے ملک توں ہِک بہوں وڈے عالم پاکستان دے دورے تے آندے پِن۔ مدرسہ حمیدیہ دے مولوی عبدالحنان سمیت وسیب وچ کھولے گئے اَسی مدرسیاں دے مہتمم صاحبان دا ساہ سُک گیا جو ہن تاں مدرسیاں دا معائنہ وی تھیسی تے آڈٹ وی، کوئی ڈِھل گُس نکل آئی تاں سارا حق حساب ڈیونڑاں پو سی۔ سب توں وڈا مسئلہ ٹیلی فون نہ لگن دا ہا۔ اِیں مد وِچ ڈِتی گئی چنگی بھلی رقم تاراں سُودھی کئی کھمبے لاوَن کیتے سئے ہئی پر ہن توڑیں تاراں لگیاں تے نہ کھمبے تے نہ اِی ٹیلی فون۔

مدرسیاں دے مہتمم مولویاں نے اُکی ویندی ڈیکھ تے کنڈھ پُولی کیتی تے آ پڑیاں آپڑیاں علاقیاں دے ڈویژنل انجینئر ٹیلی فون دے دفتراں وچ گوڈے نِوا تے بہہ گئے جو ٹیلی فون لگسی تاں وَل اُٹھسوں۔ محکمے دا جواب وی آپڑیں جا وَل کوں لگدا ہا جو جِتھ نہ ڈیناں تے نہ پیرَ اُتھ نویں ڈویلپمنٹ اسکیم دے فنڈ آون توں پہلے فون لگے تاں کِتھوں لگے۔ مولویاں دا تقاضا

زندگی موت دا مسئلہ بنڑیا تاں گالہہ اے مکی جو ہِک ہِک لکھ چٹی گھِن کراہیں محکمہ نزدیکی کاٹن فیکٹریاں دے نمبر ترئے ڈیہناں کیتے بند کر تے اُناں دے پیپر توں تار چھک کراہیں فون مدرسیاں وِچ لاتے چالو کر ڈیسے، ہِک واری عالم صاحب دا دورہ بھگت گیا تاں وِل نویں اسکیم دے آون تک ڈِٹھی ویسی۔ مولوی ٹھہہ گئے تاں مدرسیاں وچ ٹیلی فون دا گھنٹیاں کھڑکن لگ پیا۔ اُوڈے محکمے دے اَفسراں نے وی ہِنگ پھٹکڑی لاتے بغیر اتنا کما گھدا جو سبھے پُرائیاں تھی گیاں۔

گرانٹ ڈیون والے ملک دے وڈے عالم دے دورے تے سرکاری پروٹوکول دے آرڈر آئے تاں اِناں مدرسیاں دے مہتمم مولوی صاحبان دی دھج اَنج بنڑں گئی۔ عالم صاحب دے دورے توں پہلے اے سی، ڈپٹی کمشنر تے کمشنر دے دوریاں نے مولوی عبدالحنان دی سُتھرں تے مائے دا کم کیتا۔ جِتھ پٹواری گالہہ نہ سُنڑ دا ہا اُتھ تحصیلدار دی ڈیوٹی لگ گئی جو عالم صاحب دے دورے تک مدرسے تے ڈیوٹی کریسی تے کھاون پیون دے شایانِ شان انتظامات توں علاوہ اُو سارے کُھٹدے وَدھدے بندوبست اِی مد پٹواریاں وچوں کر چھوڑیسی جیڑھے مولوی عبدالحنان نہ کر سگیا ہا۔ سبھی بُھتر پڑدے باوجود مولوی عبدالحنان پڑویلیاں وِٹیندا اوَدا ہا جو سرکاری پروٹوکول دے آرڈر ڈوں ڈیہنہ پہلے آویندے تاں ٹیلی فون لواوَن کیتے لکھ روپیہ تاں نہ ڈیونڑاں پوندا۔ کاوڑ تاں اوکوں موضع دے پٹواری تے پولس چوکی دے انچارج افضل اے ایس آئی تے وی ہئی جیڑھے مدرسے تے مسیت دی تعمیر دے دوران اوکوں کئی حیلیاں بہانیاں نال زِچ کیتی رکھیندے ہن پر ہن دَستی پاؤلیاں دے ذیلدار کنوں لاتے حوالدار پٹواری توڑیں سب کوں کن تھی گئے جو مولوی دی پہنچ تاں اُوں جا تئیں اے جِتھ ہر کوئی سر نوا کھڑدے۔

مولوی عبدالحنان دی ہوا بنی تاں مدرسے وِچ داخل تھئے بالاں دے ماپیو دی ہوا وی خوامخواہ بنڑں گئی۔ اُناں کیتے ایہو گالہہ اِی ماوَن دی کا نا ہئی جو نیک جاتوں آئے ایڈے وڈے عالم دی

سرپرستی وِچ اُناں دے بال حافظ بن کراہیں آخرت وِچ اُناں دی بخشش دا سوب بنڑسن۔ جیڑھے عالم کوں دنیاہزاراں روپے خرچ کرتے ایڈاپرے ڈیکھن ویندی ہئی اُوخود ٹُر تے اُناں دے بالاں دے سراں تے ہَتھ رکھن آ گئے۔اِیں موقع تے اُو سبھے لوک مُنجھارے تھی آپڑیں آپ کوں بدقسمت سمجھدے پئے ہن کہ جنھاں نے مولوی عبدالحنان دے وَل وَل آکھن دے باوجود آپڑیں بالاں کوں مدرسے داخل نہ کیتاہا۔

عالم صاحب دورے تے آئے تاں اُناں دے نال وسیبی وَسنیک تے ہن گرانٹ ڈیون والے ملک دے شیخ الفِقہ مولانا عبدالقدیر تے ڈوں ترئے بئے اصحاب وی ہن۔ مدرسے دے اندرونی حصے وِچ داخلے ویلے کمشنر، ڈپٹی کمشنر، ڈی آئی جی تے ایس ایس پی توں علاوہ انتظامیہ دے بئے آفسراں نے حضرت صاحب دے نال ونجن دی کوشش کیتی پر اُناں کوں باہرلے حصے وچ ای روک ڈِتا گیا کہ جِتھ بالاں دی ملاقات اُناں دے ماپیو نال کرائی ویندی ہئی۔ وَڈے آفسراں نے بہوں وَٹ کھادا پر اُتوں آرڈر ایہو ہا جو جیویں حضرت صاحب دا عملہ آکھے، اُوئیں کرنے۔

حضرت صاحب نے اندرلے حصے وچ کافی دیر توں انتظار کریندے طالباں دی ڈَسی ہوئی تعداد کوں ڈِٹھا تاں چہرے تے اطمینان دا رنگ ٹکھن لگ پیا۔ نویاں سیتیاں ہوئیاں وردیاں تے سرتے لاتھی گول ٹوپی اُتے چار خانیاں والے رومال نے طالباں کوں سجا سنوار تاں کھڑایا پر جئیں ویلے حضرت صاحب نے بالاں دی جسمانی کثرت، نیزہ بازی تے گھڑسواری بارے پُچھیا تاں مولوی عبدالحنان دا وات پٹیا داپٹیارہ گیا۔ اُونے شیخ الفِقہ دے منہ ڈو ڈِٹھا پر اُتھ کروی کوئی خیر دی خبر نہ ہئی۔ اونے سرنوا تے گالہہ بنڑاوان دی کوشش کیتی پر بن نہ سگی۔ کجھ دیر دی نراضگی توں بعد مولوی عبدالحنان کوں اِیں یقین دہانی تے ہِک موقع بیا ملیا جو مذہبی تعلیم دے نال نال اِناں طالباں کوں ہر قسم دی جسمانی ورزش نال اتنا چُست تے سخت جان بنڑاں ڈِتا ونجے جو جہاد تے بھیجن دی صورت وِچ اے دُشمن کنوں ہینڑیں نہ پووِن۔

جتھ خیر دی خبر اے ہئی جو ویندے ویندے حضرت عالم صاحب نے مدرسے دی سالانہ گرانٹ وِچ چنگا بھلا وَدھارا کر ڈِتا اُتھ مولوی عبدالحنان کیتے پریشانی اے وی ہئی جو صوبائی سطح تے ہِک مقامی حضرت صاحب کوں اِیں علاقے دے سبھے مدرسیاں دا نگران مقرر کر ڈِتا گیا ہا جینے بغیر اطلاع ڈِتے اِتھوں دے دورے وی کرنے ہن تے پُچھ پرتیت وی۔ ضابطہ اے وی لاگو تھیا جو کوئی وی مہتمم پنج ہزار روپے توں وَدھ دی رقم نگران دی منظوری کنوں بغیر کوئنا خرچ کر سگسی۔ ایندے باوجود حضرت صاحب دا دورہ وَستی پاؤلیاں دے مولوی عبدالحنان کیتے اِیں لحاظ نال سود مند ریہا جو نہ صرف انتظامی افسراں نال اُوندی رَس پَت جُڑ گئی بلکہ سماجی طور تے وی ہِک ٹکڑے پِن مُلا دے ناں نال مشہور شخص مقامی یونین کونسل دے چیئرمین کنوں اِی وَدھ حیثیت دا تھی بیٹھا۔ باقی دا ہنر اُو خود جانڑدا ہا جو اِیں سماجی حیثیت کوں سیاسی اثر رسوخ وِچ کیویں بدلنے۔ تھوں آندیاں ڈیہناں وِچ ضلع دی انتظامیہ طرفوں اُوہر اُوں کمیٹی دا ممبر یا چیئرمین نامزد تھیون لگ گیا جتھ سیاسی تے مذہبی رواداری یا امن امان دے معاملات طے تھیندے ہن۔ گالہہ اُوں ویلے ٹھکی جڈاں جو اُو مولوی عبدالحنان تو مولانا عبدالحنان تھی کراہیں صوبے دی رُویت ہِلال کمیٹی دا ممبر بن تے اُوندے پروٹوکول دی چَس چاون لگیا۔

3

محمد مراد کوں آپڑاں گھرتاں نہ لبھیا پر اُونے مدرسہ حمیدیہ گول گھدا۔ لیکن ہن اے اُو مدرسہ حمیدیہ نہ ریہا ہا بلکہ مدرسہ رحمانیہ تھی چکیا ہا۔ مدرسے دیاں کندھاں وی دریشی توں بعد پنج پنج فُٹ بچ ریہاں تے ایندا قلعہ نما دروازہ وی لوہے دے چھوٹے جیہے پنج فُٹ اُچے تے ڈاہ فُٹ موکلے گیٹ وچ تبدیل تھی چکیا ہا جیڑھا چوّی گھنٹے بند راہون دی بجائے ہن وی پھاٹک تھیا پیا ہا۔

اُو کافی دیر تئیں گیٹ دے باہروں کھڑا ریہا۔ اُو کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو ایندے اندر محمد مراد بن تے ونجے یا فضل اللہ بن تے۔ کافی دیر تئیں چیتا کردان اِی ریہا تاں اُو چُپ کر تے اندر وڑ گیا۔ گیٹ دے اندر وی کوئی نہ ہا جیڑھا اوکوں ہٹکے ہا۔ اُونے محمد مراد بن تے سجے کھبے ڈِٹھا، مُلاقات دا کمرہ اُوئیں دا اُوئیں ہا۔ اُوندے وِچ وِچھے ہوئے پڑ تے چھے ڈیکھ تے اُو کوں آپڑیں ماپیو یاد آ گئے جیڑھے مُلاقات کیتے اِتھائیں آن باہندے ہن۔ اوکوں آپڑیں پیو دیاں اکھیں وچ کڈھائیں وی آپڑیں کیتے مونجھ یا پلین دی سک نظر نہ آئی ہئی۔ اُو صرف مدرسے طرفوں ملن والے وظیفے دی جھک تے آندا ہا جئیں ویلے جو اُوندی ما بھاگ بھری آون سیتی اُو کوں ہاں نال لیندی، بھاکل پیندی، منہ متھا چُمیندی تے ونجن تئیں اُوندے منہ ڈو تُر تُر ڈیدھی راہندی۔ ہڈیاں دی مُٹھ تھئی بھاگ بھری تھوڑا جیا تُردی تے وَلدی ساکن بہہ راہندی جو وجود وِچ ساہ

اِی کا نہ ہا۔ ڈاہواں بال جمیندی اُو نچ تاں پئی ہئی پر کہیں مہینے کھٹڑے توں اُٹھن جوگی نہ رہ گئی۔ ایں حالت وِچ اِی اُوندا پیو سارا ڈینہہ اُوندی جند کوں پٹیندا راہندا جو چندری رَن کھٹ تے آہلی پئی اے تے رِدھن پکاوَن اِچ موت پوندی ہِس۔ پر اوندے وچ ساہ ہو وے ہا تاں اُٹھے ہا۔ چھی مہینیاں توں بعد ایویں ذری جتی ساہ پٹیئیں، کھٹڑے توں پیر ایویں بھوئیں تے لَہون دی دیر ہئی جو فقیرے نے اُوندے مرن جیون دی پرواکیتے بغیر اوکوں یار ہویں پھیری وَل گبھن کر کھڑا یا۔

سکیاں چنگھاں تے گھٹرے جیڈا اڈِڈھ چاتے اُو جئیں ویلے وی ملاقات توں بعد مدرسے وچوں ونجڑں لگدی تاں اکھیں اکھیں وِچ اوکوں ایویں مکلیندی جیویں آندی مُلاقات توڑیں اُوکوں پُتر دی شکل وَلا ڈیکھن دا یقین نہ ہووے۔ کیا خبر جیسے کہ مرسے۔ پیو دے اَبھرتے مادا صبر ڈیکھ تے مراد دادِل کریندا جو کڈہائیں تاں اُوایں ظالم داگاٹا بھَنن جوگا تھی راہسی۔ اُوئیں تاں مراد کنوں وڈے اُوندے چار بھرا بئے وی مدرسے وِچ داخل تھئے ہن پر مااُوندی چھڑا مراد کوں اِی ہاں نال لا باہندی بھاویں ایں گالہوں جو اے اُناں سبھڑائیں کنوں نکڑا ہا۔ بھاویں اے گالہوں جو پورے جُھگے وِچ مراد اِی اوندی خبر گیری کریندا ہا، جئیں و[illegible] لگدا اُوندے پیر گھٹن آن باہندا، کپڑے دھو پوَیندا تے آٹا مل روٹیاں وی تھپ رکھیندا[illegible] مراد دے مدرسے داخل تھیون نال جِتھ فقیرے دا جُھگا رُلیا اُتھ جُھگے توں وَدھ اُوندی مابھاگ بھری رُل گئی۔

باہروں آئے وَڈے عالم صاحب دے دورے کوں ہالی مہینہ سوا مہینہ اِی گزریا ہوسی جو مراد تے اُوندے بھراواں کوں خبر تھئی جو اُناں دی ما یارہواں بال جمیندی مرگئی اے۔ اے خبر ای مدرسے اُوں ویلے پہنچی جڈاں جو اُوندی ما کوں گزرے چار ڈینہہ تھی گے ہن۔ قل کندھانی کیا تھیونی ہئی شودی کوں پورن دے بعد کچی قبر تے کہیں نے پانی دا تُرکا وی نہ کیتا۔ فقیرے پاؤلی اِتنا وی نہ کیتا جو اُناں پتراں کوں موئی مادی شکل ڈِکھا ڈیوے ہا جنہاں دے وظیفے

دی کمائی خود کلہا ہکلی ویندا اہا۔ موئی ماد اُنّ تے مراد دے باقی بھرا تاں ایویں اوپرے تھی رہے جیویں جو مرن والی اُناں دی مااِی نہ ہئی۔ شاید اُو اُناں واسطے اُناں ڈیہناں اِی مر گئی ہئی جڈاں جو ہِک دے بعد ہِک نواں بال جماون دے عذاب وِچ او کوں سُرت اِی نہ رہ گئی جو اُناں دا دھیان رکھ سگے ہا۔ او کوں یاد رکھن دا ہوش کتھ ریہا ہا جو پیٹ وِچ پے بال توں پہلے وِی کوئی بئے روندے رڑدے، گلوں منجھوں ننگے، ٹکھ کنوں کُوس کُوس کریندے تے آپڑیں اِی گھوں متر نال لِمبڑے ہوئے بال جمائی وَدی ہئی۔ چارے وڈے پُتراں دے چیتے وِچ شئیت مہربان ماد اکوئی بِچھاواں بنڑیاں اِی کائنا ہا۔ اُناں کوں تاں شئیت ماد دے وجود دی اُوں گرمائش دا احساس اِی کائنا تھیا ہو سی جیڑھا آپڑیں بالاں کیتے پالے وِچ سیک تے ہنالے وِچ ٹھڈڑی ہِیل بن ویندے۔ ٹکھ تے بیماریاں دی ماری ہوئی عورت جیڑھی آپڑیں آپ کنوں اِی آوازار ہووے آپڑیں آپ کوں سنبھالے یا بالاں دی گلید کوں سنبھالے۔ اِیں تے اُتر وِتھ پیُو دے اُوں وجود نے کر ڈکھائی جیڑھا جو صرف جھنڑکاں، دِھکے دھوڑے تے لتر پولے واسطے اِی گھر وِڑدا ہا۔ اُتھ کر کہیں وی بال کیتے ماپیُو دا ہوون یا نہ ہوون بھلا ہِک برابر تھیوے ہا یا نہ تھوے ہا۔

پر چارے وڈیاں توں ہٹ کراہیں مراد پتہ نی کیندے اُتے گیا ہا۔ تھئی تاں ہوندے نال اِی اُو ہو جیڑھی اُوندے توں وڈے چار بالاں نال تھئی پر اے بھراواں کنوں کُٹیجن دے باوجود اِی اُناں دا پاند نہ چھوڑیندا۔ ماد اکھلا بُجا اَنج پر مجال اے بال پاسا مار پسیلا تھیوے اُلٹا جھولی وِچ سر ڈے تے کہیں وی چِیک باک تو بغیر ہنجوں وہاوے ہا پیا۔ پیُو آوے ہا تاں اُوندی زَ پیڑ اَنج چیندا جیڑھا گالھہ گالھہ تے گِچی وِچ ہتھ پا، کئی کئی دیر اُتوں تے لڑکا کھڑیندا اہا۔ پھنک پھنک تے نکِے جئے بال دے آہنے باہر واں آوندے پر وَل وی اُو پیُو دی سرہاندی تھیارا ہوے ہا جو کہیں ویلے تاں آپڑیں گڑ والی تھیلی وِچوں زری بھورا گڑ دا اُوندی زبان تے وی رکھ چھوڑیسی جیڑھا جو اُو حقہ بکھاون ویلے تماخوں وِچ رلیندا ہا۔ نکی جئی جِند دا اے وَرتاوا ڈیکھ کراہیں

فقیرے دے ہاں کوں تاں کجھ تھیا یا نہ تھیا پر بھاگ بھری دے ہاں کوں ایجھا ہتھ پیا جو آپ کنوں آپے اوندے کیتے جاوَیلی تھیندی گئی۔ مراد چھی سَت سالاں دیا تھیا تاں بھاگ بھری فقیرے دے کھلے بُجے کنوں ڈُکھاری تھی تے اوندے نال ایویں گل وچی لگ تے روندی جیویں کوئی دھی ماں کو ڈُکھ سُنڑیندی اے۔ عجیب طرحاں دی جا بنڑائی ہے مراد نے مادے دل وچ، ہِک ویلے اُو اندا پیو وی ہا تے ما وی، بھین وی ہئی تے بھرا وی، پُتر وی ہئی تے سہیلی وی۔ مدرسے اُوئیں تاں بھاگ بھری دے پنج پُتر داخل تھئے پر مراد دے گھر وِچ نہ راہون نال اُو کوں ایویں لگیا جو جُمل جہان وچ اُو اکلی رہ گئی ہے۔ اَملک بے آسرا تے بے وسیلہ۔ تھوں اُو مہینے دے ڈُکھ آپڑیں سینے وِچ لُکا کراہیں جَئیں ویلے پُتراں دی ملاقات کوں ویندی تاں مراد کوں اِیں کیتے ہاں نال لا باہندی جو اُوندے کجھ آکھے بغیر، اوندیاں اکھیں وِچ تردیاں ہویاں ہنجواں کوں ڈِٹھے بغیر اُو مادے ہاں دی ہواڑ کوں محسوس کر سگسی۔

مراد وی مادے مرن توں بعد اُوں تانگھ کنوں اِی محروم تھی گیا جیندی تَڈ تے اُو آپڑیں منشا دے خلاف اِتھ مدرسے داخل تھیا پیا ہا۔ شروع شروع وِچ تاں اے آس وِی ہئی پئی جو پنج بھرانوں دے وظیفیاں دے پیودے کھیسے وِچ ونجن توں بعد شاید سُکھ دا ساہ اُوندی ما کوں اِی آوے پر جَئیں ویلے اے پتہ لگیا جو وظیفیاں دے پیسے فقیرا پاؤلی ککڑ لڑوان تے خرچ کرڈیندے تاں مراد کیتے دنیا دی سب توں وَڈی خوشی مہینے دے مہینے ما کوں ڈیکھن تے اوندے نال جڑ باہون دی سک تئیں سُنگڑ تے رہ گئی۔ ما کوں ڈیکھن تے اوندے ہووَن کوں محسوس کرن دی تانگھ نہ رہی تاں مراد نے اللہ نال وی رُسیماں پا گھدا۔ مدرسے وِچ باجماعت نماز دی پابندی ہئی پر اُو عین نماز ویلے طہارت خانے وَڑ ویندا یا ایڈے اُڈے اِیں طرحاں اُوڈھر تھیندا جو قاری صاحب کوں نہ تاں پتہ لگے تے نہ اُناں تئیں کوئی بئی خبر پہنچے۔ مدرسے وِچ نماز دا نہ پڑھنا بھلا کیویں لُکیا رہ سگدا ہا۔ خود اوندے وَڈے بھرا صدیق نے اُوندی شکایت قاری صاحب تک پُچا ڈِتی۔

قاری صاحب نے پہلی سزا ایہو ڈِتی جو گُگڑ بنڑا چیل اُتے پانی دا بھریا ہویا گھڑا رکھا چھوڑیا۔ مراد سختی دی تاب نہ گھن آیا تے چیل ٹوٹے تھیون لگی تاں اِیں طرحاں اُچا جھکیا تھیا جو پانی والا نواں کورا گھڑا فرش تے ٹھے تھی کراہیں ٹوٹے ٹوٹے تھی گیا۔ قاری صاحب دی کاوڑ کوں ہن بھلا کون جھلے۔ گالہہ مہتمم مولانا عبدالحنان توڑیں پہنچ گئی۔ مراد کوں جُلان لاتے ہِک حجرے وچ ڈھک ڈِتا گیا۔ نماز پڑھاون کیتے ڈوں تگڑے طالب اُوکوں جماعت ویلے حجرے وچوں کڈھ آندے تے جماعت تھیون توں بعد اُوکوں وَلدا حجرے پُچا ڈِتا ویندا۔ پیراں وِچ جُلا ناں بَجھوں مراد کوں چھیکڑی صف وچ کھڑا کیتا ویندا پر پہلے ڈینہہ اِی ڈوں نمازاں توں بعد عشا دی نماز دے فرضاں دے وِچ اِی اُونے اللہ جانڑیں بہانہ کیتا یا سَئی سچ، کھڑا کھڑا صف تے زڑپ تھیا۔ سجے کھبے کھڑے طالباں نے سلام پھیریا تے اوکوں اُٹھاون لگے پر لگیا ایویں جو اُو بے ہوش تھی گے۔

قاری صاحب دعا منگ فارغ تھئے تے ہالی سُنتاں کیتے کھڑے تھی کراہیں نیت کریندے اِی پے ہن جو اُناں کوں مراد دی حرکت دی اطلاع ملی۔ قاری صاحب دے آکھن تے اوکوں صف توں چاتے پکے فرش تے لِٹا کراہیں پانی دے چھنڈے منہ تے مارے گئے۔ مراد نہ پُھر کیا تاں پانی دی بھری ہوئی بالٹی اُوندے منہ تے ناساں اُتے اُچی دھار بنڑا تے وہا ڈِتی گئی۔ مراد دا ساہ ڈِتارے وَات آیا تاں پھڑک تے اُٹھی بیٹھا۔ بس اُوندا اُٹھن ہا جو قاری صاحب دے اشارے تے چار پنج تگڑے طالباں نے مراد کوں ٹَنگاں ٹولی چاتا تے پچھلے حجرے دے سامڑیں موندھا لِٹا تے ٹالھی دیاں چَھمکاں نال اوندے پُتڑاں کوں اِیں طرحاں پِنجیا گیا جیویں جو پِنجیرا دستی پِینجے تے کپاہ پِنجیندے۔ سَیّ سُتھڑں تے مہین چھمکاں دی پِنجاڑ نے سُتھڑں کوں تاں پِچپرے پِچپرے کیتا پر اوندے نال نال مراد دے پُتڑاں توں وی رَت دیاں پھینگاں سمن لگ پیاں۔ ایندے باوجود مراد دے منہ وِچوں نہ تو کوئی بُلار انکلیا تے نہ کوئی دھاڑ پِٹ یا کُوکار اڑا۔ چھوہرنے ڈند جھیپڑ اصلوں سر پر چاٹکائی۔ مجال اے کِتھائیں کوئی اُف دی گنجائش

بنی ہووے۔ طالباں جئیں ویلے ڈِٹھا جو مرن دی ایڈی مار توں بعد ہن کجھ بیا کیتا تاں کتھائیں سرے نہ چڑھسے تاں قاری صاحب دی اجازت نال مراد کوں چاتے ولدا حجرے وچ سٹ ڈِتا گیا۔

اِیں ساری گزری وہانی تے جے کوئی خوش ہن تاں مراد دے چارے بھرا۔ اُناں کوں چَس تاں نہ آئی پر جو کجھ محسوس تھیا اُو چَس کنوں گھٹ نہ ہا۔ ایویں لگیا جو اُناں کوں اُناں ساریاں محرومیاں دا وَلدا مل گئے جیڑھیاں اُناں دی مانے اُناں کوں آپڑیں کنوں پرے تے مراد کوں نیڑے کرتے پیدا کیتیاں ہن۔ اُو چارے عجیب جئی کیفیت وچوں گزردے پے ہن کہ جِتھ کوئی رشتہ اُناں کیتے کوئی رشتہ نہ ریہا ہا، نہ ماں نہ پیو تے نہ ای مراد سمیت کوئی بھین بھرا۔ کہیں دا مرن کہیں دا جیون، کہیں دی خوشی کہیں دا ڈُکھ اُناں واسطے اُوئیں تاں جماندرو کجھ نہ ہا پر اُناں دے ذہن وِچ آ گیا اے کنڈیری دا بُوٹا ہن وَرِگ تے کنڈیاں دا ایجھا جنگل بن گیا ہا جِتھ کوئی رشتہ کوئی تعلق لِرولیر تے جِھنو جِھن تھئے بغیر اندر وَڑ ای نہ سگدا ہا۔

ہا! ہِک تعلق، ہِک سانجھ اُناں چاراں وِچ ضرور بن گئی ہئی۔ لاغرضائی تے لاتعلقی دی سانجھ۔ اُو چارے ہِکی طرحاں دی سوچ تے ہِکی طرحاں دے ورتاوے دے ہوندے ہوئے وی ہِک کو ئنا ہن۔ اُو سَبھے چنگی طرحاں جانڑدے ہن جو وقت آون تے اُو چارے نہ صرف ہِک بئے کوں جانوں مار سگدن بلکہ بکھے ہووِن تاں ہِک بئے دا گوشت تک کھاون توں نہ جھکسن۔ اَج توں بعد اُناں چاریاں وِچ، ہمیشہ اُناں توں اَنج راہون والا مراد وِی اُناں جیہا تھی گیا۔ پر ہِک فرق نال۔ اُناں چاریاں دے ذہناں وِچ پہلے کنڈیری دا بُوٹا جمیا تے وَل اُو خود کنڈیاں دا جنگل بن گئے پر مراد دے دِل وچ تاں نِکے لاتوں ماں دی محبت دا بُوٹیا پھپھڑیا جیڑھا مدرسے آ تے تانگھ دا وَن بن گیا ہا پر اوندی موت توں بعد ہن اُو ہو تانگھ دا وَن ہِک بہوں وَڈی کنڈیری دی صورت جھو جھدا کھڑا ہا۔ آکھن کوں تاں ہن پنجے بِھرا ہِکی بیڑی دے سوار نظر دے ہن پر اُناں دے اندر جموڑ کنڈیاں دا زہر آپو وَنکا ہا۔ مراد، جیڑھا زہر دی اِیں کھیڈ وِچ کافی دیر دے بعد شامل

تھیاہاپر ایں کھیڈ دی اندھی دوڑ وِچ اُو آپڑیں وَٹ تے ہوندے ہوئے وِی سب توں اگونہا تھی چُکیا ہا۔ جیں طرحاں اُونے بہوش سمجھے و نجن والے طالباں دی مرن مار تے سر یر جَھلی ہئی اُوندے تے چھَڑے اُو ہے حیران نہ ہن بلکہ قاری صاحب دے نال نال متہم مدرسہ مولانا عبدالحنان کوں کن اِی تھئے تے پریشانی وی جواے چھوہر کجھ ڈینہہ بیا مدرسے وِچ رہ گیا تاں بیاں طالباں کوں وی بِد راہ کریسی۔ مراد کنوں کجھ گبھرو طالب تے کجھ نینگر مُلاں جیڑھے اوکوں کُولاتے مسکین چھوہر جان اوندے تے ٹھرک مریندے ہن، اِیں واقعے توں اُو وی کنی کرن تے مجبور تھی گئے۔

مراد کوں اَٹھ پہراں توں بعد آپڑیں آپ دی سُرت آئی تاں اُو خود وِی حیران ہا جو اوندے بُت وِچ مار پچاون دااے گُن کِتھوں آئے۔ درد دی اَخیر دے باوجود اوندے منہ وچوں چیکاں کیوں نی نکلدیاں۔ مرن مار دی حد ٹَپن تے وی اُو سر یر کیویں جَھل گھندے۔ اُوندے کُولے بُت وِچ ایڈی جان کِتھوں آئی جو چَھمکاں چَم چیر تے بُت وچ لہہ گیاں پر اونے دھاڑ تاں کیا، ڈُسکی وی نہ بھری۔ آندے پَنج چھی ڈینہوار وی اُو حجرے وِچ بیار یہا پر اوکوں ٹکر مانی پچاو نجن دے باوجود کہیں نے وی اوکوں پَنج وقتی جماعت وِچ نیوَن دی کوشش نہ کیتی۔ مدرسے دے نظام دے خلاف اے مراد دی پہلی بغاوت ہئی جیڑھی کامیاب تھی چکی ہئی۔ اے گالہہ بئی جو چَھمکاں دے زخم ٹھیک تھیون توں بعد وی اُو نماز باجماعت وچ شامل تھیون تاں لگیا پر کریندا اوَل وی آپڑیں ہئی، چھیکڑی صف وچ کھڑ ناتے فرض نماز توں بعد ایڈے اُوڈے تھی و نجڑاں۔ مدرسے دی انتظامیہ خود وی کوشش کریندی جو نہ تاں اُو بئے طالباں کوں نظر آوے تے نہ اِی اُناں دے سامنڑیں اوندا ذکر تھیوے۔

اِیں دوران ڈو جھی بغاوت مرادنے پیُو نال کیتی۔ مہینے بعد تھیون والی ملاقات وِچ وی اُو اوندے سامنڑیں وَنجن کوں تیار کو نہا۔ معاملہ قاری صاحب تئیں گیا پر اُونے وی سُنی اَن سُنی کر ڈِتی۔ باقی پُتراں نے مراد دا سارا حال حوال آپڑیں آپڑیں انداز وِچ اِیں طرحاں سُنڑایا جو

قصور وار مراد اِی بنڑیا پر فقیرے پاؤلی نے معاملہ مدرسے تے پاون دی کوشش کیتی جو چار چِھلڑ واد ھومل ویسن پر مولوی عبدالحنان نے قاری صاحب کنوں کھڑ کاڈِوایا جو ڈھیر لمبڑ کیتس توں وظیفے دے اڈھائی سو روپائیوں توں وی ویسی۔ فقیرے سُنڑیا تاں چھومار کراہیں اڈھائی سو روپے ٹیبک وِچ بدھے تے فروٹ تھی گیا۔

کجھ ڈیہناں بعد اطلاع تھئی جو مدرسہ حمیدیہ دے پنجوی طالباں کوں پشاور دے نیڑے کہیں وڈے مدرسے بھجواڈِتا گئے جتھ درس ڈیون کیتے پوری دنیا وچوں چونڑویں عالم سَڈائے گن جیڑھے درس دے نال نال کافراں دے خلاف جہاد دی تربیت وی ڈیسن۔ جے اِناں خوش نصیباں وچ کوئی دل نال اعلیٰ تربیت کر گیا تاں اوکوں جہادی فوج وِچ وڈا عہدا وِی مِلسی تے موٹی تنخواہ وی۔ اِناں پنجوی طالباں وچ پہلا ناں مراد دا ہا تے باقی دے چوئی وی اُوہے ہن جیڑھے کہیں نہ وجہ نال مدرسہ حمیدیہ دے کنٹرول وِچ نہ رہ گے ہن۔

فقیرا پاؤلی وَلا بھجدا بھجدا آیا تے مدرسے دے در تے کوکار اڑا گھت تے بہہ گیا جو میڈا مو بھی پُتر میکوں واپس کرو۔ قاری صاحب نے مدرسے دے نویں خزانچی کوں نال بلہا تے فقیرے کوں اندر سڈایا تے آون سیتی پنج سو روپے دا ساوا نوٹ اوندی تلی تے چار کھیااِیں خوشخبری دے نال جو وَڈے مدرسے دی ٹیم آئی ہئی، طالباں دا امتحان تھئے تے اوندا بال مراد پورے مدرسے وچوں سب توں اگوں رہیے۔ اعلیٰ تعلیم کیتے ہن اُوا تھ نہ پڑھسی بلکہ وڈے مدرسے پڑھسی تے وظیفہ وی پنجاہ دی بجائے پنج سو روپے، دعا کر باقی دے بال وی چُون وچ آ گئے تاں اوندے اڈھائی ہزار کھرے۔

فقیرا کجھ آکھن دی بجائے قاری صاحب دے پیراں وچ ڈھہ پیااِیں ار داس دے نال جو جتنا جلدی تھی سگے کہیں نہ کہیں طرحاں اوندے باقی پُتراں کوں وی وَڈے مدرسے بھجوایا ونجے۔

4

۱۹۷۹ء توں بعد گھٹ وَدھ ستر لکھ افغانی، مہاجر تھی تے زیادہ تر طور خم دے رَستے پاکستان آن وَڑے۔ پاکستانی حکومت نے وی اَکھ نُوٹی کیتی تے اے مار کا ہر اُوں جاتے دیرے لاتے بہہ گے کہ جِتھ کوئی ونج ویندڑ دَگ نظریا۔ جنہاں کول چار پیسے چَنگے تے پڑھے لکھے ہِن اُناں کوں امریکہ، یورپ تے نیٹو دے ممبر ملکاں نے آپڑیں کول پناہ چاڈتی، جیڑھے ڈو جھے درجے تے آندے ہِن اُناں پاکستانی شناختی کارڈ بنڑوا اِتھوں دے وِڈے شہراں خاص طور تے پشاور، اسلام آباد، کوئٹہ، لاہور تے کراچی وِچ جائیداداں گھن کراہیں وَلدے کاروبار شروع کر ڈِتو نے تے جیڑھے اَملک غریب ہِن تے کُجھ ڈے گھن نہ سگدے ہِن اُو کُلیاں لاڈینہہ کوں روٹی روزی تے مزدوری کیتے نیڑے دے بزاراں وچ کھنڈ پُنڈ ویندے ہِن۔ اِناں دی اکثریت تاں صوبہ سرحد وِچ رہ گئی پر وَل وی چنگی بھلی تعداد پنجاب دے اُناں علاقیاں وچ آتے آباد تھی گئی جیڑھے جو صوبہ سرحد توں نیڑے پوندے ہِن۔

حکومت نے وی نہ تاں اِناں دی آمدرفت تے کوئی روک ٹوک کیتی تے نہ اِی بئی کوئی کہیں قسم پابندی، جیندے نتیجے وِچ ہر قسم دا ناجائز اسلحہ تے بِنت نِویں قسم دی منشیات پاکستان دے چپے چپے وِچ نکے دھڑی تھی گئی۔ حکومت کوں ہوش اُوں ویلے آیا جڈاں جو ۱۹۸۲ء وچ اقوام متحدہ دے ہائی کمیشن برائے مہاجرین(UNHCR) نے اِناں مہاجراں دی امداد

کیتے اناں دی رجسٹریشن دی شرط لازمی کیتی۔ لہذا فوری طور تے آسی دے نیڑے تیڑے افغان مہاجر کیمپ بنڑاتے ہر پاسے کھنڈے پُنڈے ہوئے افغان مہاجراں کوں اِناں کیمپاں وچ راہون دا پابند کیتا گیا۔ ہر خاندان کو مہاجر کیمپ دا کارڈ جاری کر تے جِتھ اُناں دا مخصوص نمبر الاٹ کیتا گیا اُتھ اُناں کیتے مفت راشن، علاج معالجہ، دوادارو تے کپڑے لتے دا وی وافر بندوبست کرڈتا گیا۔ افغانیاں دی رجسٹریشن تھیون نال اِی پوری دنیا دے امداد ڈیون والے اداریاں نے وی امدادی سامان پُچاوَن اِچ کوئی وِسلائی نہ کیتی۔

اتنی زیادہ امداد دیاں خبراں ایڈے اوڈے کھنڈیاں تاں اُو مہاجر وی کیمپاں وچ وڑآئے جیڑھے جو اِیں کنوں پہلے مختلف شہری علاقیاں وچ تِڈی تاڈا بنڑاتے سکھے تھے بیٹھے ہن۔ اناں وچوں ہِک کیمپ کوٹ چاندنہ وی ہا جیڑھے ڈاہ وڈے مہاجر کیمپاں وچ شمار تھیندا ہا۔ ڈوں ہزار اکہتر ایکڑاں تے دِر گیا ہویا اے کیمپ کالا باغ کنوں پنج کلو میٹر تے میانوالی کنوں پچونجاہ کلو میٹر دے فاصلے تے قائم کیتا گیا۔ افغان مہاجراں دا اے کیمپ کالا باغ تے اوندے نیڑے تیڑے دے علاقیاں دی ثقافت، تہذیب، معاشرت تے معاش تے بھوں بری طرحاں اثر انداز تھیا۔ ڈیدھے ای ڈیدھے اے کیمپ بیاں کیمپاں طرحاں ہر قسم دے روسی سمان، فریج، ایئرکنڈیشنر، قالین کمبلاں، کپڑیاں تے کراکری دا مرکز بن گیا۔ روسی سمان دے ناں تے اِتھ بیاں ملکاں دا سمگل تھیا ہویا کپڑا، ڈرائی فروٹ توں علاوہ کابلی چرس، افیم تے ہیروئن وی سرعام وِکن لگ گئی۔ اوائے پوائے دا جِتی وی جرائم پیشہ طبقہ ہا اُو سارے دا سارا اِیں کم وِچ رُدھ گیا۔ کوٹ چاندنہ وچ جِتھ مہاجراں دی چاندی تھئی اُتھ پُلس تے کیمپ دے نگران عملے نے وی رَج تے اگلیاں بچھلیاں پُرایاں کیتیاں۔ کوٹ چاندنہ کیمپ وچ ہِک سرے کنوں لاتے ڈوجھے سرے توڑیں کئی فرلانگ لمبے بزار بن گئے جِتھ سارا ڈینہہ پرے پرے توں آئے گاہکاں دیاں لائناں لگیاں راہندیاں۔ پر اے بئی گالہہ جو گاہک دی گڈی تے جے نیلی یارتی بتی کائنی تاں کیمپ وچوں نکلدے سار اِی پُلس والے جھل گھندے تے سمگل تھئے ہوئے سمان تے

آپڑاں بغیر رسید دا جرمانہ لائے بغیر و نجن ای نہ ڈیندے۔ رَتی یا نیلی بتی والی گڈی وچ بے شک آملک ملک لُٹ ونجو، پُچھن دی کیندی جرات ، ہتھوں ٹھوکواں سلوٹ وی نال ماریاں ویندا۔ جنہاں مہاجراں کیمپ دے نگران نال اَٹی سَٹی کر تے گھر دی جی زیادہ لکھوا گھدے یا راہندے کیمپ کنوں باہر ہِن تے اندراج اندر دا کیتا ہویا ہئی اُناں نے وِی غیر ملکی امداد دی دھوڑاِیں طرح پَٹی جو ڈِھگ سارا سمان گھن کراہیں سدھا بزار دیاں دُکاناں تے ویچ کراہیں نوٹ وَٹ گھندے۔ نوبت اِیں جاپُجی جو ایجھے سہولت کار وی میدان وِچ آ گئے جیڑھے آپڑاں اُتر رکھ کراہیں، مطلوبہ سمان جِتھ آکھو اُتھائیں پُچاڈیندے۔

کوٹ چاندنہ سمیت سبھے افغان مہاجر کیمپاں وِچ جے ایہوں کاروبار ای تھیون ہاپے تاں وَل ای خیر ہئی لیکن ہولے ڈاڈھے خبراں ہلَن لگ گیاں جو اناں کیمپاں وچوں ہر عمر دی چھوہِر مل وِکدی پئی اے۔ مل دی حد تیئں تاں گالہہ ٹھیک ہئی پر وِکن وِکاوَن آلی گالہہ محض سوچ تے ثقافت دا فرق ہا۔ افغانستانوں آئے مہاجر آپڑیاں دھیریں دا ٹکہ ضرور وٹیندے ہِن پر نکاح پاتے بغیر چھوہِر کوں ٹوریا نہ ویندا ہا۔ اے اُوئیں ہا جیویں بہوں ساریاں ثقافتاں وِچ ہِن دی دھی بھین دے بدلے وَٹہ یا ٹکہ گھنن دارواج ہے پیا۔ اے ہِن پر نیجن والے دی نیت جو اوکوں باندی بنڑاں تے رکھے، چکلے وچ بلہاوے یا اگوں ویچ چھوڑے، چھوہِر دے ماپیو نے کِتھوں پوند کرنی ہوندی۔

اِیں سارا دھندا بھلا حکومتی کارندیاں دی سرپرستی دے سوا کیویں تھی سگدا، لہٰذا جیڑھی چھوہِر ویہہ ہزار وِچ پر نیندی اوندے تے ڈوں ہزار کیمپ دے نگران عملے دا تے پَنج سو کنوں ہزار تیئں ناکے تے بیٹھے پُلسیاں دا ہوندا۔ اِفغان چھوہریں دے سوہنڑپ تے بہوں اِی گھٹ پیسیاں نال اُناں دی خرید دی ہوا ہر پاسے گھلی تاں شادیاں دے شوقیناں دے نال نال اُو سارے دلال تے بردہ فروش وی اِیں کم تے نِکل پئے جیڑھے کجھ سال پہلے بنگالی عورتاں کوں

سندھ تے سرائیکی وسیب دے دیہاتی علاقیاں وِچ وچیندے ریہے ہن۔ ڈیڈھ ہے اِی ڈیڈھ ہے مہاجر کیمپاں وِچ نینگریں دی تعداد گھٹدی گئی تے باقی اَدھ کھڑ عورتاں اِی آن بچیاں۔

اِیں صورت حال وِچ مولوی عبدالحنان کتھاں پچھوں راہون والا ہا، او [illegible] چا شادیاں پہلے ہن پیاں، چوڈاں پندراں سالاں دیاں ڈوں لوَیاں چھوہریں اُو کوٹ چاندنہ دے مہاجر کیمپ وچوں پَرَیج آیا۔ ذالیں ہن چھی تھیاں تاں اونے پہلیاں ڈوہائیں بختاور تے امینہ کوں طلاق ڈے اُناں دے پیکے ٹور چھوڑیا۔ ڈوں ذالیں پیکے گیاں تاں آپڑیں اَٹھ بال مولوی کول سَٹ گیاں۔ پہلی وچوں پَنج تے ڈو جھی وِچوں ترئے، تریجھی تے چوتھی دے ڈوں ڈوں بالاں نال رَل بیٹھے تاں ہِک گھر وچ بارہاں بالاں نے نویاں کنواریں سمیت مولوی عبدالحنان داجیون وی حرام کرڈِتا۔ ضروری تھی گیا جو نویاں کنواریں کوں پُرانڑیاں توں اَنج رکھیا ونجے ناں تاں پُسے ہوئے بدام دی چھلی ہوئی گلّی طرحاں دیاں اے چھوہریں وی میلیاں چکڑ تھی ویسن۔

مولوی صاحب کول پیسہ مانون دانہ ہا لہذا ڈیہاں دے وِچ اِی پہلے گھر دے نال ہم دیوار ڈوں کوٹھیاں داناواں گھر تعمیر تھی گیا۔ ہِک کوٹھا بی بی خانزادی کیتے تے ڈوجھا بی بی گل رجان کیتے۔ مولوی صاحب دا ڈھیر وقت نویں گھر گزرن لگیا تے باقی دیاں ڈوں زبیدہ تے نسیم ایویں وِسریاں جیویں اُناں داوجود اِی نہ ہووے۔ ڈوں چار مہینے تاں اُناں چُپ چا کیتی پر وَل اُناں نے وی بالاں دے ہتھ مولوی صاحب کول کھٹی وَدھی دے سنیہے اُوں ویلے بھیجن شروع کر ڈِتے جڈاں جو اُوبلاولیاں دا موڈ بنڑا تے افغانڑیں دے گھر وَنج باہندا۔ وڈے وڈے تے سمجھدار دھیاں پُتر جنیں ویلے مُسکدے اکھیں نال ڈوہائیں افغان چھوہریں تے وَل آپڑیں پیو کوں ڈیدھے تاں اُو بھوں بیلا پوندا۔

مولوی عبدالحنان سمجھدا دا سبھ کجھ ہا جو اے سنیہے کہیں تھوڑ دے کائنی بلکہ چُوس تے ساڑے دے ہن جو اُو نویاں تے نینگر ذالیں نال بہہ تے وِی ارام تے۔ بے وِسلائی نال بہہ نہ سگے۔ اُوئیں کیہڑی تھوڑ ہئی جیڑھی اُناں کوں اُوڈِتی بیٹھا ہا، ہر شے وافر۔ جے کجھ نہ ہاتاں محض

اُونداانُاں دے کول سَمن باہونڑں۔ سچی گالہہ وی ایہاہئی جو جڈن دیاں اُو وافغانڑیں اوندے گھر آیاہن اوندا کہیں بۓ پاسے روح رجوعِ ای نہ تھیندا ہا۔ پہلیاں ذالیں دا تاں سوچ تے وی اُو کوں ایویں لگدا جیویں ہن تئیں گڈیں نال گزرا کریندار یہا ہووے۔ رَناں تاں اے ہِن چِڑیاں چٹور تے گرولیاں، جیویں مکھن وِچ ماکھی رِلا تے سچے گھیو وِچ تَردے وَلاں آلے پُراٹھے تے رَکھ تے کھاندے بیٹھے ہو وو۔ بس ہکا گالہہ ہئی جو اُناں دی زبان سمجھ نہ آندی ہئی لیکن کجھ ڈیہناں وِچ اتنا تھی گیا جو اُو ایکوں تے اے اُناں کوں سمجھن دے نال نال اُوہِک بۓ دی بولی وی سمجھن لگ گئے۔ افغانڑیں دا کھاون پکاون وی پہلے پہلے مولوی عبدالحنان کوں کجھ ہئی طرحاں دا لگدا ہا پر کجھ ڈیہناں بعد ایجھی چس پئی جو وسیبی بھاجیاں دا سواد وی بے سوادا تھی تے رہ گیا۔ اے ڈوہیں بھاویں جو عمر دیاں گھٹ ہن پر اناں وِچ نہ تاں آپس وِچ کوئی ساڑ سڑیپا تے نہ لڑائی جیڑھا۔ مولوی صاحب گھر پیر رکھے ہا تے ڈوہائیں اولوں گھولوں، ہِک پیر گھٹیندی پئی اے تے ڈوجھی سر۔ جے سر گھٹاون دار وح نہ ہوندا تے مولوی دی طبیعت دا اندازہ لا کراہیں ڈوہیں جنگھاں کوں مروڑے ڈیون لگ پوندیاں۔ جنّیں ویلے جو مولوی صاحب دیاں پُرانڑیاں ذالیں تاں او کوں گھر وڑدا ڈیکھ متھے تے پٹی بدھ گھندیاں جیویں جو کہیں دائمی مرض دیاں ماریاں ہووِن۔ اُوئیں سارا ڈینہہ ہِکو کجھ ہوندیاں، پر جنّیں ویلے مولوی در ٹپیدا اوینداا اُونداواری واری تالو چا گھندیاں، ہِک بۓ دا گِلہ، شکایتاں تے لڑائی جھیڑے تے حضرت صاحب کوں وَلدا مدرسے دَرنج تے ساہ پٹڑاں پوندا، پر جڈن دیاں افغانڑیں آیاں، ہے ہے کل کل توں جان چُھٹ پئی۔

وَڈی ذال وِچوں مولوی صاحب دا وَڈا پُتر بلال ہوسی کوئی تیرہ چوڈاں سالاں دا پر مادے لاڈ پاروں ایجھا گلیا جو مدرسے دی شکل نہ ڈِٹھس۔ ہِک ڈینہہ اُو آپڑیں مادا سنیہا چاتے پہلے مدرسے گیا پر پیو کوں اُتھ نہ ڈیکھ تے نوَیاں مانواں دا کنڈا آن کھڑکائیس۔ سنیہا کیا ہا مطالبہ ہا جو شریعت

موجب عدت دا خرچہ آپڑیں ذمے ہوندے ہوئے وی اُونے ادائی کیتا۔ ہن بندہ بَن تے خرچہ ڈیوے نہ تاں اُوندا سارا ایجا بیجا وَڈے حضرت صاحب کوں لکھ پٹھیا ویسی۔

مولوی عبدالحنان دل ای دل وچ پریشان تاں بہوں تھیا جو عدت دے دوران خرچہ نہ منگن والیاں کوں عدت دے بعد خرچہ کئیں یاد ڈِواڈِتے۔ چلو تریجھی چوتھی کوں تاں خرچہ منگن ٹھاہندے پر پہلیاں ڈوہیں طلاق گھنڑں توں بعد کیڑھے منہ نال خرچہ منگدن۔ خرچہ تاں خرچے دی جاتے ریہا پر اے وَڈے حضرت صاحب کوں شکایت آتے ایجے ییجے دی دھمکی، اتنا سوچن جو گیاں اُو ڈوہیں رنڈڑیں کائنی، تے وَل کون ہے جیڑھا اُناں کوں پُٹھی پَٹی پڑھا آپڑیں لائن تے چاڑھی کھڑے۔

ایندے باوجود مولوی عبدالحنان نے آپڑیں پریشانی تے گویڑ کوں چہرے توں ظاہر نہ تھیون ڈِتا۔ بلال کوں کول سَڈ بلھاون دی کوشش کیتُس پر اُوہِک پاسے تھی کراہیں آپڑیاں نوّیاں مانواں کوں مَتھے تے تریڑھی پا ڈیڈھار یہا۔ ایہے تاں اُوچِٹیاں بلائیں ہن جنھاں نے اوندی مادا چنگا بھلا ہسدا وسدا گھر اُجاڑ کھڑائے۔ خانزادی تے گل جان نے آپڑیں سینگے متراۓ پُتر کو متھے تے تریڑھی پا آپڑیں ڈو ڈیدھا ڈِٹھا تاں کھل پیاں۔ بلال دا دل کیتا جو وَنج تے اِناں چِٹیاں بلائیں دے چِٹے ڈند بَھن تے گھروں کڈھ چھوڑے پر پیُو دے ہوندیاں ہالی ایڈی جرات ممکن نہ ہئی۔

"ہا اَبا! اماں آہدی پئی ہئی جو اساں سارے ہن رہوندے کول اِی راہسوں تے ہر بال دا ہزار روپیہ مہینے دا خرچہ ہن اُووی تہاکوں ڈیونڑاں پُوسی۔" اے سبھو کجھ آہدے ہویاں نہ تاں بلال دیاں اکھیں وِچ کوئی شرم حیا ہئی تے نہ لالحاظ، اُوندا ابلار اتاں ایویں ہا جیویں کوئی عدالتی بیلف قرقی دے وارنٹ چاتے آیا کھڑا ہووے۔

مولوی عبدالحنان کاوڑ کرن دی بجائے اصلوں بیلا پئے گیا۔ بختاور تے امینہ دے مطالبیاں دے پِچھوں کون اے تے کون اوندی شکایت وَڈے حضرت صاحب کوں لاوان چاہندے،

کہیں گو یڑاِچ اِی نہ آندا پیا ہا۔ مویاں گائیں کوں تُھنا ڈے کون اُناں دا راہندا ساہندا کھیر ڈوہوَن دے چکر وِچ ہے، کجھ سمجھ نہ آندی پئی ہئی۔

وَل وی کجھ جنڑ دائے بغیر مولوی صاحب نے کھیسے وِچوں پنجاہ روپے دا نوٹ کڈھ تے بلال کوں ڈیوَن دی کوشش کیتی پر اُو اندے پاسے ڈِٹھے بغیر اِی گھروں باہر نکل گیا۔ ویندیاں ہویاں وی او ندیاں نگاہیں خانزادی تے گل جان تے ہن جیرڑھیاں کہیں ویلے او کوں تے کہیں ویلے مولوی صاحب کوں ڈیدھیاں پیاں ہن۔ مولوی عبدالحنان نے بِھکی جئی کھل نال پنجاہ دے نوٹ کوں ولدا کھیسے وچ پاتا تے افغانڑیاں کوں ہَکل ماریُس جو پکیا رِدھا چا آوِن، بُکھ ڈاڈھی لگی کھڑی اے۔

مولوی عبدالحنان دی ہَکل سُنڑں تے خانزادی تے بی بی گل جان نے ہِک بئے دیاں اکھیں وِچ ڈِٹھا تے کھل کوں زورے مسائیں روکن دی کوشش وِچ مُسک پیاں۔

5

فضل اللہ ڈیڈھی لنگھ کراہیں مدرسے دے اندرلے صحن وِچ آگیا جیندے چار چفیرے ہِکو سائز دے بیرک نما کمریاں دی تندیر ہئی جنہاں دے اگوں دُھپ مینہہ کنوں بچن کیتے ست فُٹ موکلا برامدہ وی بنڑیا ہویا ہا۔ اے کمرے حجرے سڈیندے ہِن۔ اِناں وچ اُوئیں تاں سارے طالب راہندے ہِن پر کجھ حجرے جیڑھے لمبان دی بجائے چوڑائی رُخ بنڑے ہوئے ہِن۔ اُناں وِچ مدرسے دے چھڑے چھانڈ اُستاد راہندے ہِن۔ اِناں دی اکثریت پرنی ہوئی ہئی پر کہیں نہ کہیں سوَب اُو بالاں بچیاں کوں نال نہ رکھن تے مجبور ہِن۔ باقی دے جیڑھے وَڈے ڈھیر اُلاسی دے مارے ہِن یا عمراں دے اُوجھے وِچ ہِن جِتھ گھر والی دے بِنا گزران مشکل تھی ویندی اے، اُو مدرسے دے پچھاڑے آلے پاسے آپڑیں آپڑیں مکاناں وِچ راہندے پے ہِن۔ شروع شروع وِچ تاں اے مکان کچے بنڑیں پر جیویں جیویں پرائی جنگ دا دَھن وَسن شروع تھیا، اے کچیاں توں پکے تے پکیاں توں ماربل تے ٹائیلاں والے بن گئے۔ پہلے جِتھ مٹی دے تیل والا لیمپ بلداہاں اُتھ کر ہن ٹیوب لائٹاں تے اے سی لگ گئے۔

ڈوپہر ویلے مدرسے دا صحن وی بھاں بھاں کریندا پیا ہا۔ ''طالب شاید حجریاں وِچ ہوسن۔'' فضل اللہ سوچیا تے وَل چودھار دید بھویندے ہوئے اوندی نگاہ آپڑیں حجرے تے وَن ٹِکی۔ پنجوی سال گزرن کل دی گالھہ لگن لگی۔ اُوہِک واری وَل فضل اللہ توں محمد مراد بن گیا۔ اِیں

حجرے وچ اُونے نو بئے طالباں دے نال آپڑیں پونے ڈوں سال ماکنوں بغیر گزارے ہن۔اُوکوں اَج وی یاد ہا جو مہتمم صاحب نے اوکوں آپڑیں چارے وَڈے بھراواں دے نال حجرہ ڈیوَن دا حکم کیتا ہا پر اوندے بھراواں نے پہلی رات ای کوں اِیں طرح مرن مار ڈِتی جو باقی دا پہر اُونے مدرسے دی مسیت دے فرش تے سُم تے گزاریا۔ مراد حیران تھیندا اں جو اُوندے بھرا اُوندی جان دے ویری کیوں ہِن۔ بہوں دیر بعد کئی سال جنگ وِچ گزار تے اُوکوں سمجھ آئی جو بھینڑیں بھراواں دا رشتہ کوئی ہِک ماپیو دے گھر جمن نال نی جُڑدا تے نہ اِی ہِک پُیو دا نطفہ یا ہِکڑی مادے تھنڑاں دا کھیر اِیں رشتے دی بنیاد رکھیندے بلکہ اے رشتہ جمن دے بعد دی کہیں سانجھ نال پھپھڑدے، نرویا تھیندے تے بھینی بھرپی دا اَن لکھیا تے اَن ڈِٹھا جوگ طے کریندے۔ ضروری نی جو سکے بھینی بھرا پوری حیاتی ہُوں خلوص نال بھین بھرا رہندے ہوئے حیاتی گزار سگِن جیندی گھٹی اُناں دے ماپیو اُناں کوں لئی ہئی تے ضروری اے وِی نی جو اَن ڈِٹھے تے اوپرے لوک سکے بھراواں کنوں وَدھ تے رشتہ نہ جوڑ سگِن۔

اوکوں یاد ہا جو آندی رات اُوکوں ہِک اینجھے حجرے وِچ واڑ ڈِتا گیا جتھ نو بئے طالب پہلے کنوں راہندے پے ہِن۔ سارے دے سارے اُوں توں عمراں وِچ وَڈے تے اَملک دھچر۔ عشا توں بعد طالباں کوں ہاد دا درس ڈِتا ویندا تے درس توں بعد اُناں کوں ہلکی پھلکی جھج دھرک تے تھوڑی بُہتی کثرت کرائی ویندی جو جیڑھے طالب درس ویلے گھلاں کھاندے پے ہوندے ہِن اُو سُمن توں پہلے روٹی مانی ہضم کرتے حجرے وِچ وَنجن۔

اُوپرے طالباں نال گزاری ہوئی پہلی رات نے اُوندی جیون دی سوچ کوں اِی ڈالے پھالے کر ڈِتا۔ اُوں رات سب توں وڈے دھچر نے جیں طرحاں اوکوں ذلتایا، اِیں ذلالت کوں بُھل ونجڑاں اُوندے وَس وِچ نہ ریہا۔ ہُوں رات آپڑیں نال تھیون والی زور زبردستی دا دَھک اینجھا کاری ہا جو باقی دی عمراں کئی کئی طرحاں نال ایندا احساب چکاون دے باوجود اُدھار دا کھاتہ

مگن کوں اِی نہ آندا پیا ہا۔ مراد اُوں رات دے چھیکڑی پہر وِچ وِی کُھلے اسمان تلے بہہ کے روندا ریہا۔ اُوکوں آپڑیں آپ کنوں اِی کریّت تھیندی پئی ہئی۔ آپڑیں پلیطی دے احساس نے تلھسڑیں دا کم کیتا تے اُوں بال دے اندر کجھ عجیب طرحاں دی تروڑ پھروڑ کیتی جیڑھا خود بلوغت دی پوڑی تے پیر تاں رکھ چکیا ہا لیکن ہالی تیئں آپڑیں وجود وِچ آون والی تبدیلی کوں سمجھن دی اہلیت نہ رکھیندا ہا۔ اوکوں لگیا جو اُو سب توں ہینڑاں اے، کمزور تے بے وَس جیڑھا کل رات بھراویں کنوں کھلے کھا کھڑا ہا تے اَج دی رات ہِک ہوندے نال دے طالب نے محض آپڑیں عمراں تے طاقت دے زور تے اوکوں ملے ہوئے اَٹے طرحاں مندھ تے رکھ چھوڑیا۔

مراد کوں ڈُکھ تاں اِیں گالھہ دا ہا جو حجرے وِچ موجود اٹھ بئے طالباں نے وِی اوکوں دھچر کنوں بچاون دی کوئی کوشش نہ کیتی، ڈوں چار تاں اُلٹا کھلدے ریہے، ہِک ڈوں نے آپڑیں واری لاوَن کیتے وی کھڑاند کیتی تے باقی چھوٗماری ایویں تھی گے جو جیویں کجھ تھیندا اِی نی پیا۔ مراد کوں آپڑیں تے کھلن یا واری دی کھڑاند کرن والیاں تے ایڈی یڑوِلی کا نئا ہئی جتنی جو اوکوں مَیچھ مارتے باہون والیاں تے ہئی۔ اُوندا خیال ہا جو ایہے اُولوک ہوندِن جیڑھے اچھے یا بُرے، کہیں ہِک دی وَٹب نہ کرتے بُرے دا حوصلہ ودھیندن۔

سویرے نماز ویلے تیئں ہنجوں وہاوَن دے بعد مراد نے دل اِی دِل وِچ ہِک فیصلہ کیتا تے ہنجوں اُگھ چھوڑے۔ اُوندا خیال ہا جو جسامت دے لحاظ نال اُو بھاویں کمزور ہے پر ارادے دے لحاظ نال کائنی۔ اے سوچ کراہیں اُو سویرے جماعت وِچ شامل تھیون دی بجائے برامدے دے ہِک تھمبے دے اُوڈھر تھی بیٹھا۔ نماز تے وَل سویر دے درس توں بعد جئیں ویلے اُستاد تے طالب نِران کیتے آپڑیاں آپڑیاں جئیں دوونجن لگے، اُو کھمبے دی اُوٹ وچوں نکلیا تے سدھا قاری صاحب کول وَنج تے رات دی گزری وہانی سُنڑا ڈِتی۔ کمال اے ہئی جو اوندی اَکھ وِچوں نہ کوئی ہنج ہئی تے نہ اوندے چہرے تے کہیں ذلالت دا احساس، بس ڈُکھ ہا تے ظالم کو

سزاڈیواون دا مستحکم ارادہ۔ قاری صاحب نے ساری گالہہ سُنڑی تے سُن تے ایویں تھی گیا جو جیویں کوئی گالہہ تھئی اِی کائنی۔ قاری صاحب گھر ڈوو نجن لگیا تاں مراد دے بُت وچ پتہ نی کتھوں ایڈی جرات آئی جو اوندا ہتھ پکڑ گھدا۔ قاری صاحب نے متھے تے تریڑی پاتے مراد کوں ڈِٹھا تے ہتھ چھڑواتے و نجن لگا۔ مراد ڈوں قدم چاتے اوندے سامنڑیں آگیا۔

''توں رمضان دی گالہہ کریندا پئی ناں!'' قاری صاحب نے ہولے جیہا پُچھیا۔ مراد نے گچی تلوں تے ہِلاڈِتی۔

''توں او کوں نِوی جانڑدا، اُو کون ہے تے کتھوں آئے، اے تیکوں کوئی ڈسیسے وی کائنا، اِیں گالھوں چُپ رہ تے پی ونج گالہہ کوں۔'' قاری صاحب مراد دی گالہہ دا جواب سُنڑیں بغیر اِی اگوں تے ٹُر گیا۔ مراد کجھ دیر تاں ڈُکھارا تھی اُتھائیں کھڑا ریہا تے وَل کجھ نیت تے مہتمم مدرسہ مولوی عبد الحنان دے گھر آلے پاسے ٹُرپیا۔

مولوی عبد الحنان دی عادت ہئی جو سویرے دا نِران اُو گھر دے باہر لے پراہ وِچ بنی ہوئی چھتڑیں تلے کریندا ہا۔ اِیں دوران گھر دا باہر لا دروازہ اَدھ کُھلیا تے اَدھ بند راہندا۔ ایندی حکمت کیا ہئی اُو مہتمم صاحب دے علاوہ بیا کوئی نہ جانڑدا ہا۔ مراد کجھ منٹاں وِچ مہتمم صاحب دے دروازے تے ہا۔ اَج دروازہ کجھ زیادہ اِی ولیا پیا ہئی پر وَل وی چوکھا سارا وَلیکھا ہا پیا۔ محمد مراد نے وَلیکھے وچوں جھات ماری تاں او کوں مہتمم صاحب نران کریندا بیٹھا نظر آیا۔ اُو دروازے کوں دِھک تے اندر وِڑ گیا۔ اندر او نے جو کجھ ڈِٹھا اُو نے اِیں بال دی چھر کی کیا پٹائی اوندا تاں خون سُک تے رہ گیا۔

گھر دے باہر لے پراہ وچ بنی ہوئی اِیں چھتڑیں تلے مہتمم صاحب ہِک پاسوں قاری صاحب تے ڈوجھے پاسوں ہُوں رمضان دِ ھچر کوں نال بلہاتے نران کریندا بیٹھا ہا۔ مہتمم صاحب دی دروازے والے پاسے کنڈ ہئی جنّیں ویلے جو قاری صاحب تے رمضان ڈوہیں مراد دے

سامڑیں ہن۔ مراد کوں اندر آندا ڈیکھ تے قاری صاحب فوراً اشارہ کیتا۔ "اے ہے، اے ہے حضرت صاحب اُو چھوہر جیڑھا رمضان دی شکایت چائی وَدے۔"

مہتمم صاحب منہ وِچ پئے گراں کوں چِتھیندے ہوئے گچی گھماتے مراد کوں کوڑھیاں اکھیں نال ڈِٹھا۔ اوندے متھے تے پیا وَٹ صاف ڈسیندا پیا ہا جو پُچھ گِچھ ہن مراد دی اِی تھیونی اے۔ مراد وِلیاتاں اُلٹے پیریں بھجدا ہویا دروازے توں باہر نکل گیا۔ باہروں نِکل تے وی اُو کھڑیاناں بلکہ تکھے تکھے پیر چیندا ہویا آپڑیں حجرے وِچ و نجن دی بجائے مدرسے دی ہِک نُکر تے بنڑیں ہوئے ثقاویاں وچوں ہِک ثقاوے وِچ وَڑ گیا۔ حوضی دی ٹوٹی وچوں لکڑ دی کِلی چِھکیئس تاں ٹھڈے پانی دی دھار اوندے ٹُوٹَن توں تھیندی ہوئی بُت تئیں واہندی گئی۔ کجھ دیر پہلے دی ساری مایوسی، کاوڑ تے بے وَسی ہِک دَم بُت تے پووَن والے پانی دے نال ویہہ گے۔ حوضی وِچ پانی مُکن تئیں مراد ٹوٹی تلے کھڑا ریہا۔ پاکی تے پلیطی دا جیڑھا مطلب اوکوں اَج تئیں سمجھ نہ آیا ہا اُو پانی وہاوَن دے نال اِی سمجھ آ گیا۔ بارے بھک تھئے وجود وچوں ذلالت تے مایوسی دا بار میل وانگوں لتھا تاں ہِک لحظے کیتے پورا بُت ہولا پُھل تھی گیا۔

پر اے سُبھو احساس لحظے کھن دا ہا۔ جئیں ویلے اونے ثقاوے دی کندھ توں آپڑیں کپڑے لہاتے وَلدے پاتے تاں پتہ نِیں کتھوں تے کیویں اوندے دماغ وِچ وا جھلوڑیاں نے گتکا کھیڈن شروع کر ڈِتا۔ مراد کوں ایویں لگیا جو ڈھیر سارے کابلی ڈینبھو اوندے ڈوہائیں کناں دے باہروں شاں شاں لائی کھڑن یا جیویں کہیں گاڈی دا پوری طرحاں بکھیا ہویا کالا اِنجن آپڑیں وافر بھاپ کوں اُوندیاں کناں دے وِچ کڈھیندا پئے۔ مراد ڈوہائیں کناں تے ڈوہائیں ہتھاں دیاں تلیاں رکھ تے پیراں بھرنے فرش تے بہہ تاں ریہا پر اوندے کنوں بیٹھا نہ گیا۔ درد دی ہِک سیڑھ جئی اوندیاں چِڈیاں وِچوں نِکتی تے کپال توڑیں ڈلیندی پورے بُت وِچ کِھنڈ گئی۔ ہن تائیں شاید اُوں کوں اِیں تکلیف دا احساس اِیں گالھوں نہ تھیا ہا جو کاوڑ تے

شر مساری دی انتہائی کیفیت نے اوکوں آپڑیں پکڑ وِچ مکولیا ہویا ہا۔ جئیں ویلے وی اُو ایں کیفیت وِچوں نِکتا ہن تئیں پچائی ہوئی جسمانی پیڑ نے آپڑیں مچاڑ تی۔

اے کیجھا عذاب ہا جئیں مراد کوں باکاں مار مار رُووَن تے مجبور کر ڈِتا پرے پرے توڑیں کوئی نہ ہا جیڑھا اوکوں سر تے ہتھ پھیرہاں نال لاوے ہا۔ مراد کوں آپڑیں ماہبوں یاد آئی جیڑھی اوکوں ٹھوا پڑن تے وِی بر بر ہنجوں وہاوَن بہہ راہندی ہئی تے اُو ماکو رونداڈیکھ تے آپڑاں درد بُھل ویندا ہا۔ کافی دیر رووَن توں بعد ہاں تے بیٹھا ہویا دِل کل پر وبھرا تھیا تاں جوانی دی پُر سانگ دے پہلے ڈاکے تے پیر رکھ تے تلوں ڈوں تِلکدے ہوئے مراد کوں یقین تھی گیا جو ماباجوں جیون ایڈا سا کھڑا کا ئنی۔ سکی مادے ہوندے ہوئے وِی پیو قصائی تے وَڈے بِھرا جان دے دشمن بنے ریہن تاں وَل جیون چھڑا مدرسے وِچ رہ تے روز نویں کاتی تلے آون داناں تاں نی۔

"تے وَل کیا کریجے؟" مراد نے ایڈے اُوڈے ڈیدھے ہویاں خود توں سوال کیتا۔ جواب تاں کہیں پاسوں کوئی نہ ملیا پر ہن تئیں ویہہ چکے ہنجواں نے کاوڑ تے شر مساری کوں کتھائیں دھو چھوڑیا ہا۔ اوکوں ایویں لگیا جو ماا وندے نال پر ذری بھورا پر وبھری تھی اُو کوں تُر تُر ڈیدھی پئی اے پر نیڑے نی آندی۔ شاید پئے کنوں ڈردی اے جو مو بھی پُتر کوں سینے نال لاتُس تاں اوکوں یڑوِلی چڑھسی پَر وَل وی اَکھیں اَکھیں وِچ جیون دا حوصلہ ڈیندی پئی ہئی، تسلی ڈیندی پئی ہئی۔

مراد اُٹھی کھڑا تھیا۔ پہر ڈینہہ دا چڑھ آیا ہا، مدرسے وِچ درس شروع تھی چکیا ہا پر اوندی کہیں خبر نہ گیتی تے نہ ای نائب مہتمم خالد توفیقی نے اوندی گول کیتے طالباں کوں اوندے پچھوں لاتا یا اوندے گولن دی آہر کیتی۔ لگدا ہا جو اُوندے سویر دے مُلارے توں مہتمم تے قاری صاحب سمیت سبھے ڈر گِن جو اَج اِیں چھوہر کوں درس وِچ چوایو سے تاں کتھائیں رُولا نہ پاڈیوے۔ مراد نے ٹُرن کیتے قدم چاتے تاں وَلدی تکلیف جاگ پئی۔ اُو چِڈے چِیر پیر تے

پیر رکھیند اثقاوے دے پچھلے پاسے لنگھ گیا۔جتھاں ہِک پُرانا کھوہا تے کھو دے اُتے نِم دا ہِک گھاٹا وَن۔ مہتمم صاحب نے پانی کیتے نواں بور کراوَن دی بجائے کھو وِچ پائپ پوا اُتے موٹر لا ڈِتی جو ٹینکی بھریندی راہوے۔ جیڑھے طالب ثقاویاں تے دھاون کیتے آندے ہن اُناں کڈھائیں کھو والے پاسے جھاتی پاتی ہووے تاں پاتی ہووے، بچھوں ونج تے کہیں نہ ڈِٹھا ہوسی۔ مراد او کھا سو کھا تھی کراہیں کھو دے بچھاڑے کنوں گیا تے نِم دے وَن نال ٹیک لاتے بہہ گیا۔ ٹھڈی چھاں تے ہر پاسے چُپ نال مراد دادر دہنبیا تاں پوری رات دے جاگے ہوئے چھوہر دی اَکھ لگ گئی۔

پتا نئیں اُو کتنی دیر تئیں اُتھ سُتیا ریہا۔ اَکھ کُھلی تاں اندھارا تھی چکیا ہا۔ گُھپ اندھارا محسوس کرتے اوندی چِھرکی نکل گئی۔ اوکوں لگیا جیویں کہیں غستان دی منہ کُھلی ہوئی قبر وچ سَٹ ڈِتا گیا ہووے جیندے اُتے بہوں سارے فرشتے ہِک دم جُھنڈ تھی کراہیں اوندے کنوں سوال جواب کریندے پے ہووِن پر اُو جواب ڈیندا تاں کیندا جواب ڈیندا جو کہیں دی کوئی گالھ سمجھ اِی نہ آندی پئی ہئی۔ مراد نے گھبراتے سر چھنڈ کیا پر اوندے اُتے جُھم تھئے فرشتے سُنجاڑیں نہ ویندے پے ہن۔

یکدم ٹھڈے پانی دی کوئی وَڈی ساری بالٹی اوندے سر تے کہیں نے وِیٹ چھوڑی۔ پانی ہا یا وَل کوئی قبر دا عذاب جو جیویں او کوں برف دے بُلاک وِچ سُماتے برف دے کارخانے وچ واڑ ڈِتا گیا ہووے۔ اوندا او جود وِسمن لگ گیا ہا۔ اے نندر ہئی تاں کیجھی نندر ہئی جو پتہ ئیندی اِی نہ پئی ہئی یا وَل موت ہئی تاں کیجھی موت جیندے بعد او کوں فرشتے وی جگا نہ پئے سگدے ہن۔

اِیں آن وِچ مراد کوں ایویں لگیا جو کوئی بہوں اِی خوفناک آوازاں ہن جیڑھیاں اوندے کناں دی بجائے بُت دے ہِک ہِک مسام وِچ تھوئیاں طرحاں لہندیاں پن۔ درد دی کوئی سیڑھ ہئی جیڑھی اوندے اندر جِران کریندی اُوندی روح تک ویندی پئی ہئی۔ نہ جان اُو کیہڑا لحظہ ہا جو

آخر اوندیاں اکھیں نہ صرف کھل گیا بلکہ اُنہاں وچ دید وی آگئی۔ بَھل دید دے ہوندے ہویاں وِی نہ تاں بُت دا درد ہِنبیا تے نہ روح دے وین گَے۔ نہ ختم تھیون والی ہِک ایجھی اَچّوی ہئی جو سر کنوں پیر اتیئں سارے ماس کوں کھتوری ویندی ہئی۔ ایویں لگدا ہا جیویں کوئی ہڈیاں بھن تے اُناں وِچوں مِکھ کڈھیندا پیا ہووے۔

6

فضل اللہ نے سبھو کجھ بھلاون کیتے سر چھنڈ کیا تے مدرسے دے دالان وِچ آگیا۔ اوندا پورا بُت پگھر و پانی تھیون دے باوجود منہ مَتھے تے ہِک پھینگ وی نہ ہئی۔ اَج پنجوی ورہیاں بعد اُو آپڑیں اِتھ لِکا نڑیں دے ڈیہناں کوں بُھلا ڈیون چاہندا ہا پر نہ ذہن منیندا ہا تے نہ وجود بُھلیندا ہا۔ اُونے ثقاوے تے پُرانڑیں کھوُ والے پاسے نگاہ بھنوائی۔ اُتھ کھوُ ہا، نہ نِم دا گھاٹا وَن تے نہ ثقاویاں دی تندیر۔ اَملک پدھر جتھ کھڑاویاں سِلھاں دا فرش لاڈِتا گیا ہا۔ شاید کہیں بئی نکر وِچ کہیں نویں طرز دے ثقاوے بن گئے ہوسن، پانی چھکن والیاں موٹراں کیتے کوئی نواں بور تھیا ہوسی پر ایں گالھ دی کیا خبر جو ایں عرصے وچ جیڑھے نویں مراد اناں حجریاں وِچ آپڑیں دِھچر سنگتیاں دے جبر دا نشانہ بنڑیں ہوسن اُو ہن کیہڑے وَن تلے چھپ کراہیں آپڑیں تکلیف بھلاون کیتے باکاں مار مار روندے ہوسن۔

فضل اللہ کافی دیر تئیں دلان دے اَدھ وِچ کھڑا ریہا۔ ہِک یاد کنوں پاند چھڑویندا تاں بئی سامے آ کھڑدی۔ ایہو دَلان ہا جِتھ پنجوی سال پہلے خمیس دے ڈینہہ دیگر ویلے دی نماز توں بعد او کوں مدرسے وچوں کوچ دی حکم نما خبر سُنڑائی گئی۔ کوئی پکی خبر نہ ہئی جو اوندے سمیت پنجوی طالباں کوں کڈے پَٹھیا ویندا پئے۔ بس ایہو کجھ اطلاع ہئی جو راتیں عشا توں بعد ہِک کوسٹر آسی تے اِناں کوں کہیں وَڈے مدرسے بھجوا ڈِتا ویسی۔ کجھ طالب مچلدے ہن جیویں خبر

رکھیندے ہووِن جواِناں معتوب طالباں کوں کہیں وَڈی سزا کیتے روانہ کیتا ویندا پئے۔ کئی سنگتی موں نجھے وِی ہن جو اَج اُناں دی سنگت داپندھ مُکدا پیا ہا تے وَل میلے مقدراں دی کھیڈ لیکن ایجھے سنگتی بہوں گھٹ ہن، باقی سنگت نہ ہئی محض نال درس گھنن والے طالب اِی ہن۔
سب توں عجیب رویہ اوندے چارے بھراواں داہا۔ اُناں کوں خبر تھئی تاں چارے کٹھے تھی اوندے کول آن بیٹھے تے اُلٹا اوندا اُتالوں چاون دی کوشش کیتی جو نہ ایجھیاں حرکتاں کرے ہا تے نہ اے ڈینہہ ڈیکھڑاں پووے ہا۔ پتہ نئی اُناں کیویں سمجھ گھدا جو مراد دا اُتھوں ونجڑاں خیر دا کائنی، کجھ نہ کجھ پُٹھا ضرور اے۔
مغرب دی نماز توں بعد پتہ وَلگیا جو وڈے مدرسے ڈوکیندی کیندی تیاری اے۔ قاری صاحب نے اُناں سبھڑائیں کوں جماعت توں بعد بیٹھے راہون کوں آکھیا۔ مغرب دے بعد دادرس موقوف تھیاتاں باقی دے طالب وِی خوشی خوشی اُٹھی گئے جو اَج دے درس توں جان چُھٹی۔
جئیں ویلے وَڈے مدرسے دی چُون توں علاوہ باقی دے سب اُٹھی گئے تاں مراد نے دید بھنوائی، اُتھ موجود سبھے اوہے طالب ہن جیڑھے کہیں نہ کہیں ویلے آپ توں وَڈے چھوہراں خاص کر دھچر گروپ دے خلاف شکایتی رہیے ہن۔
بھاویں جو قاری صاحب تے نائب مہتمم خالد توفیقی اُتھ موجود ہن پر وَل وی اُناں وِچوں کوئی وِی اِناں طالباں نال اَلویندا نہ پیا ہا۔ ہر پاسے چُپ۔ بس اوہے طالب پریشان مہاندریاں نال کہیں ویلے ہِک بئے کوں تے کہیں ویلے قاری صاحب تے نائب مہتمم کوں ڈیکھدے پئے ہن۔ جیویں کہیں دا انتظار ہووے۔
کافی دیر توڑیں قاری صاحب تے نائب مہتمم ہِک بئے دے کناں وِچ کُھس پُھس کریندے رہیے۔ جئیں ویلے عشاء دی اذان وِچوں ادھا گھنٹہ رہ گیاتاں مہتمم مدرسہ مولانا عبدالحنان وی اُتھائیں آگیا۔ اوندے آون دے بعد وِی اُو تریہے آپس وِچ کوئی صلاح مشورہ کریندے رہیے۔
ڈاہ منٹ بئے گزرے تاں مدرسے دا وڈا گیٹ کُھلیا تے ڈوں کوسٹر تے ہِک سنگل کیبن ڈالہ

اندر آن وڑے۔ مہتمم صاحب کوں شاید اِناں دا انتظار ہئی۔ کوسٹر تے ڈالے دے نال ڈرائیوراں توں علاوہ ڈاہ بارہ بندے بئے وِی ہن۔ شکلوں اصلوں بہوش تے مونڈھیاں تے کلاشنکوفاں لٹکیاں ہویاں۔ اُناں کوں ڈیدھے سارا اِی نائب مہتمم مدرسے دے صدر دروازے والے پاسے ٹُر گیا۔ ہِک ہِک نال آ وُ جی توں بعد نائب مہتمم اُناں کوں نال لاتے دروازے دے نال بنڑیں ہوئے مُلاقات والے کمرے وِچ وَڑ گیا پر ایں پاسے مسیت دے دلان وِچ بیٹھے ہوئے پنجوی طالباں دی بھِبھِڑی کنب تے رہ گئی۔ سبھڑائیں کوں یقین تھی گیا جوا ے گڈیاں ایویں خیری نی آیاں، اُناں کوں اِی نیون آئین۔

ایں توں پہلے جو طالب کوئی گالہہ کریندے قاری صاحب نے اُٹھی کراہیں گفتگو شروع کر ڈِتی جیندے وِچ دینی تعلیم، کافراں دے خلاف جہاد تے آپڑیں اُستاد تے وَڈیاں دے عمل دی پیروی تے زور ڈِتا گیا ہا۔ زور ایں گالہہ تے وِی ہا جو دنیا تے آون دے بعد جنھاں بالاں کوں عام لوکیں دی رہنمائی کیتے چُن گھدا ویندا اُوہے اِی اُو خوش قسمت ہوندن جنھاں کیتے جنت بنی تے دوزخ دی بھا حرام تھئی۔ ایجھے چُنے ہوئے طالباں کیتے اصل کم خلقِ خدا دی رہنمائی ہے۔ اے کوئی عام تام انسان کائنی، اے نیکی تے بھلائی دا درس ڈیون والے ہِن۔ اِناں تے بس آپڑیاں استاداں دا حکم فرض اے جیڑھا ماپیو دے احکامات توں وی اُتے افضل ہے۔

اوندے بعد مہتمم صاحب نے وی قاری صاحب دی گالہہ اگوں تے ٹوری تے طالباں کوں نصیحت کیتی جو وڈے مدرسے وَنج تے اُوں ایں مدرسہ حمیدیہ دا ناں روشن کریسن تے کوئی ایجھا کم نہ کریسن جیڑھا وَڈیاں دی نافرمانی تے ایں مدرسے دی رُسوائی دا باعث ہووے۔ جیں کہیں نے اِتھ کوئی غلط حرکت کیتی ہئی تے وَل وی او کوں معافی ملی رہی تے در گزر تھیا اُو اے نہ سمجھے جو او کوں وڈے مدرسے وِی معافی مِلسی۔ اُوں مدرسے دے آپڑیں اصول تے ضابطے ہِن جتھ معافی دی گنجائش کائنی۔

مراد سمیت ہر طالب ایہو سمجھیا جو چھیکڑی گالہہ صرف ہوندے واسطے کیتی گئی اے، اِیں پاروں سارے وِسم تے رہ گئے۔ پہلے داشک تے وَل کجھ کجھ یک ہن اَملک یقین وچ بدل گیاہا جو جِتھ اُناں کوں پَٹھیا ویندا پے اُتھ اُناں واسطے واقعی کوئی خیر دی خبر کائنی۔ ڈوں ترئے طالب پِیتلے نکلے تے روون پے گئے، ہِک ڈوں نے آپڑیں ماپیو نال مِلن دی خواہش کیتی جیڑھی ہُوں ویلے اِی اے آکھ تے رد کرڈِتی گئی جو حق دے طالب دی نہ کوئی ماتے نہ کوئی پیو۔
مراد دا دِل کیتا جو اُو آپ توں چھوٹے بھینڑیں بھراواں کوں ہِک واری مل گھنے وَل پتہ نی ڈیکھن نصیب وچ ہے وی یا کائنا پر اوندی اے خواہش زبان تے نہ آ سکی۔ جِتھ ماپیو کوں مِلن دی عرضی رد کرڈِتی گئی اے اُتھ بھین بھرا کیہڑے کھاتے وِچ۔ مراد نے اکھیں وِچ تَر آیاں ہنجواں کوں گیت ڈے کراہیں ہاں تے اُوہاں باری بھک چار کھی جیڑھی ہن تئیں ہر اوکھے ویلے اُو کوں ڈکھ بچاون دا حوصلہ ڈیندی رہی اے۔
عشا دی اذان کنوں ڈاہ منٹ پہلے چُھٹی ڈِتی گئی جو رَج روٹی کھاون دی بجائے اُو لنگر خانے وِچ ہلکا پُھلکا نِران کر گھنن جیڑھا لمبے سفر وِچ اُلٹیاں نہ کرن پاروں خاص طور تے اُناں واسطے بنڑایا گیاہا۔ نِران کیاہا! مورہی دی پتلی دال دے نال ترئے روٹیاں دی جاتے چُھری ہِک روٹی تے اُتوں پھودنے والے قہوے دے ڈوں گُھٹ۔ ہالی اُو آپڑاں وضونواں کرن توں بعد وَلدے مسیت ڈو و نجن توں پہلے آپڑاں لیر التا بدھیندے اِی پئے ہن جو قاری صاحب دا حکم ملیا سبھو کجھ اِتھائیں راہسی، بس ڈوں کپڑیاں وچ اِی و نجیسی کیوں جو اگوں وڈے مدرسے وِچ سئے کپڑے تے سئے جُتیاں۔
مراد ایڈا اُڈ کھارا آپڑیں وسیب توں نکھڑن تے نہ ہا جتنا ایں حکم توں بعد تھیا۔ اُوندا کل جُمل جہان ہِک سیپاں والا چُولا تے ہِک صافا ہا جیندی ہِک نکر تے اوندی موئی مانے آپڑیں ہتھ نال سیپ کڈھیا ہا۔ چُولا بھاویں جو لنڈا تھی گیاہا پر اوندے گلمے تے کڈھے ہوئے نِکے سیپاں والے ہار وِچوں اوندی ما دی خوشبو ہن وِی آندی ہئی۔ ما مرن توں بعد اے چُولا تے صافا اوندے کیتے ما

داوجود بن گئے ہن جنہاں کوں گل نال لاتے مادے ہوون دا احساس تھیندا ہا۔ مراد کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جواناں کوں نال کیویں نیوے۔ اُو سر پکڑ تے تخت پوش تے بہہ گیا جیندے اُتے پچھلا ڈیڑھ سال اونے راتیں کوں گھٹ سَم تے ڈھیر جاگ تے گزارایا ہا پر اوں اُنس توں محروم ریہا جیڑھا اِیں عمراں وِچ جنیں تے شئیں نال تھی ویندے۔ اے تخت پوش او کوں آپڑیں ابے ؔطرحاں جاپدا ہا جیندے مرن دی دعا اُو ہر رات کریندا ریہا پر مر ما گئی۔ مادے مرن توں بعد اُونے کوئی وی خواہش کرن دے نال نال دعا منگنی وی چھوڑ ڈِتی پر اَج عرصے توں بعد پتانی کیویں اوندی خواہش خود بخود دعا بن گئی۔ اونے ہتھ کھڑے وَل وی نہ کیتے بس ہنجواں نال پُسیاں ہویا اکھیں اُتوں تے چاتیاں تے اندھارے حجرے وِچ ڈُسکن پئے گیا۔ شئیت اَج اُو ڈوجھے پھیری آپڑیں ماکنوں وَل وِچھڑن دا حوصلہ ہار بیٹھا ہا۔

ہیں آن وِچ حجریاں دے باہروں عشادی جماعت کھڑی تھیون دا ہُوکا تھیا تاں مراد دِی چھِر کی نِکل گئی۔ پتانی کِتھوں اوندے دماغ وِچ کِھمن جی کِھمی، اونے تِکھے تِکھے آپڑاں چُولا لہایا تے ما دے سِیپ کڈھائی والے چُولے کوں پاون دی کوشش کیتُس پر اُو لنڈا تھیون پاروں کچھاں وِچ پھَس گیا۔ اتنی دیر وِچ باہروں جماعت توں پہلے تکبیر پڑھیجن دی اواز آئی۔ مراد بیا وِی وِبل گیا پر وَل وی کہیں نہ کہیں طریقے چُولے کوں ولدا لہا تے آپڑیں کنڈ تے کِھنڈائیس تے اوندیاں ڈوبائیں بہیں کوں سینے تے ولا تے گنڈھ ڈے ڈِتُس۔ چُولا اوندے بُت دے نال چمبڑ گیا ہا۔ ایندے اُتوں اونے مدرسے والا چُولا چا پاتا۔ کِتھاؤں محسوس نہ تھیندا پیا ہا جو ایندے تلے دی کوئی بیا چُولا اے۔

آپڑیں اَنکل دی کامیابی تے اوندیاں اکھیں وَلدیاں پُس گیاں پر اے ہنجو ڈُکھ دے نہ ہن بلکہ خوشی دے ہن۔ رومالا اَجن بچدا ہا، او کوں ویڑھ سیڑھ تے اونے چُولے دے کھیسے وِچ گھتیا تے بھجدا ہویا حجرے وِچوں نِکل تے جماعت دی چھیکڑی صف وِچ شامل تھی گیا۔ ہن او کوں نہ تاں کوئی غم ریہا تے نہ کوئی فکر یا اندیشہ۔ ایویں لگدا ہا جیویں مااُو کوں ہاں نال لاتی بیٹھی اے۔

نماز توں بعد معمول دادرس اَج عشا دے بعد وِی موقوف ریہا۔ سبھے طالباں کوں حجریاں وِچ وَنجن دی تاکید توں بعد باقی دے پنجوی طالباں کوں ہِک پاسے بلہا ڈِتا گیا۔ جیڑھے اوپرے بندے شام کوں نظرے ہن اُو ہن آپڑیں اسلحے سمیت مسیت وِچوں نِکل تے وَلدے صدر دروازے والے پاسے وَنج تے کھڑ گئے جیویں جو کہیں دا انتظار کریندے پئے ہووِن۔ کجھ کجھ اندھارے تے کجھ کجھ سوجھلے دے باوجود اُناں دے مہاندریاں توں جیڑھی ہِکی شئے ظاہر ہئی اُو صرف دہشت ہئی جیکوں ڈیکھ ڈیکھ اِناں وچوں اکثر طالباں دی بھیڑی کنبدی پئی ہئی پر اُو کجھ اِی نہ کر سگدے ہن۔ سواتر تُر مدرسے دے متہم، نائب متہم تے قاری صاحب کوں ارداسی نگاہیں نال ڈیکھن دے جیڑھے کافی دیر توں ہِک واری وِل سر نال سر جوڑ کراہیں کوئی معاملات طے کرن دی کوشش کریندے پے ہن۔

اُناں کوں اِیں طرحاں فکر مند ڈیکھ تے کجھ طالباں کوں آس تھی گئی جو شئیت ہن وڈے مدرسے نہ ونجڑاں پووے جیندا نہ تاں اے پتہ ہا جو ہے کِتھاں تے نہ اے خبر جو اُتھوں جیندا وَلن نصیب وِچ ہے وی یا کائناں۔ ہِک اَن ڈِٹھی منزل ہئی جیندی کئو کڑ وا کرنا وِی کم از کم اِناں طالباں کیتے ممکن نہ ہا۔ معاملہ جوں جوں لمبڑ پکڑیندا ویندا ہا اُویں طالباں دی اکثریت کوں یقین تھیندا ویندا ہا جو ہن شئیت نہ ونجڑاں پووے پر جے تئیں مدرسے وِچ کوسٹر تے اوپرے بہوش موجود ہن، کجھ وی تھی سگدا ہا۔

اِناں سبھڑائیں طالباں وِچوں جے کوئی بے فکرا ہا تاں اُو چھڑا امراد ہا۔ اوکوں تسلی ہئی جو ہن بھاویں جِتھاں وی ونجیں، ما اوندے نال ہوسی۔ گھر دا کوئی فرد ہن اوندے کیتے کوئی اہمیت نہ رکھیندا ہا وَل وی پتانی کیوں اوندا خیال ہا جو عشا دی جماعت توں بعد جئیں ویلے درس موقوف کرتے اِناں پنجوی طالباں توں علاوہ باقیاں کوں حجریاں وِچ ونجن دا آکھیا گیا تاں اوندے بھرا اوکوں مکلاون کیتے ضرور آسن پر اُناں وچوں کوئی وی اوندے پاسے نہ آیا۔ ترئے وڈیاں نے تاں منہ پھیر تے ڈیکھن وی گوارا نہ کیتا پر اوں توں وَڈا چوتھے نمبر والا سکندر اُوکوں حجریاں

دے برامدے توڑیں گچی بھنوا بھنوا اُو کوں ڈیدھا گیا۔ مراد کوں ایویں لگیا جو اُو اوندے کول آون چاہندے، کجھ آکھن چاہندے، مکلاوݨ چاہندے پر وَڈیاں تریہاں کنوں خَم کھاندے یا شئیت مدرسے دی انتظامیہ کنوں ڈردے جو ویندیاں بھراکوں مل پیاتاں پتانی اُو وِی ہُوں صف وِچ شمار نہ تھیوے جیندے وِچ مراد دا شمار ہا۔

اِیں کنوں وَدھ مراد کوں اِی سوچن دا موقع نہ ملیا۔ اچا چیت نائب مہتمم اُٹھی کھڑا تھیا تے سبھے طالباں کوں کوسٹراں والے پاسے ونجن دا حکم تھیا۔ ہِک ڈوں طالباں نے گھبرا تے ٹٹّی ٹورا کرن دی موکل منگی پر تاکید تھئی جو مہتمم صاحب دے پیراں کوں ہَتھ لا کراہیں کوسٹر وِچ بہو، باقی دے معاملات ہِن رستے وِچ۔ سبھے طالباں قطار بنڑائی تے ہِک ہِک کرتے صف تے بیٹھے مہتمم تے قاری صاحبان دے پیراں کوں اجازت منگن دے انداز وِچ ہتھ لا کوسٹر والے پاسے روانہ تھیندے گئے۔ مراد سب توں چھیکڑ وچ ہا، اُو مہتمم تے قاری صاحبان کنے آون دی بجائے اُتھاؤں مڑ کراہیں مدرسے دے صدر دروازے وچ تیار کھڑی کوسٹر آلے پاسے ٹُرپیا۔

7

فضل اللہ نے میل کنوں ریخاں تھئے آپڑیں چولے دے کھیسے وِچوں ململ دا رومال کڈھ تے منہ متھے تے آئے پگھر کوں اُگھیا۔ کڈھائیں چٹار یہار ومالا میل کنوں کجھ بیااِی چکڑ تھی گیا پر اوندے ہِک کونے تے بدرنگ تھئے رنگاں نال کڈھیا ہویا سیب صاف نظر دا پیا ہا۔ پگھر اُ گھیج تاں گیا پر لحظے گھن کیتے کیوں جو کجھ لحظیاں دے بعد گرمی نے اوندے منہ متھے دے مساماں کوں ولدی سروں کھول ڈِتا۔ اُو نے مڑتے صدر دروازے آلے پاسے ڈِٹھا پر نہ ہن اُو صدر دروازہ تے نہ اُو مولوی عبدالحنان دی دہشت پر اوکوں ایویں لگیا جو اُتھاں ہن وی ڈوں کوسٹراں تے ہِک ڈالہ کھڑے تھیا۔

فضل اللہ نے آپڑیاں اکھیں کوں ڈوہائیں ہتھاں نال ملیا۔ سامڑیں ملاقات والے پرانڑیں کمرے وِچوں کوئی بندہ نِکلیا آندا ہا۔ لگدا اایویں ہا جیویں چوکیدار ہووے۔

''میاں کِتھوں آئیں، کیکوں ملڑیں تے اندر ایویں بُجھ گُجھ دے بغیر کیویں وَڑ آئیں، ہیں کون توں؟'' فضل اللہ دا حلیہ ڈیکھ کراہیں اُو گھبرا گیا ہا۔

''فضل اللہ نے اوکوں غور نال ڈِٹھا، ایویں کوئی پنجوی چھوی سالاں دا نینگر ہوسی۔ اُو کھل پیا۔

''لگدے میڈی شکل تے میڈے مہاندرے نے تیکوں وِبلا ڈِتے۔''

''میاں گھٹ گالہہ کرتے کم دی گالہہ کر، توں اندر کیویں آئیں تے ملڑاں کیکوں اے۔'' نینگر

دے چہرے تے واقعی گھبراہٹ ہئی پر وَل وی اُو فضل اللہ دے سامڑیں آتے کھڑ گیا۔ اوندی اِرک کنوں پکی ہوئی بانہہ اوکوں بیاوی پریشان کریندی پئی ہئی۔

''میکوں ایندا اتاں پتانی جو میں کیکوں ملڑیں، شئیت آپڑیں آپ کوں ملڑیں، آپدے آپ دے ڈِڈھ، پونے ڈوں سال گولڑن جیڑھے پنجوی سال پہلے میں اِتھ وِسار گیا ہم، آپڑیں چار بھراواں کوں گولڑیں جنہاں میکوں وِسار ڈِتا ہا، شئیت متہم مولوی عبدلحنان کوں گولنے جئیں میڈی زندگی کوں ہِک پَل وی نہ زندہ راہون ڈِتا، میں اُوں دھچر طالب کوں لبھڑیں جئیں میکوں ہمیشاں کیتے تخت پوش تے موندھا سُما چھوڑیا، میں آپڑیں پیو کو ملنے جئیں یارہاں بال جما چھڑا میڈی ماکوں نہ ماریا بلکہ پورے گھر کوں غُستان بنڑا ڈِتا ہا۔''

نینگر اُدھر تیج گیا۔ اوکوں فضل اللہ دی کوئی گالہہ وی سمجھ نہ آندی پئی ہئی۔

''کیوں! اتنا کجھ کافی اے ملاقات کیتے یا بیا کجھ ڈَساں؟''

''میں تیکوں متہم صاحب کنیں گِھن چلداں، باقی دیاں گالہیں اُتھائیں وَنج کریں۔'' اے آکھ تے نینگر نے اوندے سجے ہتھ وِچ ہتھ پاتا تے اُوں پاسے ٹُر پیا جتھاں کہیں ویلے مولوی عبدالحنان داگھر ہوندا ہا۔ فضل اللہ مُسکیا تے نینگر دے ہَتھ وِچوں ہَتھ چُھڑواتے اوندے نال ٹُر پیا۔

متہم دا سُن تے اُوندے بُت وِچ اُو سارے قرضے جاگ پئے جنہاں دے چُکاون دا ویلا آن پہنچیا ہا۔ اَج توں پنجوی سال پہلے پنجاہ پچونجاہ دا مولوی عبدالحنان ہن پنجھتر اسی دے پیٹے وِچ تاں ضرور ہوسی۔ نفرت دی ہِک سیڑھ اوندے تن بدن وِچ سریراں تاں کھڑی کریندی پئی ہئی پر دشمن دے بُڈھیپے دا سوچ تے دل نہ کریندا ہا جو اُو اوندے کنوں بدلہ گھنے بھاویں جو اُونے اوندی حیاتی کوں جیندے جی دوزخ وِچ پاتے اوکوں ہِک ایجھی جنگ دا بَل بنڑا ڈِتا ہا جِتھ اوندی حیثیت ہِک وکانڑیں ہوئے جنگجو توں زیادہ کو نا ہئی۔ پرائے لوکاں کیتے لڑی گئی اِیں جنگ وِچ پوری دنیا توں کٹھے کیتے گئے کرائے دے قاتل وِی ہن پر سرائیکی وسیب وِچوں

افغانستان بھیجے گئے ہزاراں مراداں دی حیثیت اُناں کرائے دے قاتلاں توں وِی بد تر ہئی۔
فضل اللہ کوں اُتھائیں وَنج تے زندگی وِچ پہلی واری افغانیاں دے سلوک نال سمجھ آئی جو تنخواہ دار سپاہی، کرائے تے گھدے ہوئے قاتل تے زر خرید جنگجو وِچ فرق کیا ہوندے۔ جِتھ سو فیصد موت دا یقین ہوندا ہا اُتھ زر خرید کوں بھیجیا ویندا ہا، جِتھ محض امکان ہوندا اُتھ کرائے دے جنگجوآں کوں پَٹھیا ویندا تے جِتھ چھڑا مال متاع ولانوڑاں یا قیدیاں کوں کوہن دی کھیڈ کھیڈڑیں ہوندی تاں آپڑیں بندیاں کوں اگوں کیتا ویندا۔ فضل اللہ حیران اِی ریہا جو اے کیہڑا جہاد اے جیڑھا کرائے دے قاتلاں تے زر خرید جنگجوآں کوں اگلے مورچیاں تے بھوجی ڈے تے کیتا ویندا پئے۔
مہتمم صاحب دا گھر فضل اللہ دے سامڑیں ہا۔ اُوکوں اُو ڈیہاڑا اَج وی یاد ہاں جڈاں جو اُو دھچر طالب دی دھاں چاتے مولوی عبدالحنان دے گھر آن وَڑیا ہا۔ پر ہن گھر دیاں کندھاں اُچیاں تھی چکیاں ہن تے چوی گھنٹے کُھلے رہن والے لکڑ دے پھاٹک دی جا تے لگیا لوہے دا گیٹ اندروں بند ہا۔
"کیندا ڈر پے گئے مہتمم صاحب کوں! سینکڑاں طالباں دی زندگی برباد کرن والے کوں آپڑیں زندگی کڈن توں پیاری تھی گئی اے؟"، فضل اللہ کوں وَت تاں بہوں چڑھیا پر اے سوچ تے چُپ ریہا جو شئیت بڈھیپے وِچ موت کو نیڑے ڈیکھ تے زندگی نال پیار وَدھ ویندا ہوسی۔
"اللہ کرے اُتھ ہوں ڈیہاڑے طرحاں قاری صاحب وی بیٹھا ہووے تے نائب مہتمم وی، اُو سبھے او کوں پکی جا نکرن تے ڈیکھ سگن جو کہیں پر ائے پُتر کوں چار ٹکیاں کیتے ایڈی وڈی جنگ دا بل بنڑاں تے وچیجن نال اُوں بال تے کیا گزر دی اے۔"
کئی واری اوں نے اے وی سوچیا ہا جو جیندیاں پاکستان ونجن دا موقع مل گیا تاں اُناں ساریاں کوں اُوا یویں چُن چُن تے مریسی جیویں افغانستان وِچ اوندے سنگتی طالباں کوں چُن چُن تے ماریا گیا ہا۔ اوندے کیتے حیرت دی گالہہ تاں اے ہئی جو اُناں کوں چھڑا روسیاں نے نہ ماریا ہا بلکہ

روسیاں دے و نجن توں بعد جئیں ویلے مجاہداں دے مختلف جتھیاں نے کابل تے قبضے کیتے آپس وچ جنگ شروع کیتی تاں پاکستان وچوں ویچے گئے اِناں غلام مجاہداں دا ڈھیر جانی زیان تھیا۔ جیڑھے بچ گئے اُناں دا تختہ ۱۹۹۶ء وچ طالبان دی حکومت بنڑن تے چوَیا جو کوئی یقین اِی نہ کریندا ہا جو اُو ہن وی شمالی اتحاد دے احمد شاہ مسعود نال ہِن یا اوندے مخالف گلبدین حکمت یار یا حامد کرزئی نال۔

کہیں کہیں ویلے جڈاں کوئی دشمن قیدی نہ تھیندا ہاتاں چھڑا موت دا تماشہ لاون کیتے اُناں وچوں کہیں ہِک کوں پکڑتے ذبح کرن توں بعد جئیں ویلے پورے بُت دا خون نِکل راہندا ہاتاں اُوندی شہ رگ وِچ پٹرول بھرتے تیلی لاڈتی ویندی۔ سر کپی لاش دے انگ انگ وِچ بھا بھڑ کدی تاں لاش چوَچوَتے پھڑکدی۔ ایکوں "رقص بسمل" داناں ڈے کراہیں سارے حچکے پٹاکے مارن دے نال نال ہوائی فائرنگ وی کریندے تے جئیں ویلے خوشی آپڑیں عروج تے پہنچیدی تاں اُو بدنصیب دی سری نال فُٹ بال کھیڈی ویندی۔ ویسے توں گئے اِناں غلام مجاہداں کوں کجھ پتہ نہ ہوندا جو کل کیندی سر کپی لاش دا "رقصِ بسمل" ڈِٹھا ویسی۔

آپڑیں آپ کوں اِناں آقاواں توں بچاون کیتے غلام مجاہداں دی پوری کوشش ہوندی جو جان مارتے روز کوئی نہ کوئی ایجھا قیدی قابو کیتی رکھن جیندے پاروں اُناں دی جان بچی راہوے پر وَل وی کڈھائیں نہ کڈھائیں اُناں وچوں کہیں بدنصیب دی واری آ اِی ویندی کیوں جو چھوٹی کنوں چھوٹی غلطی گول تے وَڈی کنوں وَڈی سزا ڈیونڑاں اُناں واسطے کوئی مسئلہ اِی نہ ہا۔ بس کہیں ہینڑیں دا پکڑ وِچ آونڑاں ضروری ہوندا ہا۔ جئیں ویلے وی کوئی ایجھی نوبت آندی تے فضل اللہ امکانی موت کنوں بچ نکلدا ہاتاں سوچیندا ضرور جو اِناں ویچے گئے مجاہداں وچوں اَج کہیں مولوی عبدالحنان، کہیں قاری یا کہیں نائب مہتمم دا پُتر بھرا ہوندا ہاتاں اُناں دے دل تے کیا گزردی جئیں ویلے اوندی لاش اِتھ کاں کتے کھاندے تے اُتھ پاکستان وِچ اُناں کوں مبارکاں ڈِتیاں ویندیاں جو اُناں دا پُتر شہید تھی گئے۔ نہ صرف مبارکاں بلکہ اوندی غائبانہ نمازِ

جنازہ پڑھاتے اُناں کوں وی بے مسکین ماپیو طرحاں جنت دی بشارت ڈِتی ویندی تاں جو باقی دی عمراں اُوہیں بشارت تے اِی خوش راہون اے سوچے بغیر جو اُناں کوں جنت دی بشارت دا موجب خود کیہو جی موت مریا ہوسی۔ پر کِتھوں! ایجھی سوچ دے آون تے وی مُلا کول تقدیس دا گوپا ہوندا جیڑھا اکھیں دے نال نال دماغ تے وی چڑھا ڈِتا ویندا جو کوئی ایجھی جا اَن کجی نہ راہوے جنیں وِچوں حقیقت دی ہوا اِی لنگھ سگے۔

افغانستان وِچ کنڑدے محاذ تے لڑدیاں ہویاں فضل اللہ کوں ہِک مجاہد سنگتی ڈسیا جو سیب دے نینگر چھوہر تے چھوہریں ہمیشہ کنوں چڑھ مار کرن والیاں دا نشانہ رہ گِن۔ اِتھ جیڑھا وی حملہ آور آئے اونے نینگراں کوں باہنی تے باہنا بنڑا آپڑیں مُلکاں وَنج ویچیا۔ سکندر مقدونی کنوں لاتے محمود غزنوی تے شہاب الدین غوری سبھڑائیں نے ایہو کم کیتا۔ غزنوی دور وِچ تاں ملتان وِچوں اتنے نینگر چھوہر چھوہریں غلام تے کنیزاں بنڑاں غزنی بھجوائے گئے جو تاجراں کوں سمجھ نہ آندی ہئی اُو ملتان آئے وَدِن یا غزنی گئے وَدِن۔

فضل اللہ سوچ وِچ پئے ویندا جو ساڈے اَج دے بردہ فروشاں کنوں اُوہے اگلے زمانیاں والے سکندر، غزنوی تے غوری وی بھلے، اُناں دی غلامی وِچ جیون دی آس تاں راہندی ہئی، ہن تاں اُو وِی کائنی جو اُناں کوں محض کچی بھونی دی مار دے طور تے یقینی موت واسطے ویچیا گیا ہا۔

"کیجھے لوک ہِن اے ساڈے آپڑیں جو قتل تھیون واسطے آپڑیں نینگراں کوں پرائے مُلکاں وِچ اُوپریاں دی آپس دی جنگ کو جہاد دا ناں ڈے تے وچیندے رہ گِن، اِناں کنوں تاں اُوہے چڑھ مار والے وی چنگے جو قیدی بنڑاں اگوں تے وچیندے ہِن، دھوکا ڈے کراہیں تاں نہ گھن ویندے ہِن۔"

نینگر نے گیٹ کھڑکاون دی بجائے تھمبے دی اُوٹ وچ لگی ہوئی بجلی آلی گھنٹی تے بٹن تے انگل رکھی تاں ایندی اواز کِتھائیں پروں سُنوں آندی محسوس تھئی۔ فضل اللہ وی آپڑیاں سوچاں وچوں باہر آتے مراد بنڑن دی کوشش کرن لگیا پر متہم دے در تے آتے ہن اوندے کنوں

مراد بنڑناں مشکل پیالگدا ہا۔ اُو وَل وَل مراد دی جون وِچ آون دی کوشش کریندا پر اندر دے کُڑاہٹ او کوں مراد بنڑن نہ ڈیندی پئی ہئی۔ اونے سر چھنڈ کیا تے اِیں طرحاں آپڑیں آپ کوں آپڑیں کھمباں وِچ لُکا گھدا جو لگے ناں اُو کِتھوں کِتھوں پھٹڑاے تے کِتھوں کِتھوں کپیلا ٹُکیا ہوئے۔

ڈوں ترے واری دی گھنٹی دے بعد گیٹ کو اندروں کھولن دی آواز آئی۔ فضل اللہ پوری طرحاں تیار ہا جو پنجوی سالاں بعد اُوں شخص کو ڈیکھ سگے جیڑھا اوندی اَج دی اِیں حالت دا ذمہ دار ہا۔

گیٹ ہِک نوڈاہ سالاں دے بال نے کھولیا ہا۔ اوندی نگاہ فضل اللہ تے پئی تاں چھرک گیا۔ جے اُو نینگر اوندے نال نہ ہووے ہاتاں شئیت اُو گیٹ ولدا بند کرتے جھج ونجے ہا پر سنجاپو نینگر کوں ڈیکھ تے لحظے گھن واسطے رُک تاں گیا پر اوندیاں خوفزدہ نگاہیں وَل وَل فضل اللہ آلے پاسے اُٹھدیاں پیاں ہن۔ فضل اللہ کو لگیا جو ہن آپڑیں آپ کوں کھمباں وِچ لُکاون دا کوئی فائدہ کائنی ،جو اوندی حالت تھی چکی اے اوندے بعد کھمب کھنڈاون وانڑیں اِی بھلے۔ چھوہر دیاں نگاہیں نے اوندے اِیں حالت وِچ جیون کوں رد کر چھوڑیا ہا۔

اوندا اُٹھڈا ساہ نکلیا جو جیڑھی گولی اوندی کھبی بانہہ وچ لگی ہئی اُو کیوں نہ ڈوں ترے اِنچ اندر ڈو دِل والے پاسے آئی جو اِیں روپ وِچ جیون دی ساری خجالت، ساری ذلالت اِی مُک ونجے ہا۔ پنجوی سالاں او کوں اِیں طرحاں کہیں نہ ڈِٹھا ہا جیوں جو متہم دے گھروں باہر آون والے اِیں چھوہر او کوں ڈِٹھا تے یکاڈِٹھی اِی ویندا رہیا۔

نینگر او کوں ڈسیا جو اے اُو پراتے مشکوک بندہ مدرسے وِچ وڑیا وَدا ہا تے اُو او کوں پکڑ تے متہم صاحب کنے پیش کرن واسطے گھن آئے۔ مسلسل فضل اللہ آلے پاسے ڈیدھے چھوہر نے پتہ نی نینگر دی گالہہ سُنی یا نہ سُنی، بہر حال کجھ لحظیاں بعد اُو گیٹ اندروں بند کرتے اَگی تے جھج گیا۔

کافی دیر توڑیں باہر کوئی نہ آیا۔ نینگر دِل اِی دِل وچ اِیں خلجان وچ غرق ہا جو کیوں گھن آئے اِیں تتے ویلے اِیں منحوس دہشت گرد کوں، اُو وی اُکھ نوٹی چا کرے ہاتاں کیا تھی ونجے ہا، اے بانہہ کپیا بہوش کیا پَٹ ونجے ہا مدرسے دا، ایکوں اِتھ گھن آتے اُلٹا آپڑیں گل وچ گلاواں پا کھڑے۔ جئیں ویلے جو فضل اللہ آپڑیں جا تسلی وِچ ہا، جئیں در تے اونے کجھ ڈینہہ بعد آونڑاں ہا اُتھ اَج آ گئے تاں ہِیندے وِچ اِی شاید کوئی چنگائی ہووے۔

کجھ دیر بعد وَل گیٹ کھلن دی اواز آئی تاں ہِک پینتری چھتری سالاں دے چٹے گورے تے باریش نوجوان نے باہر جھاتی پاتی تے سوال کرن دے انداز وِچ نینگر کوں ڈِٹھا تے ہِک نگاہ فضل اللہ تے وِی پاتی۔ نینگر جیڑھا او کوں ڈیکھ مودب تھی چُکیا ہا ساری کہانی کھول سنڑائی۔ نوجوان نے بظاہر سُنی اَن سُنی کیتی پر وڈے گیٹ دی چھوٹی طاقی دے اگوں ہٹ تے اُناں کوں اندر آون دا اشارہ کیتا۔ نینگر نے پہلے فضل اللہ کو اندر ونجن دا آکھیا تے وَل خود پچھوں وَڑ تے طاقی کو بند کر چھوڑیا۔

فضل اللہ اندر روڑیا، نگاہ بھنوائی تاں ٹھڈا ساہ نکل گیا۔ پنجوی سال پہلے دی عمارت کئی واری دے خرچیاں بعد ہِی وی نِکھر آئی ہئی جئیں ویلے جو اُو خود ہِک مَس بھُٹڈے نینگر توں اُجڑے ہوئے وجود دی باری بِھک بن تے رہ گیا ہا۔ اندر دے پراہ دا سبزہ بیا وی ساوا تھی چُکیا ہا پر گرمی دے سوَب اوندے اَدھ وچ بنڑائی گئی باہون دی جا اَگی تے برامدے دے نزدیک گھاٹے ونڑاں دی چھاں تلے چار موڑھے رکھ تے بنڑا ڈِتی گئی ہئی۔

باریش نوجوان اُناں کوں اُتھائیں گھن گیا تے موڑھیاں تے باہون دا آکھ تے خود اندر لے پاسے چلیا گیا۔ فضل اللہ تاں فوراً بہہ تھیا پر او کوں وَٹھی آون والا نینگر ہُوں احترام دی حالت وِچ کھڑا رہ گیا۔

فضل اللہ نے اوندے پاسے سوالیہ انداز وِچ ڈِٹھا پر ایویں لگدا پیا ہا جو اُو اوندے پاسے ڈیکھن وی نی چاہندا۔ فضل اللہ وِی دلاں وِچ لگے گھادے سونڑپ ڈودھیان کرتے بہہ گیا۔ خاصی دیر دی

نجل خواری توں بعد شہتوت دے درختاں دی ٹھڈی چھاہ تلے باہون داموقع ملیاتاں فضل اللہ کوں گِھلاں آون لگیاں تاں نینگر نے کاوڑ دے نال او کوں پَٹ کھڑایا۔ اونے وِبل تے اندر لے پاسے ڈِٹھاتاں اوہو نینگر آپڑیں کنوں کجھ وڈے ہِک ہِئے باریش نینگر نال باہر نکلیا آندے۔ ڈوہیں دیاں شکلاں تاں رَلدیاں ہن پر فرق ڈاڑھی وچ موجود کجھ کجھ چِٹے والاں داہا۔

فضل اللہ کوں گھن آیا نینگر کجھ بیا وی مودب تھی گیا پر فضل اللہ موڑے تے بیٹھا رہ گیا۔ اندروں آون والے ڈوہیں باریش نوجوان وی السلام علیکم کرتے اوندے سامڑیں پئے موڑھیاں تے بہہ گئے۔ کجھ لحظیاں تئیں اُو فضل اللہ کوں تے فضل اُللہ اُناں کوں ڈیدھا ریہا۔ آخر وڈے نوجوان نے او کوں گھن آوان والے نینگر ڈو کوڑھی اَکھ نال ڈِٹھا۔

""سئیں ! اے کوئی مشکوک بندہ اے تے مدرسے وڑ کراہیں کہیں واردات واسطے کئو گھنداوَدا ہا۔"" نینگر وَڈے نوجوان دے اکھیں دا سنیہا سمجھ تے وِبل گیاہا۔ وَڈے نوجوان نے ہن ہنڑئیں اکھیں نال فضل اللہ کوں ڈِٹھا۔

""میں کیا واردات کرنی ! واردات تاں میڈے نال تھئی ہئی، پنجوی سال پہلےِ ایں جا، اِیں مقام تے، ایہو پکڑتے گِھن آئے میکوں جو مہتمم صاحب کول پیش کرنے، سڈو مہتمم صاحب کوں، بیٹھاں میں اِتھائیں کر۔"" فضل اللہ نے اکھیں وچ اکھیں پاتے جواب ڈِتا۔

""توں گالھہ کر ! میں ای آں مہتمم ایں مدرسے دا۔""

وِبلن دی واری ہن فضل اللہ دی ہئی۔ ""پر اُو مولوی عبدالحنان ؟""

""اُو کئی زمانے ہا، ہن میں ہاں ____ بلال الرحمٰن !""

8

مدرسہ رحمانیہ دَستی شہید فضل اللہ پور دے مہمان خانے وچ ہفتہ گزارن دے بعد فضل اللہ اَج آپڑیں جان اُتھوں مراد بن تے نکلیا ہا۔ نواں چولا سلوار، سر تے نواں صافا تے پیراں وچ حلال گاوے چَم دی بنڑی ہوئی کناں چھیکویں جُتی، اے سبھو کجھ مہتمم بلال الرحمٰن دی مہربانی ہئی۔ ایں توں علاوہ وی اونے ڈوں جوڑے بئے سِوا سوہنے جیہے تھیلے وچ پا چھوڑے جیکوں مونڈھے نال لٹکایا ونج سنگیدا ہا۔ خرچے واسطے کجھ رقم دے علاوہ اوندا سب توں وَڈا احسان اوندے گھر والیاں وچوں باقی دی بچدی ہِک بھین دا پتہ کرا ڈیون ہا جیڑھی لودھراں دی وَستی لال کمال پرنی ہوئی ہئی۔

مدرسہ رحمانیہ وِچ جیڑھا ہفتہ گزریا اُوہِک اَنج کہانی ہئی۔ ۱۹۹۶ء وِچ طالبان دی حکومت بنڑن تئیں تاں مولوی عبدالحنان تے ہر پاسوں ڈالراں دی برسات رہی۔ لکھ لکھ روپے فی طالب دے مِلدے تے ہر ترئے مہینیاں دے بعد پنجوی تریہہ طالباں دا گروپ وڈے مدرسے دے نال تے افغان بارڈر دے پار قندھار دے الصدیق تربیتی کیمپ بھجوایا ویندا جتھاں مختلف مُلکاں تے مختلف علاقیاں دے غربت دے مارے ہوئے ہزاراں مسلمان نینگراں کوں کیمونسٹ روسیاں کنوں آپڑاں دین بچاون کیتے ''حق'' دی راہ وِچ مارن توں زیادہ مرن دی تربیت ڈِتی ویندی ہئی۔

امریکی سرپرستی وِچ مختلف مُلکاں دے سخت جان تربیت کاراں دی تربیت پاروں صرف اِیں ہِک کیمپ وچوں ہر سال سولہ توں اٹھارہ ہزار تربیت یافتہ نینگر مجاہدین آپڑیں نوعیت دی خطرناک ترین گوریلا جنگ دا بھوجن بن ویندے۔۱۹۷۹ء وِچ روس دے قبضے دے خلاف ''آپریشن سائیکلون'' دے ناں نال شروع کیتی گئی اِیں امریکی مزاحمت کوں پہلے کجھ عرصے اُونے دنیا توخفیہ رکھیا تے اِناں تربیتی کیمپاں وچ امریکہ نے آپڑیں اسلحے دی بجائے روسی اسلحہ روس دے خلاف استعمال کیتا تے کہانی اے گھڑی جو جذبہ جہاد کنوں سرشار مجاہدین بزدل روسیاں کنوں اُناں دا اسلحہ کھس تے اُناں دے خلاف استعمال کریندے پِن۔ حالانکہ اے اُو اسلحہ ہا جیڑھا ۱۹۷۳ء دی عرب اسرائیل جنگِ رمضان وچ روس نے مصر تے شام کو اسرائیل دے خلاف ڈِتا ہا۔ ویہہ ڈیہناں دی اِیں جنگ وچ ڈھیر سارا روسی اسلحہ جتھ اسرائیل نے قابو کیتا تے اُتھ مصر تے شام کول وی بچ ریہا۔ ۱۹۷۹ء وِچ ایہو اسلحہ امریکہ نے مل گھن کراہیں افغان تربیتی کیمپاں وِچ پُجاڈِتا۔ پر جڈاں مراد ۱۹۸۶ء وِچ اِیں کیمپ پہنچیا تاں صدر ریگن دی تبدیل شدہ پالیسی توں بعد نواں امریکی اسلحہ وی اِناں کیمپاں وِچ سپلائی تھیون شروع تھی گیا ہا۔

الصدیق کیمپ آون توں بعد جیڑھی پہلی تبدیلی مراد دی ذات تک آئی اُو اُوندے ناں دی تبدیلی ہئی۔

ہن اُو محمد مراد دی بجائے فضل اللہ ہا۔

بہوں مشکل ہا محمد مراد توں فضل اللہ بنڑنا پر جئیں ویلے عرب تے افریقی مُلکاں وچوں آئے ہوئے مجاہدین نال آ کَٹھی تھئی تاں اُناں دے ناواں کوں سُنڑدے ہوئے او کوں آپڑاں ناں عجیب تے اُوپرا الگن لگ پیا۔ اِتھوں مرتے نِکلن دا یقین تھیون توں بعد اُو اُوئیں وی آپڑیں وَستی پاؤلیاں والی شناخت بُھل ونجن چاہندا ہا۔

ہن اے شناخت اِی اوندا سبھ کجھ ہئی۔ جو کجھ اِتھوں اُو قندھار دے کیمپ چا گیا ہا اُتھوں تاں کجھ وی وَلا تے نہ چا آیا۔ چھڑا بانہہ کپیا ہو تا جیندی وَستی پاؤلیاں وِچ قبر نہ ہوندے ہوئے وِی نہ

صرف تریہوی سال پہلے جنازہ پڑھایا گیا بلکہ اوندی ایڈی وَڈی قربانی دی یاد وِچ وَستی داناں دی شہید فضل اللہ پور کر ڈِتا گیا۔ پر اَج اوندی جماندر وشاخت بدلن آلے مولوی عبدالحنان دے پُتر بلال الرحمٰن نے اوندے میلے کپڑیاں تے پُرانے فوجی بوٹاں کوں بھالاتے اوکوں نویں سروں مراد بنڑوان دی کوشش کیتی ہئی۔

مراد کول مراد ہوون دا ہکو ثبوت اوندی ماداڈِتا ہویا سیپ کڈھیار ومالا ہا۔ چنگی طرحاں دھوَون توں بعد اوندی تَند میل نکلتی تاں سیپ ولدا لشک آیا پر فضل اللہ دے کپڑے جُتی ساڑتے آپڑیں جان اوندے ماضی کوں پورتے اوندی قبر بنڑوان دے باوجود فضل اللہ ہووَن دا احساس نہ مر داپیا ہا۔ اوکوں ایویں لگدا ہا جو جیں مراد کوں اُو ولدے سروں جیواوَن دی کوشش کریندا پے اوندیاں تاں ہڈیاں وِی گل سڑ گِن، جیڑھا ہن ڈِسدا پے اُو فضل اللہ ای ہے جیکوں مارتے مراد بنڑوان ناممکن اے۔ باقی دی جیون جے کوئی ہے تاں اُو فضل اللہ ای کوں جیونا پوسی، مراد کوں کائناں۔

فضل اللہ ایں گالہہ تے وی حیران ہا کہ بلال الرحمٰن نہ صرف مُلا سڈاون پسندنی کریندا بلکہ آپڑیں پُیو دے نال جُڑی ہوئی ہر شے نال انتہا دی نفرت کریندے۔ کجھ خوشامدی اوندی غیر موجودگی وِچ اوکوں علامہ صاحب وی سڈیندے ہن پر جئیں ویلے اے گالہہ بلال الرحمٰن تئیں پہنچی تاں اونے سختی نال منع کر ڈِتا۔ وَل وِی خوشامدی باز نہ آئے تاں اوندے منع کرن وِچ وِی اُو سختی نہ رہی۔

سب توں زیادہ چِڑ اوکوں پُیو دے نال کنوں چڑھدی ہئی۔ اوندی سوچ ہئی جو اوندے پیُو نے مذہب دے ناں تے کتنے غریب وبیبی لوکاں دے جُھگے برباد کرتے لکھاں روپے جوڑے پر حرام دی ایں کمائی نے خود اوکوں تے اوندے جُھگے کو برباد کر ڈِتا۔ بلال الرحمٰن دی فضل اللہ نال جڑت وی آپڑیں پیو نال نفرت دے ایریاں تے کھڑی تھئی ہئی۔

او کوں مراد نال تھئی اُوں زیادتی دی وِی سُن گُن ہئی پئی جیندے اُتے اوندے پیُو نے چھڑی مجرمانہ اکھ نوٹی اِی نہ کیتی بلکہ ہِک طرحاں رمضان دھچر دی سرپرستی کیتی تے اوندے جرم کو تحفظ ڈِتا۔ شئیت اے او ہوا احساسِ جرم ہا یا احساسِ ندامت جیندے لہاونڑیں ہن بلال الرحمٰن لہاون دی کوشش کریندا پیا ہا۔ اوندی کوشش ایہو ہئی جو فضل اللہ کوں آپڑیں کول مدرسے وِچ رکھے تے اوندے اندر موئے ہوئے مراد کوں وَل جِوابلہاوے۔ تہوں اُو او کوں فضل اللہ دی بجائے مراد سڈیندا تے ہیں ناں نال الویندا ہا۔

مراد دی جاتے کوئی بیا ہوندا تاں اُو کوں مولوی عبدالحنان دے انجام تے خوشی تھیندی پر مراد کوں نہ تاں کوئی حیرت تھئی تے نہ کوئی خوشی یا ارمان، بس جو اونے کیتا سُو اوندا اَبھل چاتا پر ایں ساری کھیڈ وِچ جے کتھائیں کوئی حیرانگی آلی گالہہ ہئی تاں اُو نائب مہتمم خالد توفیقی دے کردار دی ہئی۔ خالد توفیقی یاراں بارہاں سالاں دا ہوسی جڈن اُو مولوی عبدالحنان دی شاگردی تے صحبت وِچ آیا۔ اے اُو ویلا ہا جڈاں جو مدرسہ حمیدیہ وِچ پندراں ویہہ طالب پڑھدے ہوسن جنہاں کیتے لنگر چلاونڑاں وی اوکھا ہا۔ علاقے دے زمیندار امداد تاں کریندے ہِن پر نک نال لکیے کڈھاتے جو مولوی صاحب ہمیشہ زیر بار راہوے تے اکھ چاتے گالہہ نہ کر سگے۔

اُناں ڈینہاں ہِک تنظیم نے یتیم خانیاں وچوں بال کڈھوا تے اُناں کوں آپڑیں مسلک دے دیہاتی مدرسیاں وِچ داخل کراون دا کم شروع کیتا۔ اِیں تنظیم دی بظاہر سرپرستی تاں آڑھتیاں دی ملک گیر تنظیم کریندی ہئی پر کجھ نہ کجھ فنڈنگ اُناں ملکاں وچوں وی تھیندی ہئی جنہاں دی پاکستان دے سماجی تے سیاسی معاملات وِچ دلچسپی اُناں دی فارن پالیسی دا حصہ بن چکی ہئی۔ خالد ہا تاں لاہور دے ہِک یتیم خانے وِچ پر اُوندا ناواں نکلیا جلال پور دی وَستی پاڈُلیاں دے مدرسہ حمیدیہ کیتے۔ ہِک چِٹا گورا، ٹکوریاں اکھیں تے بھورے والاں آلا بال مدرسے آیا تاں صاف پچھانڑیاں ویندا ہا جو اُو اِیں مٹی دا نئیں۔ لاہور دے یتیم خانے وِچ وی اُو نو ڈاہ سال گزاری کھڑا ہا۔ کوئی نہ جانڑدا ہا اُو کتھوں دا ہے تے اُوندے ماپیو کون ہِن۔

سال سوا سال دا ہو سی جڈاں گلبرگ لاہور دی پُلس کوں ہِک گرین بیلٹ تے روندا ہویا لَبھیا تاں اوندے بارے وَنجے ہوئے بالاں دی رَپٹ کرن توں بعد او کوں امانتاً خالد دے ناں نال یتیم خانے داخل کرا ڈِتا گیا۔ جنّیں ویلے کوئی اوندے پِچھوں نہ آیا تاں اُو یتیم خانے دا حصہ بن گیا۔ یتیم خانے وچ بس گزارے لائق اردو پڑھاون دا بندوبست ہا پیا اُتھ اوندے اُستاد عبدالرزاق توفیقی نے اوندے ناں دے نال توفیقی لا ڈِتا تے اِیں طرحاں اُو پہلے خالد تے وَل خالد توفیقی بن گیا۔

مدرسہ حمیدیہ وِچ آون دے بعد اونے جِتھ سرائیکی تے عربی سِکھی اُتھ اوندا پیرا اتنا بختاور ثابت تھیا جو مولوی عبدالحنان کوں علاقے دے زمینداراں کنوں فصل منگن دی لوڑھ نہ رہ گئی۔ مسلکی تنظیم اتنا کجھ ڈے ڈیندی ہئی جو پنجاہ سٹھ بالاں دا خرچہ کڈھ تے وی اتنا بچ ویندا ہا جو کجھ بئے مدرساں کوں ملازمت تے رکھڑاں مسئلہ نہ ریہا۔

مدرس پہلے ہِک توں ڈوں تھئے تے وَل ڈوں توں چار پر خالد توفیقی وَل وِی مولوی عبدالحنان دی شاگردی اَتے صحبت وِچ اِی ریہا۔ آپڑیں استاد کیتے مہتمم مدرسہ دا منصب وِی خالد نے تجویز کیتا جیڑھا ہن ڈیڈھے اِی ڈیڈھے ستاراں اٹھاراں سالاں دا سوہنا گھبرو تھی گیا ہا۔ ایندے جواب وِچ مولوی عبدالحنان نے خالد کیتے نائب مہتمم دا منصب بنڑا تے او کوں بیاں اُستاداں دا نگران مقرر کر چھوڑیا۔ عمراں وِچ وڈے تے تعلیم وِچ زیادہ اُستاداں نے وَٹ تاں بہوں کھادا تے ڈوہائیں دے تعلق تے بہتان طرازی دیاں سازشاں وی کیتیاں پر جنّیں ویلے خالد توفیقی دے ہتھوں ہِک استاد دی چُھٹی کرا تے نواں اُستاد رکھ گھدا گیا تاں باقی سب کوں کنؤ تھی گئی۔ کتھائیں چھوٹا موٹا اُبال ہاوی پیا تاں جھگ طرحاں بہہ گیا۔

مولوی عبدالحنان کوں خالد توفیقی دے معاملے وِچ چھڑی باہروں دی مزاحمت تے سازشاں درپیش نہ ہن، اوندیاں ڈوہائیں ذالیں وِی اِیں گُجھی پکڑ وِچ کہیں توں گھٹ ناں ہن۔ جنّیں ویلے خالد توفیقی مدرسے داخل کرایا گیا اُوں ویلے مولوی عبدالحنان دی ہِکو ذال بختاور بی بی ہئی

پر اُو چھڑی ناں دی بختاور ہئی۔ اُناں ڈیہناں غربت وی عروج تے، تے بال بچہ وی کئی سالاں تک نہ تھیا۔ جڈاں جو خالد مدرسے داخل تھیاتاں خوشحالی وی آئی تے مولوی صاحب نے امینہ بی بی نال ڈوجھا نکاح وی کر گھدا جیڑھی مدرسے دے ہِک استاد دی دھی ہئی۔ کرنا خدادا کیا تھیا جو امینہ بی بی کوں تاں اولاد نہ تھئی پر بختاور بی بی نے ترئے سالاں وِچ ڈوں بال جما کھڑائے۔

مولوی صاحب دی ڈوجھی شادی تے کجھ ڈیہاڑے تاں بختاور پھوکی توکی رہی پر جئیں ویلے ڈوں پُتر جا گھدونِس تاں ڈوہائیں ذالیں وِچ قربت وَدھ گئی۔ اِیں قربت دا سبب اُناں دی خالد نال نفرت ہئی جیڑھا گھر آون توں بعد وی مولوی صاحب دے نال جُڑیا راہندا۔

معاملات گھر دے ہووِن یا مدرسے دے جئیں ویلے ہر جا خالد توفیقی دی چلن لگی تاں پہلے مسئلے پیدا تھئے، وَل وَدھے تے جھیکڑ وِچ نوبت ہاں یا ناں تے پہنچ گئی۔ بختاور بی بی ڈوں بال جاتے سودے بازی دی بہتر پوزیشن وِچ ہئی تے امینہ اوندے نال لہٰذا مولوی صاحب کوں صاف صاف آکھ ڈِتا گیا جو جئیں ویلے گھر آسو تاں خالد نال نہ آسی۔ ڈوجھے پاسے جئیں ویلے خالد آپڑیں کنوں وڈی عمراں دے اُستاداں دی ہر گالہہ تے پکڑ کرن لگیا تاں کجھ استاد استعفیٰ ڈے مدرسہ چھوڑ گئے۔ ہِن جیڑھے نویں آئے اُو آپڑیاں شرطاں دی بجائے خالد توفیقی دیاں شرطاں تے آئے۔

مولوی صاحب نے ہِک پاسے ذالیں دی مَنی تے ڈوجھے پاسے مدرسے دے معاملے آپڑیں ہتھ وِچ گھدے تاں خالد توفیقی نے مدرسہ چھوڑن دی عرضی پیش کر ڈِتی جیڑھا ہِن ویہہ باہوی سالاں دا تکڑا نینگر تھی گیا ہا۔ تجربہ اوندے کول اتنا ہا جو آپڑاں مدرسہ بنڑاون دے نال نال چنگی بھلی تنخواہ تے کہیں وی مدرسے کوں زمین توں چاتے اسمان تئیں پُچا سگدا ہا۔ سب توں اہم گالہہ اوندی کمپیوٹر استعمال کرن دی صلاحیت تے جگ جہان دیاں عطیات ڈیون والیاں تنظیماں نال رابطے ہِن جیندی وجہ نال مدرسہ حمیدیہ تے فنڈنگ دی اتنی بارش ہئی جو اُو جمعہ دے خطبیاں وِچ مقامی زمینداراں دے نال نال پُلس تے انتظامیہ کوں وی اکھیں ڈِکھاون

لگ پیاہا۔اے توفیق وِی خالد دے سبب ہئی جو چُت چھکے تے رکھن والے زمیندار تے بے دید انتظامیہ اوندے اگوں ٹیچھوں پھرن لگ پئی ہئی۔اُو بھلا کیویں خالد کوں کتھائیں ونجن ڈیندا۔اونے ساریاں مجبوریاں خالد دے اگوں چار کھیاں ۔ خالد توفیقی نے استاد دیاں اکھیں وِچ ہنجو ڈِٹھیاں تاں خود وِی روون ہاکا تھی گیا۔ پَلتھی مار تے بیٹھے اُستاد دے قدماں کوں بوسہ ڈے کراہیں بولیا۔

''بس اِیں نِکی جئی گالہہ نے میڈے مرشد کوں پریشان کر ڈِتے !تُساں میڈا آکھا منو تاں سب کجھ میڈے تے چھوڑ ڈیو، جے ہِک ہفتے وِچ ہر پاسوں خیر دی خبر نہ آوے تاں میکوں جُتیاں مار کڈھ چھوڑائے۔''

مولوی عبدالحنان نے حیران تھی تے خالد کوں ڈِٹھا۔

''بس ہِک شرط ہے جو میڈے کہیں معاملے وِچ دخل نہ ڈیسو۔''

مولوی عبدالحنان نے ہنجواں نال پُسیاں ہویاں اکھیں نال گِچی تلوں تے ہِلا ڈِتی۔

خالد توفیقی نے پتا نی کیا کمال کیتا، ہر پاسے امن امان تھی گیا۔مولوی صاحب دیاں ڈوہائیں ذالیں جیڑھیاں خالد دا ناں نہ گھنن چاہندیاں ہن، ہن اوندیاں تعریفاں کریندیاں نہ تھکدیاں ہن تے جیڑھے استاد اُوندی ہر ویلے دی پکڑ تے ناخوش ہن اوندے حُسنِ انتظام تے انتظامی صلاحیتاں دے معترف تھی چکے ہن۔ مولوی عبدالحنان اَنج پریشان تے حیران جو ڈوں چار ڈِہناں وِچ ایجھا تھیا کیا اے جو زمین اسمان تے اسمان زمین تھی گئے۔

''استاد جی! میں کجھ وی نی کیتا، چھڑا تہاڈے گھر آون چھوڑے تے بیبیاں تے اُناں چیزاں دی برسات کر چھوڑی اے جو جنہاں کیتے اُو لو بھدیاں راہندیاں ہن۔''

'' تے اُستاد صاحبان؟'' مولوی صاحب دے لہجے وچ خوشی والی حیرت ہئی۔

''اُستاداں دا کیا ہے، چھڑی اُناں دی عارضی طور تے پکڑ چھوڑ ڈِتی اے تے تنخواہ دے معاملے وِچ کجھ ایجھے وعدے کیتیں جیڑھے کڈھائیں پورے نی تھی سگدے۔''

مولوی صاحب مُسک پیاتے اگو نہا تھی کراہیں آپڑیں شا گرد کوں ہاں نال لاتاتے اوندا متھا چُم گھدا۔

اے سبھے گالھیں مراد کوں بلال الرحمٰن نہ ڈسیاں، اُوتاں پیو دے ذکر تے اِی موضوع بدل گھندا ہا بلکہ اے تاں مدرسے دے موجود اُستاداں وِچوں ہِک قاری طیب نے چھی راتیں دی مسلسل پھرول دے بعد او کوں بہہ سُنڑایاں۔ قاری طیب کوں پہلے تاں مراد تے اعتماد ای کائنا ہا پر جئیں ویلے سُن بیٹھا جو مولوی عبدالحنان نے اُوندے نال کیاز یادتیاں کیتیاں تے ہن دا متھم بلال الرحمٰن اوندی کیویں عزت کریندا پے تاں اونے ہولے ڈاڈھے رات عشا دے بعد تھیون والی صحبت وِچ حال حویلا ٹوٹے بٹکے کر سُنڑیندا ریہا۔

چھرکی تاں مراد دی اُوں ویلے نِکتی جڈاں او کوں پتا لگیا جو لگ بھگ بارہاں سال پہلے خالد توفیق آپڑیں اُستاد دیاں ڈوہیں افغانی ذالیں نساتے افغانستان جھج گئے۔ مزے دی گالہہ اے ہئی جو پہلے اونیں مولوی عبدالحنان دیاں ڈوہائیں وَڈیاں ذالیں دا اعتماد حاصل کر اُناں کوں آپڑیں پیے دے خلاف بھڑ کیندا ریہا تے جئیں ویلے اُناں مولوی صاحب دیاں ناساں وچوں دھوں کڈھاون شروع کیتا تاں او کوں کوٹ چاند نہ کیمپ وچوں ڈوں افغانڑیں پر نیحبن دی پھٹکی ڈِتی، جئیں ویلے اُو افغانڑیں پر نچ آیا توں ڈوہائیں وڈیاں کوں طلاق دی صلاح وی اونے ڈِتی تے اُناں کنوں آپڑاں پُرانڑاں بدلہ چُکا گھدا۔

ایویں ہِک ہِک کرتے جتنے وی پرانڑیں اُستاد ہن، اُناں کوں مِٹھا بن تے نوکری توں فارغ کریندا آیا تے اِیں دوران پتانی کیہڑے ویلے ڈوہائیں افغانڑیں نال رس ہِت جوڑیُس تے ہِک رات چنگی بھلی مڈی ویہڑ کراہیں ڈوہیں کوں بھجاویندا تھیا۔

مرادنے قاری طیب کوں بہوں کھتوریا جو مولوی صاحب دا مرنا کیویں تھیا پر اِیں توں وَدھ اُو وی نہ ڈسیندا ہا جو ڈاہ یارہاں سال پہلے اُو شمالی وزیرستان گیا تے وَل واپس نہ وَلیا۔ سُنڑ ئیج ایہو تھئی

جو کہیں خود کش حملے وِچ مار یا گئے، کیوں جو چھڑی خبر آئی، لاش ہالی تئیں کہیں نی ڈِٹھی۔ کوئی گوشت دی گنڈھڑی ہئی جیکوں اُتھائیں کِتھائیں بِلے لاڈِتا گیا۔

۱

9

بلال الرحمٰن نے بھاویں جو فضل اللہ کوں مراد بنڑوان کیتے اوندا خط ٹھپوایا، لمبے چونڑیں کپوا حجامت کروائی پر وَل وی جئیں ویلے اُو وَستی دے ویگناں والے اڈے تے پہنچیا تاں اُتھ بیٹھے لوکاں وِچ رَلدا نہ پیا ہا۔ صاف لگدا ہا جو جُوان اِتھوں دا کائنی۔ منہ مہاندرے تے جیویں عجیب جیا کُراڑ ہا اُوئیں ہڈ بُت وِچ وی کہیں ہئی قسم دی سختی ہئی۔ اُوئیں جیویں وان دی وُنی ہوئی کھٹ دی وَڈوانی کوں چنگے بھلے وَٹ ڈے تے بِچھکو چا۔ بوتے وِچ کِتھاؤں خم، نہ ملائمت نہ عاجزی تے نہ کوئی جِھک نوائی دا نِچھاواں۔

ویگن دے انتظار وِچ کھڑے ہوئے لوکاں نال وَنج تے کھڑیا تاں اُوایکوں ڈیکھ کراہیں ہولے ہولے ایڈے اوڈے تھی گئے۔ تھک گیا تاں چادے کوکھے تے پئی بینچ تے باہون لگیا تاں ڈیدھے اِی ڈیدھے بینچ دے نال نال کھوکھا وی خالی تھی گیا تے گاہک پرو بھرے تھی بیٹھے۔ اونے کھوکھے والے کنوں چا منگی تاں اونے اے آکھ تے پیسے گھنن توں انکار ڈِتا جو تُساں ساڈے مہمان اُوتے وَل جلدی جلدی گیس والا اسٹوو بند کر، بسکٹ خطائیاں والے ڈبے سانبھ کھوکھے دے پِچھوں وَنج تے وَٹوانا کرن بہہ گیا۔

فضل اللہ کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو لوک اوندے کنوں کیوں ڈردے پِن۔ ایہو گویڑ کریندے ہوئے اونے چادا چھیکڑی گُھٹ بھریا تے پیالی کو بینچ تے رکھیندے ہوئے سجے ہتھ

نال کھیسے وِچوں نسوار دی دَبلی کڈھی تے اوکوں ڈوہائیں گوڈیاں وَچ پھساتے پہلے ہکو سجے ہتھ دی تِڈ نال اونداڈھکن لہایاتے وَل وَڈی ساری چونڈھی بھر تے منہ وِچ کھبے پاسے زبان دے تلے رکھیس چا۔ کھبی گلہ تے ڈاڑھی دے وال ہوندیاں وِی ایویں لگداپیاہا جیویں منہ وِچ ڈوں ترئے بلور کٹھے رکھی بیٹھاہووے۔ایں دوران اوندی ارک تئیں پکی ہوئی کھبی بانہہ آپ کنوں آپے ایویں ہلدرہی تاں پرے پرے بیٹھے ہوئے لوکاں کوں اے وِی پتہ لگ گیا جو اے پشتو نما سرائیکی بولن والا بانہہ کپیابندہ ضرور کوئی دہشت گرداے۔

فضل اللہ ہالی نسوار دے ٹھنگور دی چَس چیندا ای پیا ہا جو کناں وِچ ویگن آون دی آواز آئی پر اے ویگن اُو نہ ہئی جیندا اُو کوں انتظار ہا بلکہ اے تاں پُلس دا ڈالہ ہا۔ بھاویں جو ڈرائیور توں علاوہ ڈالے وِچ پُلس دے ڈوں سپاہی ہن پر وَل وی اُتھ بیٹھے ہوئے لوکاں دی جان وِچ جان آگئی۔ فضل اللہ پُلس دی آمد دی وجہ کنوں بے خبر ولدی اَکھ میٹ تے باقی دی اَن گھلی نسوار کوں زبان دے زور نال گھولن بہہ تھیا۔

فضل اللہ کوں ڈیکھ تے پہلے تاں ڈوہیں سپاہی اَجھکے تے اکھیں اکھیں وِچ اوندے کول موجود اسلحے دا اندازہ لاون لگے پر جنہیں ویلے ڈِٹھونے اُو مشکوک بندہ مست بیٹھے تاں جھج تے قابو کر گھدونیں۔ایں اچاچیت مصیبت نے فضل اللہ کوں وِبلا ڈِتا۔ایں توں پہلے جو آپڑیں جنگی تربیت دا فائدہ چیندا، اوندی کبھی بانہہ دانہ ہونڑاں اوکوں ہیٹڑاں کر ا گیا تے سپاہیاں نے اوکوں قابو کر گھدا۔ فضل اللہ نے پشتو وِچ پتہ نی کیا کجھ آکھیا، سرائیکی وِچ وی بہوں الانڑاں، پر جھوٹے جیڈے ڈوہیں سپاہیاں نے قابو کریندے کریندے اوندا بُت دی ٹٹول گھدا۔ جنہیں ویلے یقین تھی گیا جو ایندے کول کجھ کائنی تاں چاتے ڈالے وِچ سٹیونے سدھے پُلس چوکی روانہ تھی گئے۔ویگن سٹینڈ تے پروبھرے تھیاں سواریاں وِچ ہک نے اکڑ تیج تے باقی ڈوڈِٹھا جیویں موبائل فون تے پُلس کوں اطلاع کرن دی شاباشی دا تقاضا پیا کریندا ہووے۔

فضل اللہ چوکی پہنچیا تاں تھانے جلال پور دا ایس ایچ اُو تے ڈی ایس پی وی اُتلے افسراں کوں اطلاع کرتے چوکی اَپڑ چکے ہن۔ وستی وِچ خبر ہلی تاں خلقت چوکی دے باہروں جمع تھی گئی۔ کہیں وی ممکنہ ناخوشگوار صورت حال توں بچن کیتے چوکی دا دروازہ اندروں بند کر ڈِتا گیا۔ باقاعدہ تفتیش توں پہلے ہِک واری وِل فضل اللہ دی جامہ تلاشی تھئی پر ہِک نسوار دی ڈَبلی، ڈُوں ہزار روپے دے نوٹ تے ہِک ململ دا پرانا صافا ہِکتا جیندی ٹُکر تے وڈا سارا سیپ کڈھیا ہویا ہا۔ اوکوں ہالی تئیں سمجھ اِی نہ آندی پئی ہئی جو اوندے نال اے کیا تھیندا پے تے کیوں تھیندا پے۔

جیویں تلاشی مُکی تاں اوندے ناں، ولدیت، جا ٹکانا تے شناختی کارڈ بارے پُچھ گُچھ شروع تھی گئی۔ اونے لکھ ڈسایا جو اوندا ناں محمد مراد، پیُو داناں فقیرا پاؤلی تے ہیں وَستی پاؤلیاں دا رہن والا ہاں پر کوئی وی اُوندی گالہہ تے یقین نہ کریندا پیا ہا۔ یقین نہ کرن دیاں اوئیں تاں کئی وجوہات ہن پر اوندا ترٹی بھجی سرائیکی بولیندے بولیندے یکدم روانی نال پشتو بولنڑاں، کوئی شناختی کارڈ دا نہ ہوون تے وَل وَل آپڑاں ٹِکانا وَستی پاؤلیاں ڈسنڑاں پُلس کوں ہضم نہ تھیندا پیا ہا۔ کیوں جو ایں وستی دا ناں تاں تریہوی چوی سال پہلے دا شہید فضل اللہ پور تھی گیا ہا تے اِتھ پُلس چوکی وی ہیں ناں نال بنڑی تاں ول کون ہے جیڑھا اَج وی ایکوں وَستی پاؤلیاں والی سڈیندے۔

فضل اللہ لکھ ڈسایا جو اُوندا گھر وَستی دے سجھ اُبھار والے پاسے ہا پر پُلس کِتھوں منیندی کیوں جو سجھ اُبھار والے پاسے تاں عرصے دی بہوں وَڈی مارکیٹ بن گئی ہئی، اُتھ کہیں دا گھر کِتھوں آیا۔ طے تھیا جو وَستی دے ناظم تے علاقے دے پُرانڑیں نمبردار کو سڈا تے اوندی گالہہ دی تصدیق کیتی ونجے۔ ناظم آیا، اوکوں مراد دے سامڑیں کیتا گیا پر جیندی آپڑیں عمر تریہہ سالاں توں اُتے نہ ہئی اُو اوکوں کِتھوں سنجڑیندا۔ ایہو حال نمبردار دا ہا۔ کہیں آکھیا جو موجودہ نمبردار دا ڈاڈا نمبردار جیندا اے، اوکوں چوکی سڈایا ونجیں۔

ڈاڈا نمبر دار کوئی آسی سالاں دا بڈھڑا تے ہِک مُد کنوں کھٹڑے تے پیا ہئی۔ اُو کوں چوا تے چوکی گِھن آئے پر کالے موتیے دا مریض، اُو وی فضل اللہ کوں نہ سنجاڑن سگیا۔ ہا تنی تصدیق ضرور کِیتُس کہ فقیرے پاؤلی دا گھر ہیں وستی وِچ ہا جیڑھا کڈو کڑاں مر گیا۔ ذال پہلے رضا تھئی ہوئی ہَس تے آٹھ نو پُتر سارے دے سارے افغانی مجاہد بن اُتھائیں مارے گئے۔ ڈاڈے نمبر دار اے وی ڈسیا جو جڈاں اوندا پہلا پُتر فضل اللہ افغانستان وِچ ماریا گیا تاں اونداں غیبی جنازہ اُونے وی پڑھیا تے وَل پِچھے مولوی عبدالحنان دی تجویز تے وَستی داناں وَستی پاؤلیاں توں وَستی شہید فضل اللہ پور تھیا۔

ڈاڈے نمبر دار نے فضل اللہ داناں گھداتاں مراد پٹ اُٹھیا جو او ہو ہے فضل اللہ۔ اُوندی اِیں گالھ تے ڈی ایس پی بہوں تپیا تے نال کھڑے مراد کوں تھپ مارن لگیا پر اے سوچ تے جھلیج گیا جو اوندے تاں ہِک ہتھ وچ ہتھ کڑی ہے، ڈوجھے ٹُنڈ نال کہیں کوں وِی کوئی دَھک پھٹ مار ڈِتُس تاں کیا بنڑسی۔ ایس ایچ اُو آپڑیں صاحب دا موڈ سمجھ گیا تے داڈے نمبر دار کوں روانہ کرتے مراد کوں وَلدا تفتیش والے کمرے وِچ گِھن آیا تے کُرسی نال اِیں طرحاں بدھ بلہایا جو پیر تے لتاں کُرسی دیاں جنگھاں نال تے دھڑ ٹیکی نال۔ مراد لگھ پھتکیا پر پُلس دی اِیلیٹ فورس دے ٹیشن جو آناں نے ہتھکڑی والی بانہہ پچھوں تے مروڑ تے او کوں وی کرسی دی ٹیکی نال بدھ چھوڑیا۔

"اچھا تے توں ہَیں شہید فضل اللہ؟" ڈی ایس پی نے چباڑیاں کوں کڑکیندے ہوئے پُچھیا۔

"جی! میں ہاں فضل اللہ۔" مراد نے وَلدی پھتکاری ماری پر پھنک نہ سگیا۔

"میں شہید فضل اللہ بارے پُچھدا پیاں، جیندے ناں تے اِیں وَستی داناں اے۔" ڈی ایس پی کیتے کاوڑ جھلنی مشکل تھیندی ویندی ہئی۔

"میں اِی ہوساں! باقی دی گالھ تاں مولوی عبدالحنان کو پتا ہوسی۔" مراد کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو اِناں پُلسیاں کوں کیویں سمجھاوے۔ اُو کوں رہ رہ تے قندھار جیل وِچ گزرے ڈینہہ

یاد آندے پے ہن، جتھاں ایں طرحاں کاں کُوڑا کرتے بندی خانیاں وِچ سٹیا ویندا جو گھوں متر، اِی آپڑیں آپ نِکلدا را ہندا۔

''توں شہید کِتھوں تھی گیوں! بیٹھا تاں میڈے سامڑیں ایں۔'' ڈی ایس پی کوں رہ رہ تے کنی چڑھدی پئی ہئی۔

''شہید تاں میں وی تھی گیا ہم پر وَل بچ پیوم۔'' مراد نے وَل سمجھاون دی کوشش کیتی۔

''اے کڈن دی گالھ اے؟'' ڈی ایس پی کنوں شارت نال اجازت گھِن کراہیں ایں پھیری ایس ایچ اُو پُچھیا۔

''تھوڑے جیہاڑے تھئے ہوسن۔'' مراد نے کجھ سوچیندے ہوئے جواب ڈِتا۔

''ووئے میں اُوں فضل اللہ بارے پُچھدا پیاں جیڑھا تریہوی سال پہلے افغان جنگ وِچ شہید تھیاہا۔'' ڈی ایس پی وَلد ڈوہائیں ہتھاں نال سر پکڑ تے بہہ تھیا۔

''اوندا مولوی عبدالحنان کوں پتا ہوسی۔'' ایں واری مراد نے جان چھڑواون دی کوشش کیتی پر کِتھوں۔ ڈی ایس پی نے اُٹھی تے مراد کوں تھپے مارن دی کوشش کیتی پر ایس ایچ اُو نے اُوکوں جھلیندے ہوئے ایویں ہولے ہولے کنّ پا چھوڑیُس جو سئیں خیال کرو دہشت گرد اے، کِتھائیں تہاڈی ہِک چماٹ پوری چوکی کوں نہ گھن لاہوے۔ ڈی ایس پی وَلدا کرسی تے بہہ گیا تے ہتھ نال اشارہ کیتُس جو ہن توں پُچھ۔

'' تیڈا ناں مراد ہے یا فضل اللہ؟'' ایس ایچ اُو نے اگونہا تھی تے آپڑیں جان وڈے تحمل نال پُچھیا۔

''ڈوہیں میڈے ناں ہِن، مراد وی تے فضل اللہ وی۔'' مراد کوں نسوار دی طلب تھیون لگی تاں اُوز چکائی تے آ گیا۔

''ڈوہیں کیویں؟ ہِک ناں ڈَس!''

"میڈے اے ناں رکھیا محمد مراد پر مولوی عبدالحنان نے میکوں قندھار بھجیندے ہوئے میڈا ناں فضل اللہ کرڈِتا۔" جواب ڈیندیاں ہویاں مراد نے سر تلوں تے ہلاتے آپڑیں کھیسے ڈو اشارہ کیتا جو اُو نسوار کڈھ ڈیون پر وَل خیال آیا جو اُو تاں پُلس نے تلاشی گھندیاں ہویاں کڈھ گھدی ہئی۔ وَل وی اُوندا اے اِشارہ ساریاں کوں پریشان کر گیا تے اُوہک بئے کوں ڈیکھن لگے۔ اِیں توں پہلے جو کوئی بئی گالھ تھیوے مراد نے منہ نال اِی نسوار منگ گھدی۔

"تیکوں نسوار دی پئی اے تے ساکوں آپڑیں! پہلے اے مسئلہ حل کر جو توں مراد ایں یا فضل اللہ؟" ایس ایچ اُو نے کاوڑ نال ڈند تاں جھپیڑے پر وَل اِی کوشش ایہو کیتی جو کوئی پُٹھی سدھی حرکت نہ تھیوے۔

"اپنے جواب نی ڈیو نڑاں! کیوں ناں مولوی عبدالحنان کو سڈ تے پوری کہانی پُچھ گھدی ونجیں جو اُو کیہڑا فضل اللہ ہا جیڑھا قندھار وِچ شہید تھی گیا ہا۔" ڈی ایس پی ہِک واری وَل کرسی توں اُٹھی کھڑا تھیا۔ اوندی گالھ سُن تے کُرسی نال کاں کوڑا تھیا مراد وِی کھل پیا۔

"سڈ سگوتاں سڈ گھنو مولوی صاحب کوں! اوئیں تاں او کوں موئے ہوئے وی ڈاہ یارہاں سال تھی گئے ہوسن، میں آہدا جو پیاں میں اِی ہاں فضل اللہ جیڑھا تریہوی سال پہلے قندھار وِچ شہید تھی گیا ہا۔"

تفتیشی کمرے دا ماحول انتہائی زِچکائی آلا تھی چُکیا ہا۔ کہیں کوں کجھ سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو کیہڑے طریقے نال مراد توں سچ اُگلوایا ونجے۔ جے ایکوں فضل اللہ منیندے ہن تاں وَل اُو کیہڑا فضل اللہ ہا جیندی عرصہ پہلے قندھار وچ شہادت توں بعد نہ صرف وَستی وِچ غائبانہ نماز جنازہ تھئی بلکہ وستی داناں وی شہید فضل اللہ پور کرڈِتا گیا۔ پُلس کوں یقین ہا جو اے فقیرے پاؤلی دے پُتر مراد دی بجائے کوئی بیا دہشت گرد ہے جیڑھا آپڑاں ناں فضل اللہ رکھ تے کوئی وَڈی واردات کرن چاہندے۔

ایں توں پہلے جو تفتیش اگوں تے ٹردی ڈی ایس پی دے موبائل فون دی گھنٹی وجی تے ڈوجھے پاسوں کہیں وڈے افسر دی چنگی زپیڑ توں بعد محمد مراد کوں انسداد دہشت گردی پُلس دے صوبائی تفتیشی سنٹر لاہور پچاون دا حکم ڈے ڈِتا گیا۔ شئیت ڈاڈے نمبردار دے آون تے گالہہ چوکی وچوں باہر نِکتی تے ٹی وی چینلاں تے ٹِکر چل گیا۔ ڈی ایس پی نے سکھ دا ساہ گھدا تے ایس ایچ اُو کوں خوشخبری سنڑا تے ملزم کوں فٹافٹ لاہور شفٹ کرن دی تاکید کرن لگ پیا۔ کجھ دیر پہلے دی زچکائی تے ٹینشن ہوا تھئی تاں ڈوہیں دے منہ تے کھل نہ ماندی پئی ہئی۔ تفتیش دا ایکو تھیونڑاں تے ٹی وی چینلاں تے خبر دا آونڑاں، ڈوہیں مقامی پُلس دے حق وِچ گئے۔

جے کوئی پریشان ہاتاں چھڑا محمد مراد۔ پریشانی ایں گالہہ دی نہ ہئی جو اوندا کیا بنڑسی تے اوندے نال کیا سلوک کیتا ویسی، پریشانی ایں گالہہ دی ہئی جو پتانی آپڑیں حیاتی وِچ نِکی بھین کوں ڈیکھ اِی سگسی یا کوئنا جیڑھی اُوں توں علاوہ اوندے خاندان دی واحد نشانی بچی وَدی ہئی۔ شئیت نِکی بھین کوں ڈیکھ تے اُو، اُوں موئی مادی سِک لہا سگے جیندا اچھیکڑی منہ ڈیکھن اِی نصیب نہ تھیاہا۔

10

اوئیں تاں ہر رات بلال الرحمٰن عشادی نماز توں بعد کلھا گھر دے باہر لے دلان وِچ ٹھیک ہوں جاتے چِر کے تیئں بیٹھا راہندا کہ جتھ کر اوندا پیو آپڑیں محبتی عملے نال کیھاری کریندا ہا پر اَج اُوندی طبیعت کجھ زیادہ بے چین ہئی۔ اِیں جاتے اُو آپڑیں پیو دی یاد وِچ نہ باہندا ہا شئیت اِیں گالہوں باہندا ہا جو آپڑیں آپ کوں یقین ڈِوا سگے جو ہن اِیں ساری شاہی دا کل مالک مختیار اُو ہو ہے، کوئی کوئی جیڑھا او کوں روکے ٹوکے ہنگے یاد ہڑ کاد ھبا چہ ڈیوے۔ بلال الرحمٰن دی شبینہ کیھاری ہِکڑے بندے دی کیھاری ہئی جیندے وِچ اُو چھڑا آپ ہوندا، آپڑیں نال گالہیں کریندا، آپڑیں آپ کوں سُنڑ دا اَتے آپڑیں آپ کوں اِی سُنڑ ویندا۔ پر اَج پتانی اُو کیوں چُپ ہا۔ نہ آپڑیں سُنڑ دا پیا ہا نہ آپڑیں آپ کوں سُنڑ ویندا پیا ہا۔ او کوں احساس ہئی جو جے تک اُو اندر وَنج تے سُمدا نئیں اوندی ما وِی اُو کوں جنڑ وائے بغیر جاگدی راہندی اے۔ اَج وِی او کوں یقین ہا جو چِڑک دے باوجود اُوندی ما جاگدی ہوسی پر دِل کجھ اتنا مونجھا ہا جو ما دے جاگن دے احساس دے ہوندے ہوئے وِی اُوہ آپڑیں کیھاری ہالی کجھ دیر ہِئی لائی راہون چاہندا ہا۔

ڈھلدے چندر دی رات وِچ چانڑیں نے ہر شے دا بچھاواں اُوندے قد توں اُچا کر چھوڑیا ہا جیویں سارے موئے ہوئے وَڈکے اُو کوں چِتاون آئے ہووِن جو حیاتی دا اے پَل، اے رات، اے چندر وَل نہ آسی۔ جتھ اَج توں بیٹھیں کل اِتھاں کوئی بیا با ہسی۔ بِلال کوں یاد ہا جو کڈھائیں

قسمت نال اوندے پیو کو کلہا تھیون دا موقع مِلدا تاں اُو وَل وِی زنان خانے وِچ آون دی بجائے باہر ہیں ماچے تے تکیے دی ٹیک لاتے اَدھ بیٹھے تے ادھ لیٹے ہویاں ہولے ہولے کوئی کافی گاندا ہا۔ اوکوں سمجھ نہ آندی ہئی جو اوندا پیو مولوی تھی تے وِی اے نِکی نِکی اواز وِچ کیا گمدے۔ اوندے مرن دے ڈھیر ڈینہاں بعد جڈاں بزار وِچوں لنگھدیاں ہویاں اُونے حسین بخش ڈھاڈی دی اواز وِچ ایہا کافی سُنی تاں پتا لگیا جو اے کافی خواجہ غلام فرید دی اے۔ "تتی رُو رُو واٹ نہاراں، کڈیں سانول موڑ مہاراں۔"

بلال دا دل کیتا جو اُو وِی پیو آلی کار ہولے ہولے "گاوے تتی رُو رُو واٹ نہاراں۔"

اونے اکھیں بند چا کیتیاں، سبھے پاسوں ہِکو آواز آون لگ پئی۔

"تتی رُو رُو واٹ نہاراں" پر سمجھ نہ آندی ہئی جو اے اوندے بُت دے مسام مسام وِچوں نسر دی آواز حسین بخش ڈھاڈی دی ہے یا اوندے پیو، مولوی عبدالحنان دی۔ کجھ دیر تئیں بلال دیاں اکھیں بند ریہاں تاں اوندیاں ڈناراں ہنجواں نال پُس گیاں۔

اُو خود کہیں اَن ڈِٹھے محبوب دی راہ بھلیندا عاشق بن گیا ہا۔ پیو دے نال تمام تر نفرت دے باوجود اَج دی اِیں کیفیت نے اُوکوں ہِک نویں سوچ ڈِتی جو آخر اُوہ کیہڑا دُکھ ہا جو چار ذالیں ہوندیاں ہویاں وِی اُو راتیں چِر کے تئیں باہر وں ولان وِچ کچہاری لائی رکھیندا ہا۔

وَل خیال آیا جو چھیڑا ذالیں دا وجود یا ذالیں دا ہووَن کہیں مرد دے وجود یا مرد دے ہووَن کوں کیا ر کھ سگدے؟

کیا ذال پئے محض نکاح دے تعلق نال ہِک بئے دی کچہاری، ہِک بئے دی سنگت تھی سگدن یا اے تعلق چھیڑا انکھیڑی راہندے، جُڑیندا کائنی؟

اُونہ جانڑدا ہا جو کیہڑے سبب بھریا تریا گھر ہوندے ہوئے وی مرد، گھروں باہر رَہن تے مجبور تھی ویندے؟

بلال کوں پیو دی کچاہری یاد آئی تاں اوندی سبھو سنگت وی یاد آئی جیندے وچ اُوندا نائب مہتمم خالد توفیقی تاں ہمیشہ ہوندا ہا پیا پر قاری غلام رسول وی ہمیشہ نہ تاں اکثر ضرور ہوندا ہا۔ کڈھائیں کڈھائیں حافظ خدا بخش مہروی آن باہندا جیڑھا مدرسے دے خزانچی طور ملازمت وِچ رکھیا گیا پر حقیقت وِچ خالد توفیقی اِی سبھو کجھ ہا۔ راشن دی خریداری، لنگر دی پکوائی، آمدن تے خرچ دا حساب، استاداں تے چھوٹے ملازماں دیاں تنخواہیں، صفائی ستھرائی دے معاملات، طالباں دے داخلے، اُناں دے راہون دا بندوبست تے مسئلے مسائل، پڑھائی گڑھائی تے امتحان، وفاق المدارس نال ربط ضبط، باہر لے وفود نال میل ملاقات، مقامی انتظامیہ، پُلس تے سیاست داناں نال رابطے سبھو کجھ براہِ راست خالد توفیقی دی نگرانی وِچ نہ ہووَن دے باوجود عملی طور تے ہوندی نگرانی وِچ ہن۔ اُو چِٹا کرے یا کالا، اُوندے حکم دے بعد کہیں دا حکم نہ چلدا۔ جیڑھا فیصلہ اُو کریندا اُوندی نظرثانی تے اپیل اِی خود اُو ہو سُنڑدا، کہیں بئے دی کیا مجال۔

معاملے چھڑے مدرسے دی حد تئیں ہوندے تاں کوئی گالہہ نہ ہئی پر بلال دی اوندے نال انتہائی نفرت دی وجہ مولوی عبدالحنان دے گھر دے معاملیاں وِچ اوندی دخل اندازی ہئی۔ مہتمم صاحب دے گھر ترئے ویلے دا کھانا عام طور تے مدرسے دے لنگر وچوں آندا پر جئیں ویلے مدرسے دال سبزی پکدی تاں وَل چنگا چوکھا کھانا گھر رِدیہا ویندا۔ مولوی صاحب دے چارے گھراں وِچ کیا پکسی تے کیا نہ پکسی ایندا فیصلہ وی خالد توفیقی کریندا ہا۔

بلال کوں یاد ہا جو اُو کوں میڑھے گوشت کھاون کنوں اُتنی اِی نفرت ہئی جتنی جو خالد نال پر خالد جان بُجھ تے صرف او کوں زِچ کرن کیتے نہ صرف مدرسے وچ ہفتے وِچ ترئے ڈینہہ وڈا گوشت تے میڑھے پکویندا تے کھانا جئیں ڈینہہ گھر وِی پکڑاں ہوندا، اُوں ڈینہہ وی بھاویں دیسی کُکڑ پکے یا دیسی بٹیرے، اُو اُناں وِچ اے آکھ تے میڑھے پوا ڈیندا جو اناں دے پاون نال

ککڑ یا بٹیریاں دی تاثیر ٹھڈی تھی ویندی اے۔ کاوڑ تاں اوکوں آپڑیں پیو تے چڑھدی ہئی جیڑھااُوندی ہر گالھ کوں ایویں منیندا جیویں اسمانوں لتھی ہووے۔

گالھ اے توڑیں راہندی تاں وَل وِی خیر ہئی جو روندے پٹیندے گزارہ تھیندا پیا ہا پر بلال دی آپڑیں پیو تے خالد دے خلاف نفرت ہِک ہئی پوڑی اُوں ویلے چڑھی جڈاں جو اُونے مولوی صاحب دا گھر دا ٹائم وِی مدرسے دے کمیں کاراں وِچ لوا و نڑاں شروع کرِ ڈِتا۔ خالد جانڑدا ہا جو مولوی صاحب دیاں چار شادیاں ہِن تے اونداں گھر دا ٹائم چار حصیاں وِچ وَنڈیا ہوئے پر وَل وِی اُو پُرانے رجسٹر چا کراہیں گھر دے اگلے پراہ دے اَدھ وِچ بنڑیں ہوئے اِیں چبوترے تے آن باہندا تے مولوی صاحب کوں اُوں ویلے اُٹھن ڈیندااں جڈیں ویلے اُونداں اُباسیاں ڈے ڈے نِندر کنوں بُرا حال ہوندا۔

زنان خانے وِچ بلال دی ما بختاور بی بی سمیت چارے ذالیں خالد دی جند کوں پٹیندیاں رہ ویندیاں پر اُو اُٹھن اِی نہ ڈیندا۔ ذال ہئے دیاں ہزار گالھیں، بالاں نال رَل باہونا، پر عملاً تھیندا کیا ہا جو مولوی صاحب فجر دی نماز ویلے مدرسے ویندا تے وَل بھاویں جو گھر وَل آندا پر وَل وِی سارا ڈینہہ اندر زنان خانے وِچ آونڑاں نصیب اِی نہ تھیندا۔ ناشتہ وِی باہروں دلان وِچ، ڈوپہار دی مانی مدرسے وِچ تے رات دی وَل گھر دے دلان وِچ۔ نِکا جیہا بلال آپڑیں ما کوں روندا تے خالد کوں پِٹ پلوتھ کریندا ڈیدھا تاں اُو خود وِی رووَن پئے ویندا۔ پر جڈیں ویلے چوکھا تھیا تاں اُو وِی مادے نال کھڑ تے خالد کوں مندے کڈھیندا۔ ڈاہ یاراں سالاں دا تھیا تاں خالد نال نفرت دی شکل بدل گئی۔ مادے آکھے تے ہِن اُو وِی پیو دے نال دلان وِچ ونج باہندا تے سُنڑدا راہندا جو اُوندے پیو دے سنگتی کیا گالھیں کریندن۔ کجھ دیر بعد اُو ما کوں آتے وَلدی رپورٹ ڈیندا پر گالھیں ہوندیاں کیا ہِن! ایویں ہر کہیں دا گلہ تے ہر کہیں شکایت تے مولوی صاحب گھر بیٹھا ہر کہیں تے بھڑ کیا راہندا۔ اِیں طرحاں دی لاویں چاویں دا نتیجہ اے نکلیا جو اونے مولوی صاحب کوں مدرسے دے ہر شخص دے نال نال اُوکوں آپڑیاں ذالیں کنوں وی

اے جنڑواتے متنفر کر ڈِتا جو بیبیاں فضول خرچی بہوں کریندین تے اُناں کوں تہاڈاا احساس زری داکائنی۔

مدرسے دے عملے نال ذہنی دوری تے گھراں وِچ ذالیں نال پیدا تھی چِکی چِڑ چِڑ نے مولوی صاحب کوں حقیقتاً یقین ڈِوا ڈِتا جو سوائے خالد توفیقی دے اُوندا بیا کوئی خیر خواہ کائنی۔ آپس دی چخ ژخ نے ڈوں طرفہ وار کیتا۔ گھر وڑدیاں ذالیں دے منہ بنڑیں ہوئے ہوندے تاں مولوی صاحب اے سمجھدا جو ہن اُو اُناں کوں نی بھاندا۔ ڈوجھے پاسے ذالیں دامنہ بنڑیاں ڈیکھ تے مولوی صاحب دے متھے تے وَٹ پوندا تاں ذالیں سمجھدیاں جو ہن اُو اُنہاں بھاندا گراں بن گین۔ نوبت ایں جاپُجی تاں روز دی بک بک کنوں کنارا کرن کیتے مولوی صاحب نے اکثر راتیں ایں مہمان خانے وِچ سمڑاں شروع کر ڈِتیاں۔

اِتھ وی بلال دی ماأو کوں جاسوس بنڑا مہمان خانے پیُو دے کول سُمن واسطے بھیج ڈیندی۔ بئے ڈینہہ جئیں ویلے بلال واپسی رپورٹ وِچ ڈسیندا جو باباسئیں تاں اُستادیں نال کھلداہسدا تے چنگا چو کھا کھاندا پیندا رہ گئے تاں اُناں داساڑا بیا وَدھ ویندا۔ گھرداری دے معاملات وِچ پہلے توں موجود جِھک تان کجھ ہئی وِی جھکیندی گئی۔

ہک کاری وار خالد توفیقی نے مولوی صاحب دی اولاد تے وِی کیتا۔ اُو بلال دیاں اکھیں وِچ آپڑیں کیتے نفرت تاں ہک عرصے توں محسوس کریندا پیا ہا پر کوئی ایجھی صورت نہ بنڑدی ہئی ہئی جو اوندا وِی نکو ٹھپ سگے۔ اُو مولوی صاحب داتاں بھیدی ہئی جو اُونے علاقے دے سینکڑاں غریب لوکاں دے بالاں کوں لکھاں روپے وِچ عالمی بردہ فروشاں کول ویچ تے افغانستان دی جنگ دا بالن بنڑایا ہا، اُو کجھ ایجھا کرن چاہندا ہا جو اُو آپڑیں بالاں کوں آپڑیاں اکھیں دے سامنڑیں رکھ تے وِی سوائے تقدیر کوں رووَن دے بیا کجھ نہ کر سگے۔ ایندے کیتے اُونے ڈوں پاسے چوئیں سورنی شروع کر ڈِتی۔

ہِک پاسے اُو کہیں نہ کہیں بہانے یا لالچ ڈے کراہیں بلال تے اوندے چھوٹے بھرا کوں مدرسے آون توں روکیندا تے ڈوجھے پاسے مولوی عبدالحنان کوں وَل وَل ہِکو گالہہ کیتی رکھیندا جو اُو کم عقل، کئوَدن تے پڑھائی دے گھوٹو ہِن۔ اوئیں تاں مولوی صاحب وی ایہو چاہندا ہا جو اُوندے بال مدرسے آتے بیاں طالباں دی صحبت وِچ نہ باہوِن بلکہ گھر بہہ تے اِی اُو سارے درس تے دورے حفظ کر گھنن پر خالد توفیقی دے مطابق اُناں کوں اُستاد بھاندا اِی کائناہا۔ اُستاد باہروں دلان وِچ آتے بیٹھا راہوے ہا پر بلال تے اوندا بھرا گھروں باہر اِی نہ نِکلدے ہِن۔ اصلی پَٹی تاں خالد دی پڑھائی ہوئی ہئی جو اُو تاں متہم صاحب دے پُتر ہِن، اِیں مدرسے دے مالک تے وَل کیہڑے اُستاد وِچ ایڈی جرات اے جو اُناں کوں امتحان وِچ فیل کرے۔ پر جِتھ نورانی قاعدہ اِی جوڑاں نال نہ آسگے اُتھ درس نظامی یا باقی دے مدراج دی گالہہ اِی کیا۔

چھیکڑی حربے دے طور تے خالد توفیقی نے آپڑیاں خدمات خود پیش کیتیاں تے ترئے ٹائم باقائدگی نال متہم صاحب دے گھر وَنج تے بلال تے اوندے چھوٹے بھرا رضوان الرحمٰن کوں پڑھاونڑاں شروع کر ڈِتا۔ خالد دے ونجن نال بال بظاہر تاں پڑھائی وِچ دل لیندے نظرن لگے پر اُو اُناں کوں کول بلہا چھڑے کھکھے لکے تے گپ ٹپ گوڑا کرتے ٹور چھڑیندا۔ ڈوجھے پاس مولوی صاحب کوں رپورٹ ایہو ڈیندا جو اُو تاں آپڑیں طرفوں پوری کوشش کریندا پے پر بالاں دا تاں پڑھائی وِچ دِل اِی نی لگدا۔

بالاں دی پڑھائی تو پریشان مولوی صاحب کئی واری پھوکیا توکیا گھر وَڑیا تاں کجھ وِی پُچھے بغیر چھڑا خالد دے آکھے تے بالاں نال نہ صرف کتیاں لگی کریندا بلکہ وَڈے پُتر بلال کوں تاں چاٹاں چماٹاں دے نال نال تلسڑاں نال اِی مرن دی مار ڈیندا۔

خالد دا بُجھایا ہویا پیو بھلا پُتراں کوں کجھ بُجھن ڈسن دا موقع اِی ڈیوے ہا تاں اُو وِی کجھ ڈسن ہا۔ ہِکا گالہہ اوندے ذہن وِچ بہہ گئی جو ماواں دے لاڈ پیار نے اوندی اولاد کوں وِگاڑ چھوڑے۔ ماواں تاں پہلے اِی لا تعلق تھی چکیاں ہِن، اُناں دے کیتے رَنج کوں بلال کٹیچے یا

رضوان یا کوئی بیا بال، پر جنّیں ویلے بلال اندر سوڑیں آلے کمرے وِچ وَنج تے ڈُسکیاں بھر بھر روِدے ہا تاں بختاور بی بی کول سوائے پئے کوں پٹ پلوت کرن دے بیا کوئی حیلہ وسیلہ نہ ہوندا۔

کئی مہینیاں دی ہیں آتھر چھانڈ نے جِتھ نوڈاہ سالاں دے تھی چکے بلال کوں پُیو تے پڑھائی، ڈوہائیں کنوں چنگی طرحاں بد ظن کر چھوڑیا اُتھ خالد توفیقی کوں وی موقع ڈے ڈِتا جو حتمی طور تے مولوی صاحب کوں ڈَس سگے جو اوندے بال اصلوں نحش ہِن، مدرسے دی پڑھائی اِناں دے وَس داروگ کائنی۔ ذالیں پہلے پرے ہن، ہن اولاد، خاص طور تے وَڈا پُتر اِی پرے تھیا تاں مولوی صاحب سب کجھ ہوندیاں وی کلہارہ گیا، اَملک کلہا۔

ایہو اِی اُو ویلا ہاں جڈاں خالد توفیقی نے مولوی عبدالحنان کوں کوٹ چاندنہ دی راہ ڈِکھائی تے ڈوہائیں وِڈیاں ذالیں بختاور تے امینہ کوں کاغذ ڈِوا گل ءجان تے خان زادی کوں گھر آن بلہائیس۔ زبیدہ مائی تے نسیم بی بی کوں وِی طلاق اِیں گالھوں تھیندی تھیندی بچی جو اُناں دے والد ہِن وِی مدرسے دے کھڑکے دڑکے والے اُستاد ہِن ءپئے۔

ماواں کوں طلاق تھیون دے بعد ڈوہائیں دے اَٹھے بال راہندے تاں ہِن وی وَڈے گھر وِچ مترایاں ماواں زبیدہ تے نسیم بی بی دے نال ہن پر بلال نہ صرف پُیو دیاں مخبریاں نانکے ونج ما کوں پُچیندا ں بلکہ اُونے مادی سِکھالت تے ہر اُوں جا پُیو نال کھوُرا الاونڑاں شروع کر ڈِتا جِتھاں جو چار بندے بیٹھے ہوندے یا اُو آپڑیاں نویاں ذالیں کول بیٹھا ہوندا۔ مولوی صاحب اختا تھیا تے اُونے بلال دے مدرسے تے نویں گھر، ڈوہائیں جا آون تے پابندی لا ڈِتی پر بلال جیڑھا ہن پندرہ سولہ سالاں دا جوان گھبروہا، بیا وِی مُچھیر گیا۔

خالد توفیقی اِناں حالات وِچ وِی مولوی صاحب دی گھٹ کھڑی کرن توں باز نہ آندا پیا ہا۔ بختاور تے امینہ بی بی کوں ڈھیر کاوڑ کرتے مولوی صاحب واسطے بئے مسئلے کھڑے نہ کرن دے بہانے اونے ڈوہائیں کوں اُناں دے پیکیاں ونج تے ملڑاں شروع کر ڈِتُس۔ ہِک پاسے تاں اُناں

دا ہمدرد بن تے عدت دی مدت دے خرچے دا مطالبہ کرا چھوڑیس تے ڈوجھے پاسے مولوی صاحب دا بھلا اے کیتا جو اُناں ڈوہیں طلاق یافتہ ذالیں دے بکڑے بال نہ صرف اُناں کول پچا آیا بلکہ پیو کنوں شرعی خرچہ نان نفقہ گھناڈیون دے وعدے تے اُناں کوں اُتھائیں رکھن تے راضی وی کر گھِدُس۔ پتانی او کوں مولوی صاحب نال خونچ کیا ہئی جو اوندیاں ساز شاں ٹکدیاں اِی نہ پیاں ہن۔

11

مراد کوں پُلس چوکی شہید فضل اللہ پور توں لاہور شفٹ کرن کیتے جیڑھے انتظام ایس ایچ اُو جلال پور نے کیتے اُو اُوں ویلے سبھے سجے کھبے کرنے پئے گئے جڈاں جوہِک پُلس انسپکٹر دی زیر نگرانی ملتان توں انسداد دہشت گردی یونٹ دی گڈی پہنچی تے مشکوک مراد کو چیندی ہوئی لاہور روانہ تھی گئی۔اِیں توں پہلے پوری لکھ پڑھ توں بعد جلال پور دی پولیس نے مشکوک کو انسداد دہشت گردی یونٹ دے انسپکٹر اکرام دے حوالے کیتا۔اِیں ساری کاروائی دی پَل پَل دی خبر کِہے ویلے ملتان تے لاہور دے دفتراں وِچ پُچائی ویندی پئی ہئی۔

اے اُو زمانہ ہا جڈاں جو نائن الیون توں بعد امریکہ نے اُسامہ بن لادن کوں پناہ ڈیون دے شاخسانے وِچ طالبان حکومت ختم کرڈِتی تے جولائی ۲۰۰۲ءوِچ حامد کرزئی افغانستان دا چوتھا صدر بن بیٹھا پر اُسامہ وَل اِی ہتھ نہ آندا پیا ہا۔

اِیں دوران ۲ مئی ۲۰۱۱ء کوں ہِک عجیب واقعہ تھیا تے اُسامہ بن لادن جیڑھا آپڑیں ذال تے بالیں نال ایبٹ آباد وِچ لُکیا ہویا ہا،ہِک خفیہ آپریشن وِچ ماریا گیا۔اِناں حالات وِچ صرف ترئے مہینے بعد اگست ۲۰۱۱ء وِچ ملتان دے مضافات وِچ ہِک ایجھے شخص دا پکڑیجنا جیڑھا لمبے عرصے توڑیں افغانستان وِچ مجاہد بن تے ریہا ہووے، حکومت واسطے خاصا پریشان کن ہا۔اِیں پاروں ایندی میڈیا کوریج تے سختی نال پابندی لاڈِتی گئی۔جتنے ٹکر پہلے کجھ چینلاں تے چل چکے

ہِن اُناں دی تردید کر ڈِتی گئی وَل اِی کجھ عالمی اداریاں توڑیں کئو تھی اِی گئی تے سُن گُن کیتے ایڈے اوڈے فون کھڑکن لگ پئے۔ صورت حال دا اتنا تشویش ناک تھی ونجݨاں کہیں دی توقع وِچ اِی نہ ہا وَل وِی ہر طریقے نال مراد دی لاہور شفٹنگ کوں خفیہ رکھیندے ہوئے بم پروف گڈی کوں جی ٹی روڈ دی بجائے چھوٹے شہراں دے رستیاں توں روانہ کیتا گیا۔

مراد دی ہِک بانہہ دا ہو وَنڑاں جِتھ مراد کیتے عذاب ہا اُوتوں وَدھ اے کھپار اپُلس واسطے ہا۔ ڈوں بانہیں والے کوں تاں ہتھکڑی لائی ونج سگدی ہئی ہِن ہِک بانہہ والے کوں قابو کیویں کریجے۔ ایندا اں وَلدا حل ایہو گولیا گیا جو اوندے ہِکے ہَتھ کوں کڑی لاتے ڈوہائیں پنیاں وِچ لاتی کڑی نال لاک کرڈِتا تا ونجے۔ اِیں طرحاں کڑیاں لگن نال اُوکاں کوڑا تھی تے رہ گیا۔ اُتوں مصیبت بَھنی تر ٹی سڑک جیندے اُتے ہر پاسوں بند بم پروف گڈی دے جھوکیاں نے اوندا اَنگ اَنگ مَلا بنڑاں ڈِتا۔ ہالی اُو ہِک جھوکے کنوں سنبھلدا نہ ہا تے بئے جھوکے نال پرلے پاسے وَنج پوندا۔

مراد کوں ۱۹۹۶ء دا اُو ویلا یاد آ گیا جڈاں افغانستان وِچ طالبان حکومت قائم تھیون توں بعد اوکوں شمالی اتحاد دا جنگجو سمجھ تے پہلے قندھار جیل وِچ سٹیا گیا تے وَل اُتھوں کابل دی پُل چرخی جیل شفٹ کیتا گیا۔ تقریباً پنج سو کلو میٹر دا سفر ہِک بھنی ترُٹی گاڈی وِچ ایہو جئی سڑک تے چوڈاں پندراں گھنٹیاں وِچ طے تھیا۔ جئیں ویلے اُوکوں پُل چرخی جیل دے اندر ٹرک توں لہایا گیا تاں اوکوں یقین اِی نہ آندا پیا ہا جو اُو جیندا اے۔ اِیں دوران کئی دفعہ اوندا پیشاب وی کپڑیاں وِچ نکلدا رہیا پر نہ کہیں گڈی روکی تے نہ پیشاب کرن دا موقع ڈِتا۔ اَج وی اُوہو حال ہا، کوئی توقع نہ ہئی جو اُو جیندا آلاہور تئیں وِی سگسی یا کائنا۔

کابل دی پُل چرخی جیل قیدیاں واسطے خدا دا ہِک عذاب ہئی۔ جیندے جی دوزخ دی کوئی سب توں بدترین صورت۔ سردار داؤد دے زمانے وِچ بنڑائی گئی اِیں جیل وِچ قیدیاں کوں سزائیں ڈیون دے نِت نوین طریقے ازمائے ویندے ہِن۔ آہدے ہِن جو ۱۹۷۹ء وِچ افغان صدر نور

محمد ترکئی نے ستاوی ہزار توں وِدھ آپڑیں سیاسی مخالفاں کوں ہیں جیل وِچ تڑپا تڑپا تے ماریا ہا۔ ہن اُتھاں ایہو سلوک طالبان آپڑیں اُناں قیدیاں نال کریندے پئے ہن جنہاں تے شک ہا جو اُو شمالی اتحاد دے احمد شاہ مسعود یار شید دوستم دی طرفوں لڑدے ریہن۔ مراد لگھ آہدا جو قندھار آون توں بعد جئیں ویلے اوندی ٹریننگ مکمل تھئی تاں اُو کوں گلبدین حکمت یار دی کمانڈ وِچ بھیج ڈِتا گیا ہا تے باقی دی مدت اُو ہوندی طرفوں لڑدا رہ گئے پر طالبان دے نزدیک گلبدین حکمت یار اُناں دا کیہڑا خیر خواہ ہئی۔

پُلِ چرخی جیل وِچ پکا پورا سال نہ کڈھائیں ڈینہہ دا پتا لگیا تے نہ رات دا۔ کھٹ جیڈی کوٹھڑی وِچ کہیں ویلے چھی تے کہیں ویلے سَت قیدی اِیں طرحاں دبونسے ویندے جو ساہ گھنن مشکل تھی ویندا۔ ہِک سُم تے چیل سدھی کریندا تے باقی دے انتظار کریندے۔ پیشاب ہِک کریندا تے چھینڈ کے سبھڑائیں تے پوندے۔ اِیں توں وَدھ عذاب اے جو کوئی پتا نہ ہوندا جو اُناں وِچوں کل کیہڑا کائنا ہوسی۔ کوئی خاص ویلا نہ ہوندا جڈاں اُوں قبر نما کوٹھڑی وِچوں کہیں قیدی کوں والاں کنوں پکڑ تے باہروں کڈھیا ویندا تے وَل اوندی خبر اِی نہ ملدی۔ ایہو گمان ہا جو باہر کڈھیندے سار اِی او کوں کہیں ڈھانڈے آلی کار کوہ ڈِتا ویندے۔ گالہہ اے وی ہلی جو کِتھائیں نیڑے تیڑے نور محمد ترکئی دے زمانے طرحاں کوئی وڈا سارا کھڈا کھٹیا گے جیندے وِچ سبھے لاشاں بغیر کہیں غسل یا جنازے دے کاں کتیاں واسطے سَٹ ڈِتیاں ویندن۔ وجہ اے وی ہئی جو طالبان، شمالی اتحاد دے مجاہداں کوں مسلمان سمجھدے اِی کو نا ہن۔

اچاچیت ہِک جھٹکے نال انسداد دہشت گردی یونٹ دی گڈی کہیں چنگی سڑک تے چڑھی تے تقریباً ترئے گھنٹیاں توں بعد مراد کوں مسلسل ٹیپرویجن دے عذاب توں نجات مل گئی۔ لگدا ہا جو کوئی لمبا چکر کٹ تے گڈی ولدی جی ٹی روڈ تے آگئی ہئی۔ مراد دا خیال ہا جو اے پاکستانی پُلس والے کِتھائیں ہنگن متربن واسطے گڈی رُکیسن پر اِناں دا سلوک وی ہنرویں نال افغان طالبان طرحاں لگدا پیا، نہ کوئی انسانی حاجت دی پرواتے نہ کوئی قیدی دی خبر گیری۔

جلال پور توں لاہور دے سفر دے دوران مراد ایکا ایہو سوچیندا ریہا جو کہیں انسان دی قید وِچ پیا اِنسان کیا کوئی انسان نی راہندا؟ کیا اوکوں درد تکلیف نی تھیندی، کیا اوکوں حاجت دا احساس ختم تھی ویندے، کیا اوکوں بکھ تریہہ لگّن بند تھی ویندی ہے! آخر وقتی طور دے طاقت ور دے ذہن وِچ ایجھا کیہڑا کیڑا اوڑ باہندے جو اوکوں آپڑیں سوا بئے سارے انسان کیڑے مکوڑے لگّن لگ پوندِن۔ وقتی طور تے ہِیںڑاں بھاویں جو کیڑا مکوڑا لگدے پر اُوا ے کیوں نی سوچیندا جو درد تاں کیڑے مکوڑے کوں وی تھیندے۔ انسان جتنا وِی طاقت ور تھی ونجے، جتنا وِی کمزور تھی ونجے، راہندا تاں انسان اِی اے، گوشت پوست دا بنڑیا ہویا وَل ڈاڈھے کوں کیڑھا ایجھا نشہ چڑھدے جو اُوہر انسانی صفت توں محروم تھی ویندے۔

مراد نے آپڑیں تھوڑی جئی زندگی وِچ پتانی کتنے ایجھے واقعات آپڑیاں اکھیں نال ڈِٹھے ہن جئیں ویلے کل دے ہِیںڑیں انسان جیویں جو ڈاڈھے تھئے اُو اِنسانی بُوتا تے شکل صورت ہوندے ہوئے وِی اِنسانی صفات توں محروم تھیندے گئے تے جئیں ویلے وَلدے طاقت تے قدرت توں خود محروم تھئے تاں سبھے انسانی صفات وی آگیاں، انسانی حقوق وی یاد آگئے، درد وی تھیون لگ پیا، بکھ تریہہ دا احساس وی جاگ پیا تے اے وِی یاد آگیا جو اِنسان نال کتنیاں حاجتاں جُڑیاں ہویاں ہِن۔

پُلس دی بم پروف گڈی دی جیڑھی کُھڈی وِچ اوکوں بند کیتا گیا ہا اُوندی اندر پہوَن والی طاقی دے باہروں آمڑیں سامڑیں ڈوں سپاہی نِکیاں نِکیاں جالیاں وِچوں اوندے تے نگاہ رکھی بیٹھے ہِن۔ شاید اُناں کول اسلحہ وِی ہوسی پر ڈوں ہتھاں جیڈے لوہے دی مہین جالیاں والے روشنداناں وِچوں چھڑے اُناں دے سر نظر دے پے ہِن۔ شئیت اُو اُوندے کنوں ایڈے ڈرے ہوئے ہِن جو آپس وِچ گالہہ تک نہ کریندے پے ہِن۔ خراب رستیاں توں لنگھدیاں ہویاں تھی سگدے اُو آپس وِچ اَلا نڑیں ہووِن پر اُناں دا اَلا را مراد تئیں نہ اَپڑیا ہا پر جئیں ویلے دا رستہ ٹھیک تھیا اُناں دے ہِک ڈوں واری کھنگن دیاں آوازاں ضرور اندر آیاں۔ مراد کوں

پیشاب زور کیتا تاں اونے سوچیا جوراناں کوں ہَکل مارتے آپڑیں مجبوری ڈَسے پر وَل اے خیال کرتے چُپ کر گیا جو اے شودے تاں خود آپڑیں نوکری دے قیدی ہِن، کیا تھیا جو آدھ وِچ لوہے دی دیوار اہے پر ڈھکے تاں اوندے نال اِی ہِن۔ اونے سَڈ مارن دی بجائے پیشاب جَھلن دی کوشش کیتی جیندی اُوئیں اِی اُو کوں عادت پئے چکی ہئی۔

مراد نے سر پر لِکاوَن کیتے اکھیں نوٹن دی کوشش کیتی تاں یکدم اوندے کناں وِچ کہیں دے ہولے ہولے گاون دی آواز آئی۔ "بوچھن ڈوریے دلپتناں تے لوڑھ آئی آں، نِچھوں دیاں تانگھاں روندے ڈھول کوں چھوڑ آئی آں۔"

پتانی کتنے عرصے توں بعد اوندے کناں وِچ کہیں گاون دا اَلا آیا ہا۔ چھیکڑی پھیری اونے اے گاون نکے لا مدرسے داخل تھیون کنوں پہلاں ماسی نوراں دے گھر سُنڑیا ہا۔ ماسی دا گھر کوئی ایڈا پروبھرانہ ہا، ہوسی کوئی ڈوں چار بلانگ پر اوندے گھر وِچ ریڈیو ہا جیندے اُتے شام کوں ملک تے مہردے پروگرام اِچ وَڈے سوہنے گاون چلدے ہِن۔ ریڈیو سارا ڈینہہ تاں بند رہ ویندا پر جئیں ویلے اُوندا ماسڑ شام کوں گھر وَلدا تاں اُچی آواز وِچ ریڈیو لاتے مانی کھاون دی چَس چیندا ہا۔

گاون والے۔ پاہی دی آواز وِچ تھکیڑے، زچکائی، مجبوری تے تانگھ دی کوئی ایجھی رَلی مِلی سانجھ ہئی جو کاں کوڑے تھئے مراد کوں آپڑاں ڈکھ، آپڑیں تکلیف بُھل گئی۔ او کوں لگیا جو اصل قید وِچ اُو نئیں بلکہ ایہے حکومتی ملازم ہِن جیڑھے عذاب ڈیون دی نوکری کریندے ہوئے وِی خود ڈوڑے عذاب وِچ ہِن۔

کیجھی سُریلی تے سوز بھری آواز ہئی جینے مُد بعد اُو کوں آپڑیں مسات، آپڑیں منگ کندو دی یاد ڈِواڈِتی۔ لگدا پیا ہا جو ایندی وِی کوئی مسات ہوسی، اوندی منگ کندو طرحاں دی، سانولے رنگ تے بھوریاں اکھیں والی جیڑھی وِچھڑی تاں ایں شودے کوں روندا چھوڑ گئی۔ مراد ہِن خود نہ بھٹکیا بلکہ اوندا دِل بھٹکیا تاں اِرکاں دی تَڈ نال بندی گاڈی دی کُھڈی وِچ اُٹھی بیٹھا۔ اُو

حیران ہاجو جیکوں ڈیکھن سانگے پیو کنوں جتیاں کھاون دے باوجود اُوڈیہنہ وِچ کئی کئی پھیرے ماسی دے گھر دے مریندا ہا اُوہا کندواُو کوں پچھلیاں پنجوی سالاں وِچ ہِک ڈیہنہ وی یاد نہ آئی۔ حد ہئی جو افغانستان وِچوں وَلن دے بعد وِی اُو آپڑیں بھین کوں تاں مِلن چاہندا ہا پر کیا وجہ ہئی جو کندواوندے دماغ دی کہیں نکر وِچ اِی نہ رہ گئی ہئی۔ کیا جئیں ویلے انسان وِچ مرن یا مارن دی غیر انسانی جبلت حاوی تھیندی اے تاں ہِک بئے نال جُڑت، جیون تے جیون ڈیون دیاں سبھے صفتاں تے سکاں لے مٹی تھی ویندن۔

کندواوندے نکے لا دی منگ ہئی، بھاندی وی نکے لا کنوں ہئی پر پہلی واری اُوں ڈیہاڑے ڈاڈھی بھانی جئیں ویلے گھر دا نلکا گیڑتے نکے بھراکوں حوضی وِچ دھویندی پئی ہئی تے ریڈیو تے گاون چلدا پیا ہئی "ہِک بُھل موتیے دا مار تے جگا سو ہنٹری اِیں۔" پرا ے اُوندا ماسی دے گھر دا چھیکڑی پھیرا ہا۔ واپسی تے پیو نے سوٹیاں نال کٹیا تے اے آکھ تے کلہوٹی وِچ ڈھک چھوڑیُس جو کل سویرے مدرسے دی تیاری کر رکھ۔

دانڑیاں والی خالی کلہوٹی وِچ ساری رات گزری، جئیں جئیں ویلے ساہ او کھا تھیندا تاں بہوں رووَن آندا۔ پتا نی کیوں او کوں "ہِک بُھل" والا گاوَن بُھل گیا تے ہِکو گاون یاد رہ گیا "بوچھن ڈوریے دا پتناں تے لوڑھ آئی آں۔"

اَج وَل اُو کوں محسوس تھیا جو ولدا کلہوٹی وِچ ڈھکیا پئے، ساہ او کھا تے ہاں ماندا، اوندا دل کیتا جو سپاہی دی آواز نال آواز ملاتے دھاڑاں مارتے رووے۔

12

لاہور وِچ انسداد دہشت گردی پُلس دے صوبائی دفتر دے باہروں تاں پُراسرار خاموشی ہئی پر اندرے اندر بہوں کجھ تھیندا پیا ہا۔ جلال پور دی شہید فضل اللہ چوکی توں گرفتار تھیون والا مشکوک دہشت گرد ایں دفتر دے تہہ خانے وِچ بنی ہوئی حوالات وِچ پُچاڑِتا گیا گیا۔ نو گھنٹیاں دے سفر وِچ جِتھ اوندے بُت دی بدبو نے عفونت کھنڈائی ہوئی ہئی اُتھ کپڑیاں وِچ پیشاب نِکلن پاروں اوندے کپڑے وِی لہواونے پئے گے۔ ہِک خاص رنگ دے حوالاتی کپڑے پاون توں بعد مراد نے ہالی چیل اِی سدھی نہ کیتی ہئی جو اُوکوں تفتیشی کُرسی تے بلہاتے اوندے سجے ہتھ تے ڈوہائیں پیراں وِچ کڑیاں لاڈِتیاں گیا۔

ایس پی رینک دے افسر دی سربراہی وِچ تفتیشی ٹیم تاں پہلے بنڑں چکی ہئی لیکن ایں توں پہلے جو باقاعدہ تفتیش شروع تھیوے ہر زاویے کوں مراد دے چہرے تے بُت دیاں ڈیجیٹل فوٹو چھکن توں بعد اوندے سجے ہتھ تے ڈوہائیں پیراں دیاں انگلیں دے بائیو میٹرک نشان گھن گھدے گئے۔ اوندے بعد اے سارا مواد جِتھ پہلے توں مطلوب ملزمان دیاں اکھیں تے فنگر پرنٹ نال موازنے کیتے فورینسک لیبارٹری وِچ بھجوا ڈِتا گیا اُتھ نادرا دے نال نال عالمی ایجنسیاں کوں مطلوب دہشت گرداں دے ریکارڈ وِچوں وِی ابتدائی پڑتال شروع کر ڈِتی گئی۔

ترئے چار گھنٹیاں دی ہِک ہِک وِلی وِلی دی پرکھ پرچول دے بعد وِی نہ تاں اُو پاکستان وِچ کہیں

دہشت گردی دی واردات وِچ ملوث ثابت تھیا تے نہ ای اُوندا یا اُوندے خاندان دا نادرا کنوں کوئی شناختی کارڈ بنڑیاں، تھوں نادرا کول اوندا یا اوندے خاندان دا کوئی ریکارڈ نہ ہا۔ ہیں طرحاں اُو سبھے عالمی ایجنسیاں جیڑھیاں دہشت گردی تے دہشت گرداں تے نگاہ رکھیندیاں ہِن اُناں دے ریکارڈ وِچ مراد طرحاں دا کوئی دہشت گرد مطلوب نہ ہا۔

منہ زبانی تفتیش توں پہلے اے وِی طے تھی گیا جو ایندے ڈی این اے ٹیسٹ دے ذریعے اے وی معلوم کیتا ونجے جو ایندا اں تعلق پہلے توں تھئی کہیں دہشت گردی دی واردات دے کہیں جیندے یا موئے دہشت گرد نال تاں نی۔ ڈوں ڈیہناں توڑیں تھیون والے اِناں ٹیسٹاں دے نتیجے کیتے کیوں جو کئی ڈیہناں دا ٹائم چاہیدا ہا اِت واسطے مزید کجھ دیر کیتے بغیر مراد دی زبانی تفتیش شروع کر ڈِتی گئی پر ایں توں پہلے او کوں ڈوں ڈیہناں توڑیں نہ تاں کجھ کھاون کوں ڈِتا گیا تے نہ سَمن دی کوئی صلاح سَبیل۔ مراد واسطے تاں ایں قسم دا خسی تشدد کجھ معنی نہ رکھیندا ہا ،ایں گالھوں ڈوں ڈیہناں بعد وی اُو اُوئیں دا اُوئیں نواں نرویا ہا۔ تفتیشی ٹیم دا خیال ہا جو مراد اَملک تُرٹ چُکیا ہوسی پر اُوندی اے حالت ڈیکھ تے اُناں کوں یقین تھی گیا جو ملزم سخت جان اے، تھوں سچ اُگلواوَن کیتے بہوں زور لاونڑاں پوسی۔

پر مراد نے تاں ''الف توں یے'' توڑیں ہر گالھ کھول سُنڑائی۔ کون ہے، کِتھاں جمیا، ماپیو کون، بھینڑیں بھرا کتنے، کیویں مدرسے گیا، اُتھوں کینے تے کیا ناں رکھ تے قندھار بھجوایا، کئیں کئیں ٹریننگ ڈِتی تے کیہڑے کیہڑے محاذ تے لڑدا ریہا سبھو کجھ تفصیل نال ڈَس چھوڑیا۔ بغیر کہیں ہیر پھیر تے بغیر کہیں لترپولے دے سبھو کجھ اِتنا کھول سُنڑوان تفتیشی ٹیم واسطے جِتھاں حیران کن ہا اُتنا اِی ناقابلِ یقین۔ ایویں لگدا ہا جو ایں سخت جان دہشت گرد نے کوئی کہانی گھڑی ہوئی اے جیڑھی فرفر تفتیشی ٹیم کو سُنڑا ڈیندے۔ لیکن ٹیم دے کجھ لوک ہِک مدرسے وِچ محض نورانی قاعدہ پڑھن والے بندے دی معلومات دی تفصیل تے حیران ہِن۔ ایں نکتے تے ٹیم دی نگرانی ڈی آئی جی نے براہ راست آپڑیں کول گھن گھدی تے ہِک

واری وَل پُچھ گُچھ شروع تھی گئی۔ اِیں واری تفتیش صرف افغانستان تئیں محدود رکھی گئی تے حساب لاتا گیا جو کوڑ بلیندے یا سچ۔

مراد نے ہِک واری وَل ہِک ہِک سوال دا اِیں طرحاں جواب ڈِتا جو پُچھن والے وی حیران۔ اُونے ڈسایا جو جیڑھی رات اوندے سمیت پنجوی طالباں کوں مدرسہ حمیدیہ وَستی پاؤلیاں توں وَڈے مدرسے کیتے روانہ کیتا گیا تاں اوندا ناں محمد مراد ہا پر جئیں ویلے اُو وڈے مدرسے پہنچے تاں پتا لگیا جو ہُن دِتوں اوندا ناں مجاہد فضل اللہ ہے، محمد مراد کا ئنی تے اُو جا کوئی وڈا مدرسہ نہ ہئی بلکہ پاکستان دی سرحد توں پار افغانستان دے شہر قندھار دا کوئی ٹریننگ کیمپ ہا جتھاں کیمونسٹ کافراں کوں مارن دی ٹریننگ ڈِتی ویندی ہئی۔ اُونے اے وی ڈسیا جو اُناں ڈینہاں کہیں چمکنی دی حکومت ہئی پر جڈاں اُناں کوں ٹریننگ توں بعد گوریلا جنگ کیتے کابل ڈو روانہ کیتا گیا تاں ہِک بہوں وَڈا کافر نجیب اُللہ صدر تھی گیا ہا۔

ڈی آئی جی پُچھیا جو نجیب اُللہ تاں مسلمان ہا تیکوں کئیں آکھیا جو اُو کافر ہا۔

''ساکوں ساڈا کمانڈر ڈسیندا ہا جو کون مسلمان ہے تے کون کافر۔'' مراد دے چہرے تے کہیں قسم دے شک تے تاثرات نہ ہِن۔

''اساں کوئی چار سال نجیب اُللہ دے خلاف لڑدے ریہوسے، اِیں دوران مدرسہ حمیدیہ وِچوں گئے ہوئے میڈے اُنوی سنگتی شہید تھی گئے، بعد وِچ وی وستی پاؤلیاں توں کئی آئے، میڈے چار بھراوی اِیں محاذ تے آئے، میں ایہو سُنڑیا جو اُو وی شہید تھی گئے پر اُناں ڈینہاں میں پکڑیا گیا تے میکوں کابل دی جیل پُل چرخی وِچ رکھیا گیا۔''

محمد مراد بغیر رُکے بولیندا ویندا ہا تے آڈیو ویڈیو ریکارڈنگ توں علاوہ وی پوری ٹیم اُوندی ہِک ہِک گالھ، چہرے دے تاثرات سمیت غور نال سُنڑدے تے ڈیدھی پئی ہئی۔

''وَل کیا تھیا؟''

"وَل اساں جیت گیوسے! نجیب اُللہ ماریا گیا تے اوندی لاش کوں ٹینک دی نال نال لٹکایا گیا، میڈے سمیت جتنے وی مجاہد جیل وِچ ہن چُھٹ گئے تے وَل ربانی صاحب دی اسلامی ریاست بن گئی۔ پر جھیڑا نہ مُکیا۔ گلبدین حکمت یار، دوستم تے مسعود شاہ توں علاوہ وِی مجاہداں دے کئی گروپ آپس وِچ لڑدے ریہے تے اِیں دوران بہوں خون خرابا تھیا۔ میڈی کھبی بانہہ وی اُناں ڈینہہ مونڈھے تے میزائل رکھ تے چلیندے ہوئے اُڈ گئی۔ آپس دی اے لڑائی ہالی چلدی پئی ہئی تے وَل مُلا عمر طالبان گھن تے آ گیا تے کابُل تے قبضہ کریندے ہوئے حکومت تے وِی بہہ تھیا۔ میں قندھار بھجیا جو کہیں طرحاں پاکستان چلیا ونجاں پر طالبان میکوں احمد شاہ مسعود دا سمجھ تے وَلدا کابُل دی پُل چرخی جیل وِچ سَٹ ڈِتا جتھوں میں پنج سالاں بعد حامد کرزئی دے بادشاہ بنڑن تے چُھٹیا۔"

"یعنی ۲۰۰۱ء وِچ توں پُل چرخی توں چُھٹ گیوں؟" ڈی آئی جی اوندے تاریخ دے نال تاریخ ملاتے جواب ڈیون تے حیران ہا۔

"جی!"

"وَل ڈاہ سال کتھ رہ گئیں، پاکستان تاں توں ۲۰۱۱ء وِچ آئیں؟"

"وَل کیا تھیونڑاں ہا، میں ہِک واری وَل قندھار آ تے پاکستان آون کیتے سرحد پار کریندا پیا ہم پر قسمت ساتھ نہ ڈِتا، میں وَل پکڑیا گیا، اِیں پھیری حامد کرزئی دیاں فوجاں نے میکوں طالبان سمجھ تے ہِک پھیری وَل پُل چرخی جیل پا چھوڑیا۔ قسمت دی گالہہ ڈیکھو جیں کرزئی نے طالبان مخالف سمجھ تے پہلے چھوڑیا وَل ہُوں کرزئی نے طالبان سمجھ تے چار سال ڈھکی رکھیا۔ میں لکھ دھاڑپٹ کریندا ریہا پر کہیں وی میڈی نہ تاں گالہہ سُنڑی تے نہ جیل داریکارڈ ڈِٹھا جو میں تاں پہلے ہیں جیل وِچ طالبان داقیدی رہ گیاں۔"

''جے حامد کرزئی چار سال بعد چھوڑ ڈِتا، تاں وَل ہُن تئیں کتھ رہ گئیں تے اُونے چھوڑیا کیویں، کوئی عام معافی تھئی؟'' ڈی آئی جی مراد دیاں اکھیں وِچ اکھیں پاتے سمجھن دی کوشش کریندا پیاہا۔

''حامد کرزئی کتھ چھوڑے! میں خود جھج آیاں۔'' مراد دے چہرے تے پہلی واری لحظے کھن کیتے ہلکی جئی کھِل آئی پر لحظے بعد اِی اوندا مہاندرا اولدا تنڑ تج گیا۔

''جھج کیویں؟ جیل تے اُووِی پُلِ چرخی دی! اُتھوں کون جھج سگدے؟'' ڈی آئی جی نے کُرسی اگوں تے سور گھدی۔

''بس! جیکوں اللہ موقع ڈیوے۔''

''پوری گالہہ ڈسا! پوری تفصیل دے نال۔''

''پوری گالہہ اے جو میکوں ۲۰۰۲ء وِچ ڈھکیا گیا، اُتھ جو کجھ قیدیاں نال کیتا ویندا ہا اُو کہیں انسان واسطے برداشت کرنا مشکل ہئی، وَل وِی چنگے ڈیہناں دی آس وِچ ہر مار پچائی، بکھ تریہہ تے بیماری برداشت کیتی پر ہر کوئی تاں فضل اللہ نہ ہا، جنیں ویلے کجھ عربی قیدیاں دی برداشت جواب ڈے گئی تاں اُناں نے ۲۰۰۴ء وِچ جیل دے محافظاں تے اُستریاں نال حملہ کرتے بھجن دی کوشش کیتی پر ناکام رہیے۔ ایندے نتیجے وِچ ہِک عراقی، ترئے پاکستانی تے چار افغانی پُلسیے مارے گئے۔ وقتی طور تے تاں بغاوت دباڈِتی گئی پر ڈوں سال بعد ۲۰۰۶ء دے سیالے وِچ ست قیدی ملاقاتیاں دے ویس وِچ جیل اِچوں نَس گئے، اُناں وِچوں ہِک میں وِی ہم۔''

''حیرت اے توں پُلِ چرخی جیل وِچوں نَس آیوں! خیر وَل پنج سال بعد پاکستان کیویں؟'' ڈی آئی جی نے مراد دیاں ہتھ پیراں دیاں کڑیاں تے ہِک واری وَل نگاہ ماری۔

''گالہہ حیرت دی کائنی، موقع تے دماغ استعمال کرن دی اے۔ پُلِ چرخی بہوں وَڈی جیل اے تے میں اُوندا بہوں پُرانڑاں قیدی، اُوندے چپے چپے توں واقف ہم، بس ہِک ڈینہہ سیالے دی برسات تے بِناویں وِچ میکوں موقع مل گیا، بھجڑاں تاں میں کلہا ہا پر باقی چھی کوں قسمت

گھن آئی۔ اساں جیل وِچوں تاں باہروں آگیو سے پر اندازہ نہ ہا جو افغان نیشنل فوج نے پورے کابل کوں پُل چرخی جیل بنڑایا ہوئے۔ ہالی اَساں پرے ناں گئے ہاسے جو گول پھول شروع تھی گئی، فوج کو چکر ڈیون کیتے اساں ستے اَنج اَنج پاسے بھجیو سے، بعد وِچ پتا لگیا جو اُو چھی دے چھی مارے گئے تے میں بچ گیا کیوں جو جیڑھے پاسے میں بھجیا ہم اُوں پاسے میدان دی بجائے ہِک ونج ویند ڑغار ہئی جتھوں تکے ڈوں مہینے میں باہر اِی نہ نکل سگیا۔"

"تے وَل آخر کیویں نکلیا۔" ڈی آئی جی زِچ تھیون لگ گیا۔

"اللہ کار ز سازاے، ساڈے بھجن توں بعد نیشنل فوج نے قیدیاں کیتے جو گیے رنگ دی وردی لازمی کرڈِتی جو اَگی تے کوئی ملاقاتیاں دے ویس وِچ جھج نہ سگے۔ وردی دی جبری پابندی اُتے فساد مچ گیا، قیدیاں تے گولی چلی، سُنڑ تج ایہو ہئی جو کئی مر گئے تے کئی بکھرڑ تھئے، بیرکاں کوں وی بھالا ڈِتی گئی تے پورے مہینے توڑیں جیل دے اَدھ حصے تے قیدیاں دا قبضہ ریہا۔ ایں دوران کابل دی نیشنل فوج دی ساری توجہ جیل آلے پاسے تھئی تاں میکوں وِی باہر نکلن دا موقع مل گیا۔ باہروں وِی کوئی ہِک عذاب تاں نہ ہا، ہر پاسے دشمن اِی دشمن، آپڑیں پچھاویں کنوں وِی ڈرنا پوندا ہا، وَل چھپدا چھپانداں کئی ڈینہاں دا پیراں پَندھ کریندا ہویا پہلے میدن شاہر تے وَل غزنی تے قلات کنوں تھیندا ہویا کوئی ہِک سال بعد قندھار پہنچیا۔ جاجاتے جاسوس تے جاجاتے مخبری پر وَل وِی میں آپڑیں ہِک پرانڑیں سنگتی کوں لبھن وِچ کامیاب تھی گیا جئیں قندھار دے الصدیق کیمپ وِچ میڈے نال کٹھی ٹریننگ کیتی ہئی۔ کُرد قوم دااے سنگتی بھاویں جو عرصہ پہلے ہِک افغانڑں نال شادی کرتے بال اِی جما بیٹھا ہا پر جڈاں میں ملیا اُو ڈوہیں جنگھاں بانہیں جنگ کوں ڈے کراہیں اَملک لوتھ دی لوتھ بنڑں چکیا ہا۔ آفرین اے اُوندے تے جئیں میکوں ڈھگ ڈیہاڑے آپڑیں کول لُکائی رکھیا تے جئیں ویلے حالات کجھ ٹھیک تھئے تاں ہُوندی امداد نال میں پہلے سپین بولدک تے وَل چمن دے رستے پاکستان آ گیا۔"

"چمن دے بارڈر تے کہیں نہ بُجھیا؟" ڈی آئی جی مراد دی کہانی کوں شک نال ڈیکھن لگا۔

"بارڈر تے کون بُجھدے، میں راہداری بنڑوا تے سدھا لنگھیا آیاں۔" مراد دے چہرے دی چِھکان کجھ گھٹ تھی گئی ہئی۔

ڈی آئی جی نے ہِک لمبا ساہ گھدا تے کمرے توں باہر نِکل گیا۔ ایس پی وِی باہر ونجن لگیا تاں باقی ٹیم کوں اشارہ کیتا جو ایکوں ہن کھوا پِلا تے آرام کرن ڈیو۔

13

مراد آکھو یا فضل اللہ، اِناں ڈوہائیں ناواں دے وِچ ٹنگے ہوئے شہید فضل اللہ پور دے لوک پریشان ہن جو آخر اے کون اُناں دی وَستی آوڑیا تے اَمن سکون برباد کر گیا۔ کوئی ہِک منہ ہووے ہاتاں ہِک گالہہ وِی ٹُرے ہا، جتنے منہ تے اتنیاں گالھیں۔ وَڈ کے نمبردار دی گواہی تے اُوندے بعد لاہور دی انسداد دہشت گردی دی پُلس دا مراد کوں چاو نجڑاں بیاں بہوں ساریاں کہانیاں دی بنیاد رکھ گیا۔

ہالی لوکاں کوں اے خبر نہ تھئی ہئی جو گرفتاری کنوں پہلے اُو مشکوک پورا ہِک ہفتہ مدرسہ رحمانیہ دے مہتمم علامہ بلال الرحمٰن دا مہمان رہ گئے۔ خلقت کوں پہلے تاں ایہو ہلی جو ہِک پشتو تے سرائیکی بولن والا ٹنڈا دہشت گرد کہیں وَڈی واردات توں پہلے ویگناں آلے اڈے توں پکڑیا گئے پر جئیں ویلے اے گالہہ کھلی جو وَڈ کے نمبردار دے آکھن موجب فقیرے پاؤلی دا ہِک پُتر پنجوی سال پہلے افغانستان شہید تھی گیا ہا جیندا اناں اُوں ویلے دے مدرسہ حمیدیہ دے مولوی عبدالحنان نے فضل اللہ ڈسایا، اوندی غیبی نماز جنازہ وِی پڑھائی تے وَستی داناں وی اوندے ناں تے رِکھ ڈِتا گیا، تاں لوک سر جوڑ تے بہہ گئے جو فقیرے پاؤلی دا پُتر جے افغانستان وِچ شہید تھی گئے تاں وَل اے کون ہے جیڑھا خود کوں ہیں وَستی دا جم پَل سڈاون تے تُلیا کھڑے، تے جے اُو شہید نی تھیا تے صحیح سلامت وَل آئے تاں وَل وَستی داناں اُوندے ناں اُتے کیوں؟

ملتانوں آئے پرائیویٹ ٹی وی چینلاں دے نمائندیاں نے اَنج پھُل پوٹ مچائی ہوئی ہئی۔ مقامی رپورٹراں کوں نال لاتے مراد کوں فضل اللہ یا فضل اللہ کوں مراد ثابت کرن کیتے اوندے خاندان دی اِلی وِلی پھرولی ویندی پئی ہئی۔ہِک ادھ ڈینہہ وِچ اُناں نے وَڈ کے نمبردار دے انٹرویو کر کرتے فقیرے پاؤلی دے گھردیاں نشانیاں وِی گول گِھدونیں جِتھ ہن پوری مارکیٹ بن چکی ہئی پر اوندے گھر دے کہیں فرد دا پتہ نہ لگدا پیا ہا۔اتنی خبر ضرور ہئی جو فقیرے دا مراد یا فضل اللہ توں علاوہ ہِک پُتر تے ہِک دھی جیندے ہن پر کجھ پتا نہ ہا جو اُو کتھ ہن۔

مدرسہ حمیدیہ دے مولوی عبدالحنان داذکروَل وَل سامڑیں آیاتاں پورے دا پورا میڈیا مدرسہ رحمانیہ وَنج پہنچیا جو مولوی صاحب دے پُتر تے موجودہ مہتمم علامہ بلال الرحمٰن کنوں کوئی تصدیقی خبر گھدی ونجیں پر بلال الرحمٰن نے اِیں معاملے تے کہیں وِی قسم دے تبصرے توں معذرت کر گھدی تے صاف صاف آکھ ڈِتا جو اُناں دے مدرسے رحمانیہ داافغانستان دی جنگ کیتے مجاہد بھیجن دے قضیے نال کوئی تعلق کائنی تے نہ اِی اُناں کوں اے پتا ہے جو مراد یا فضل اللہ کون اے، کِتھوں آئے، کیندا پُتر اے یا مدرسہ حمیدیہ وِچ اُناں دے والد صاحب داشاگرد وی رہ گئے یا کوئنا۔اِیں توں پہلے جڈاں خبر لگی جو مراد ویگناں والے اڈے توں گرفتار تھی گئے تے او کوں انسداد دہشت گردی دی پُلس لاہور چا گئی اے تاں علامہ بلال نے مدرسے دے سارے عملے کو سختی نال اِیں موضوع تے کہیں وی بندے نال کوئی وِی گالھ کرن یا سُنڑن توں منع کر ڈِتا۔

پر علامہ بلال دی طرفوں سخت ممانعت دے باوجود اتنی گالھ باہروں نِکل اِی گئی جو مراد یا فضل اللہ مدرسے وڑداوی ڈِٹھا گیا ہا تے ہِک ہفتے بعد اُتھوں نِکلداوِی۔نال اے خبر وِی میڈیا تک پہنچ گئی جواوندی ہِکو جیندی بھین وَستی لال کمال پرنی ہوئی اے تے گرفتاری والے ڈینہہ مشکوک دہشت گرد ہُوں بھین کوں ملن واسطے ویندا پیا ہا۔نتیجہ اے نِکلیا جو ملکی تے غیر ملکی میڈیا نے

ہِک واری وَل علامہ بلال تے یلغار کرڈِتی۔ علامہ بلال الرحمٰن نے مدرسے وِچ بہہ تے میڈیا دی ہِر ہِک گالہہ دا جواب ڈیون دے نال نال مدرسے دے نینگر چوکیدار تے بئے عملے کوں وی جوابدہی کیتے آپڑیں نال بلہا گِھدا تے سب کوں کھلی اجازت ڈے ڈِتی جو جینے جو سوال کرنے، پوری طرحاں کھل تے کرے۔

پرائیویٹ ٹی وی چینلز تے اخباری رپورٹراں نے آپڑیں طرفوں کوئی کسر نہ چھوڑی، نینگر چوکیدار کنوں لاتے مدرسے دے لانگریاں تک کنوں سوال جواب تھئے پر گالہہ ہِکو نِکلی جو ہِک مشکوک قسم دا ہِک بانہہ کپیا بندہ مدرسے دے باہروں ضرور پھردا ڈِٹھا گیا ہا پر نہ تاں اُو اندر وڑے تے نہ اِتھاں ٹکانہ کیتے۔ اِیں توں وَدھ جتنی گالہہ کیتی گئی اے سب کوڑ تے بہتان، کہیں دشمن نے لانویں چاویں کیتی اے جو مدرسے کوں بدنام کیتا ونجیں۔ مشکوک دی بھین بارے وِی وَل وَل سوال تھئے پر اوندے بارے وِی ہِکو جواب ملدا ریہا جو جئیں ویلے مراد یا فضل اللہ کوں نی جانڑدے تاں اوندی بھین کوں کیویں جانڑسوں۔

میڈیا تاں ٹُر گیا پر خاموش طبع تے بظاہر ٹھڈے مزاج دے بلال الرحمٰن دے دماغ وِچ بھا دے لمبے بھڑکا گیا۔ اونے پہلے زبانی کلامی تے وَل کھلے پُولے نال نینگر چوکیدار دی چنگی آتھر چھانڈ کیتی پر کِتھاؤں کوئی کُکھ جیڈا ولیکھا وِی نہ نِکتا جو گالہہ مدرسے دے اندروں نِکتی اے۔ بَھل ایہو گالہہ بلال الرحمٰن کوں کھادی ویندی ہئی جو جتنی گالہہ وِی باہروں تھی تے وَلی اے اُو ہے تاں ساری سچ۔ مراد کوں اوندی بھین دا پتا وِی اُوں خود کراتے ڈِتا ہا۔ اے اُو گالہہ ہئی جیڑھی مراد تے اُوندے توں علاوہ صرف ہِک بیا شخص جانڑدا ہا تے اُو ہا مدرسے دا خزانچی۔ بلال کوں اُوندے اُتے آپڑیں آپ توں وِی وَدھ تے اعتماد ہا۔ کہیں وِی معاملے وِچ خزانچی آپڑیں قسم چاوے یا نہ چاوے پر اوندی قسم بلال الرحمٰن بغیر کہیں اَجھک دے چا سگدا ہا۔ اِناں حالات وِچ آپڑیں مدرسے دے کہیں وی شخص تے شک کرنا بنڑدا نہ ہا۔ جے اے گالہہ ہئی تاں وَل اوندے سامنڑیں ہِکو سوال ہا جو آخر اے گالہہ باہر نِکتی کیویں اے؟

اُوں رات وِی بلال الرحمٰن کجھ وِی کھادے بغیر گھر دے دلان وِچ بنڑیں ہوئے چبوترے تے وِچھے ماچے دی بجائے سچے وَان دی وُنڑائی اُتے خالص چَم کوں منڈتے تکیے دھاگے دی تُرپائی نال جوڑ بنڑائے موڑھے تے اَدھ لیٹیا ہو یا اسمان تے مہینے دیاں چھیکڑی راتیں دے چندر دی تانگھ تنگھیدا بیٹھا ہا۔ ماں نے ڈوں ترئے پھیری مانی دا پُچھیا تاں بلال چِڑ گیا۔

"بکھ لگسی تاں آپے کھا گھنساں، تُساں ونجو لیٹو، اَرام کرو۔" جواب تاں بلال نے ڈے ڈِتا تے ما نے سُن وی گھدا پر آپڑیں جاڈوہیں اِیں جواب وِچ آپڑیں خاموشی نال کوئی بیا سوال کوئی بیا جواب گُلیندے پئے ہن۔

ماکوں اے فکر جو بلال شادی کیوں نی کریندا تے بلال اِیں گویڑ وِچ جو اوندے مدرسے دا انتظام ڈِھلڑ تھی گئے، پُولا تھی گئے جو کوئی راز دی گالہہ راز رہ اِی نی سگدی۔ ما اِیں گالھوں ماندی جو چھوٹے بھرادے ترئے بال تھی گن تے وَڈے دے گھر ہالی نو نہہ دا قدم نی پیا۔ جے میں مر گئی تاں کیا بنڑسی ایندا۔ ساری کیتی کرتی، سبھو بنڑایا اُسار یالے مٹی تھی ویسی۔ بلال اِیں بھن تروڑ وِچ جو اوندے پیُو نے چھی شادیاں کرتے کیہڑا پہاڑ چُٹ گھدا، بالاں دی گلید جماتے کیا اُو اِتنا کجھ وِی کر سگیا جو اُوندے بعد اُوندا مدرسہ حمیدیہ کم از کم اُوندے نال دے نال اِی سُنجاڑ یاں وَنجیں۔ ما دی سوچ ہئی جو بلال نے شادی نہ کیتی تاں اُوندا ناں نشان مِٹ ویسی بھل بلال دی سوچ اے ہئی جو آپڑیں زندگی وِچ سینکڑاں بالاں کوں پرائی جنگ دا ایندھن بنڑوان والے دا چھی شادیاں تے درجن بال جماتے وِی قبر داناں نشان کائنی۔ ما دا اے وہم جو بلال نہ ہووے ہا تاں مولوی صاحب دی شہادت توں بعد اوندا مدرسہ کون سنبھالے ہا ئے بلال دا اے نظریہ جو اُو نہ ہووے ہاں تاں ابّے دا مدرسہ کوئی بیا اُوں توں بہتر چلیندا پیا ہووے ہا۔ جے ہن وِی اُو نہ ریہا تاں کوئی بیا سنبھلیسی، اوندے کنوں زیادہ بہتر طریقے نال۔ کوئی اسماناں توں لکھوا تے تھوڑا آئے جو جو کجھ اُو سوچیسی، سبھو کجھ اُوئیں دا اُوئیں اُوندی سوچ مطابق تھیسی۔

بلال الرحمٰن کوں شادی دے ناں توں چڑ اُناں سبھے حالات سبب ہئی جیڑھا اُو آپڑیں اکھیں نال ڈیدھا رہ گیا۔ ڈو جھی شادی تاں شئیت اُوندے پُیو نے پہلی ذال کنوں اختا تھی کراہیں نہ کیتی ہئی۔ اوندی ماڈ سیندی ہئی جو غربت وِچ گزارے دے باوجود سبھو کجھ ٹھیک ہاوَل پتانی کئیں مَت ڈِتی جو مولوی صاحب نے اپنہ بی بی نال شادی کر گھدی۔ تھوڑی بُہتی چِخ چِخ شروع تھئی جو غربت ہئی، گزران مشکل تھی گئی ہئی، بَھل کم وَدھیانہ ہا۔ شئیت ڈوہائیں ذالیں کوں بال جماون توں وی واندنہ ہئی تے جھیڑا کئیں کرنا، مسئلہ تاں اُوں ویلے بنڑیاں جڈاں جو گھر وِچ گزران سکھی تھئی پر سال کھن دے وقفے نال ڈوں بیاں ذالیں زبیدہ تے نسیم آگیاں۔ عجیب تماشا ہئی جو روپے پیسے دی تھوڑ نہ ہوون دے باوجود گھر وِچ چین سکون دی غربت روز ڈیہاڑے وَدھدی ویندی ہئی۔ ہِک ذال دے ہوندے ہوئے تاں بلال نے وی نکے لاماپُیو کو آپس وِچ کِھلدے ہسدے ڈِٹھاہا، چار شادیاں دے بعد تاں اُونے نہ تاں پُیو کوں ذالیں نال بہہ کراہیں حال حویلہ کریندا ڈِٹھا تے نہ کڈھائیں گھر وِچ کِھلدا ہسدا۔

بلال کوں پُیو دااے حال ڈیکھ کراہیں نکے لادی سمجھ نہ آندی ہئی جو عورت دا آخر مرد دی زندگی وَچ کم کیاہے ؟ بس چوَی گھنٹے ہُوں شخص کوں اِی تُنبی رکھڑاں جیڑھا ساراڈینہہ بھبھر مار ، آپڑیں قبر کالی کر اُوندے واسطے خوشیاں تے سہولتاں گول کراہیں سویر دا گیا شام کوں گھر وڑدے۔ عورت آخر ہُوں شخص دی زندگی عذاب کیوں کیتی راہندی اے جیڑھا ساری زندگی اُوندی حیاتی کوں عذابیں کنوں بچاون دا آہر کریندا راہندے۔ اوندی سنبھل وان وِچ اُوندا پُیو چار شادیاں کرتے وِی اَدھی رات توڑیں اِیں چبوترے تے بیٹھا راہندا ہا تے اُو شادی کیتے بغیر وِی رات دے پِچھلے پہر تئیں ہُوں چبوترے تے کلہا بیٹھا راہندے۔ ڈوہائیں دے باہون وِچ فرق چھڑا سکون دا ہا۔

گالہہ اے نہ ہئی جو بلال کوں عورت دے وجود کنوں نفرت ہئی، او کوں صرف عورت دے ذال بنڑن دے بعد دے رُوپ روپے توں نفرت ہئی۔ عورتاں او کوں ما، بھین تے دِھی دے

رُوپ وچ بہوں چنگیاں لگدیاں ہن۔ بَھل اے سمجھ نہ آندی ہئی جو کہیں دی ذال بن تے اُوکوں تھی کیا ویندے۔ پُیو دے جیندیاں اُوکوں چنگی طرحاں یاد ہا جو اُوندی ما کِہے ویلے اُوکوں ڈیدھی تاں پیار دی نگاہ نال تے اُوندے پُیو کوں ڈیدھی تاں مَتھے تے وَٹ پا تے۔ بلال واسطے ہر اُو کم کریندی جیندے نال اُو خوش تھیوے تے پئے واسطے ہر اُو ریہ رکھیندی جیندے نال اُو کوڑ تیجے، تلیجے، بُھنیجے۔

گالھہ اے نہ ہئی جو بلال دا جنسی تلذذ دی کہیں بئی صورت والے پاسے رجوع ہا، او کوں تاں جنس تے جنسی تلذذ دی ہر صورت دا تصور کر تے وِی آپڑیں آپ کنوں کریّت تے پلیتگی دا احساس تھیون لگ پوندا ہا۔ اے نہ ہئی جو اوندے وِچ مردانہ صفات دی کمی ہئی بلکہ کمی ہئی تاں مردانہ احساسات دی۔ صفات ہوندیاں وی احساسات دے نہ ہووَن وِچ اُوندے پُیو نال اُوندیاں ذالیں دا سلوک اِیں طرحاں جِران کرتے بہہ گیا جیویں پانی دے موگے وِچ ڈَٹن آ ویندے۔

شئیت اے ڈَٹن پُولا رہ ویندا اے جے اُوندا پُیو خالد توفیقی دے آکھن تے اُوندی ما سمیت آپڑیاں ڈوہائیں وِڈیاں ذالیں کوں طلاق ڈے کراہیں لوَیاں افغانڑیں نہ پرنیج آندا۔ اِیں قسم دے احساس نہ ہووَن دی عمر وِچ پہلی واری بلال کوں احساس تھیا جو گھر تے گھرداری دی ساری کھیڈ چار للفظاں دی ما ہے۔ اوندے بعد ذال پئے تے حرام تے پئے ذال تے پر وَل وِی اُناں وِچ ہِک بئے کوں زِچ تے ذلیل کریندے ہوئیں قبر تئیں گھیلن دی ضدنی ویندی۔ تعلق نہ ہوندیاں وِی تعلق رہ ویندے تے وَل کیا ضرورت ہے ایجھا تعلق بنڑوان دی جیڑھا تروڑن دے باوجود نہ تُرٹے، بالاں دے نصیب تُرٹن دے مل تے وی۔

خالد توفیقی داناں ذہن وِچ آیا تاں بلال الرحمٰن اُدر تیج تے سدھا تھی بیٹھا۔ ہِک بئے خیال نے اُوندے ذہن وِچ چُل بُل مچاڈِتی جو مراد دے معاملے دے مدرسے وِچوں باہر نِکل تے خلقت تک پہنچن وِچ خالد توفیقی دا ہتھ تاں نئیں؟

"جے ایں معاملے وِچ خالد توفیقی ملوث ہے وِی سئی تاں اوکوں پتا کیویں لگے ؟اُوہے کتھاں اینداوی کہیں کوں کوئی پتا کائنی !"

سوال اے وی بلال الرحمٰن دے سامڑیں ہا جو خالد ہالی جیندا اے تے بم دھماکے وِچ مویا نی تاں اُو کیہڑا ہے جیندے اُوکوں مراد دے مدرسے آون تے وَل بھین کوں مِلن واسطے لال کمال ونجن دی مخبری کیتی ؟

"ہونہہ "بلال نے ہِک لمبا ساہ بھریا تے سوچن بہہ گیا جو میڈی کوئی وِی گالھ میڈے دشمناں کنوں لُکی ہوئی کائنی بھاویں اُو خالد توفیقی اِی کیوں نہ ہووے۔

"میں تاں تیکوں بُھل گیا ہم پر ہن گولڑاں پئے گیا خالد توفیقی تیکوں !"

14

انسدادِ دہشت گردی دے سپیشل یونٹ دی تفتیشی ٹیم نے آپڑیں ابتدائی رپوٹ وِچ مراد دی کہانی کو بظاہر سَچ مَن گھِدا پر ہائی کمان مطمئن کو نَا ہئی۔ مطمئن نہ ہووَن دا جواز وِی بہوں مضبوط ہا جو اُوندے بیان دی تصدیق کیتے کوئی وِی دستاویزی ثبوت نہ ہا۔ وَڈّ کا نمبر دار اے تاں آہدا ہا جو فقیرے پاؤلی دا جیڑھا پُتر چوَ کی پنجوی سال پہلے افغانستان وِچ شہید تھیا ہا اوندا ناں فضل اللہ ہا بھل اِیں گالہہ دا کوئی ثبوت نہ ہا جو ایہو محمد مراد اِی اُوہو شہید فضل اللہ ہئی۔ جے اِیں گالہہ کوں وِی مَن گھدا ونجے جو مرن والا فقیرے پاؤلی دا پُتر مراد ہاتاں وَل وی ایندا کوئی ثبوت کائنی جو ایہو مشکوک اِیٔ اُوہو محمد مراد ہے جیڑھا فضل اللہ دے ناں نال قندھار گیا تے وَل اُوندے مرن یا شہید تھیون دی خبر مولوی عبدالحنان کو ملی۔ تھی سگدے جو کوئی وِی سخت جان دہشت گرد اے ساری کہانی بنڑا تے کوئی واردات کرن آیا وَدا ہووے۔ لیکن جیڑھی گالہہ مشکوک کو بے گناہ بنڑیندی ہئی اُو اوندا نہ تاں پہلے توں کہیں واردات وِچ ملوث یا مطلوب ہوونڑاں۔ تے نہ اِی کہیں وارادت وِچ ملوث دہشت گرد نال کوئی تعلق۔ اِیں توں علاوہ اُوندے فنگر پرنٹ، ڈی این اے ٹیسٹ تے نادرا دیاں رپورٹاں نے وِی کوئی ایجھا تائیدی مواد نہ ڈِتا جیندی بنیاد تے اُو کوں کہیں وار دات نال جوڑیا وَنج سگے۔

وَل وِی ایہو طے تھیا جو کہیں حتمی نتیجے تے پہنچن توں پہلے مشکوک دا پولی گرافک ٹیسٹ کرایا

ونجیں تاں جو کوڑ سچ دا پتا لگ سگے۔ پولی گرافک ٹیسٹ وِی ہِک واری نئیں بلکہ ڈوں پھیری تھیا پر نتیجہ اُوہو جو اے شخص کوڑ نی آلیندا پیا۔ محمد مراد کوں بظاہر حراست وِچ رکھن دا مزید کوئی قانونی جواز نہ ہا پر ہائی کمان مشکوک دا سارا ماضی ڈیدھے ہوئے او کوں ایڈا جلدی چھوڑن تے تیار نہ ہئی۔ خاص طور تے جئیں ویلے اُو غیر ملکیاں کنوں لمبے عرصے توڑیں گوریلا جنگ دی ٹریننگ گھنن توں بعد نہ صرف گوریلا جنگ دی مہارت رکھیندا ہووے بلکہ عملی طور تے اے جنگ لڑی وِی ہوئی ہووے۔ ایں شخص دے خلاف بھاویں جو ہالی کوئی ثبوت کائنا ہئی پر اُو کہیں ویلے وِی پاکستان دی سالمیت واسطے خطرہ ثابت تھی سگدا ہا۔ کوئی پتا نہ ہا جو اُوندے کیہڑی کیہڑی عالمی ایجنسی نال عملی رابطے ہووِن۔ حامد کرزئی دی حکومت وی اُوں ویلے پاکستان دی بجائے انڈیا دے نیڑے ہئی، ہیں گالہوں امکان اے وِی تھی سگدا ہا جو او کوں کتھائیں انڈین ایجنسی را نے افغانستان دے رستے کہیں خاص مشن تے پاکستان نہ بھیجیا ہووے۔

اِیں حوالے نال معاملے دی حساسیت چوکھیری تھئی تاں کجھ دوست ملکاں دیاں انٹیلجنس ایجنسیاں نال محمد مراد بارے معلومات سانجھیاں کیتیاں گیاں پر اُتھوں وِی ایہو جواب آیا جو اُناں کول اِیں شخص بارے نہ تاں کوئی ریکارڈ ہے تے نہ کوئی سُن گُن یا کہیں وی واردات دا کوئی حوالہ۔

اِیں توں پہلے جو محمد مراد دی قسمت دا فیصلہ کہیں بئی طرحاں تھیندا پرائیویٹ ٹی وی چینلاں توں اُوندے بارے نویاں نویاں خبراں آون لگ پیاں۔ انسداد دہشت گردی یونٹ دی ہن توڑیں دی تفتیش محض ویگناں والے اڈے توں اوندی گرفتاری توڑیں ہئی۔ اِیں بارے کوئی سوال نہ تھیا ہا جو وَستی آوَن توں بعد اُو کِتھاں کِتھاں ریہا تے ہن ویندا کِتھاں پیا ہا۔ جئیں ویلے اے خبر ملی جو اُو پورا ہفتہ مدرسہ رحمانیہ وِچ علامہ بلال الرحمٰن دا مہمان ریہے تے اُتھوں آپڑیں چھیکڑی بچی ہوئی بھین کوں ملن کیتے لودھراں دی وَستی لال کمال ویندا پیا ہا تاں پہلی تفتیشی ٹیم کوں سخت چھکائی توں بعد تفتیش توں انج کریندے ہوئے نویں ٹیم بنڑائی گئی پر اوندا

نگران اُدھو پُرانڑاں ڈی آئی جی ہا جیڑھا اِیں غفلت دی ذمہ داری چھوٹے افسراں تے پاتے خود سرخرو تھی گیا۔

نویں تفتیشی ٹیم نے پہلے ڈینہہ اِی علامہ بلال الرحمٰن تے مراد دی چھوٹی بھیݨ زرینہ کوں لاہور دے تفتیشی مرکز سڈا گھدا۔ علامہ بلال کوتاں ٻئے ڈیہاڑے لاہور پُچا ڈِتا گیا پر زرینہ دا کوئی اتا پتا کو نہ ہا۔ جڈاں دی ٹی وی چینلاں تے مراد دی کہیں بھیݨ دی گالہہ بات شروع تھئی اُو پورا ٹبر اِی گھبرا گیا جو آجھو پُلس پُجھی تے اُناں کوں وِی پھٹے لا ڈیسی۔ زرینہ دا پئے وِی ذات دا تاں پاؤلی ہا پر جڈاں دیاں کھڈیاں دا کم کار منج تھیا اُو نے لونی تیلی دی دُکان لا گھدی، وِکری ڈھیر کیا تھیونی ہئی بس ڈوں ویلیاں دی روٹی کہیں ناں کہیں طریقے پوری تھی ویندی ہئی۔ پر جڈا دیاں کہیں مراد دیاں خبراں چلنیاں شروع تھیاں چینلاں والیاں نے وَستی لال کمال دا رُخ کر گھدا۔ وِستی تاں پہلے اِی جنرل ضیاالحق دا جہاز ڈھاون دے بعد مشہور تھی گئی ہئی پر ہن ہِک ایجھے دہشت گرد دی بھیݨ دی تلاش ہئی جیڑھا ضیا دور وِچ مجاہد بنڑاں افغانستان بھیجیا گیا ہا۔
جڈا پہلا کیمرے والا رپورٹر وَستی وَڑیا تاں زرینہ دا پئے عاقل دُکان کو جندرا مار زرینہ تے چھی بالاں کوں نال نیندا فروٹ تھی گیا۔ گالہہ ہئی وِی حقی جو فقیرے پاؤلی دی گلید بالاں دی ہئی ہن کیکوں پتا جو پنجوی سال پہلے مویا فضل اللہ کون ہا تے کون نہ ہا۔ زرینہ شودی تاں خود پنجوی چھوی سالاں دی ہئی، چھی بال تھی گئے تاں کیا تھیا۔

نیڑے تیڑے دے شریکاں تے حق ہمسائے نے چینلاں والیاں کوں تاں ٹالی رکھیا پر جئیں ویلے پُلس دا پہلا ڈالا آیا تاں جیڑھا جیڑھا جھج سگدا ہا جھج گیا جیڑھا نہ جھج سگیا اُو قابو آ گیا۔ جیڑھے قابو آئے اُو وِی کیہڑے کم دے کیوں جو اُناں کوں کیا پتا عاقل بالاں بچیاں کوں نال لاتے کڈے منہ کر گئے۔ پُلس نے وی آخر اُتے منہ ڈِکھاونڑاں ہا، تھوں جتی و کیڑ چڑھا سگدے ہن چڑھایو نیں، جتنے چھاپے اِڈے اُڈے مار سگدے ہن ماریو نے، پر زرینہ دا کتھائیں کوئی پتا نہ ہا۔

ڈوجھے پاسے علامہ بلال الرحمٰن شامل تفتیش تھیاتاں اُونے ساری گالھہ جیویں جیویں تھئی ہئی، ہُوں طرحاں سُنڑا چھوڑی۔ اُونے صاف ڈسایا جو اُوپہلے توں مراد کوں نہ جانڑداہا پر اتنا ضرور ہا جو کہیں مراد ناں دے طالب نے ہِک بئے طالب طرفوں آپڑیں نال تھیون والی زیادتی تے رولا پاتا ہا بَھل اوندا انگو ٹھپن کیتے اُوکوں پنجوی چھوہراں دے پہلے گروپ وِچ اِی مولوی صاحب نے قندھار بھجواڈِتا ہا۔ اُوہن وی ایکوں نی سُنجڑیندا جو گالھہ پرانی ہے پر جو کجھ اُوں آپڑیں تے آپڑیں خاندان بارے ڈسے، مدرسے دے واقعات سُنڑائن اُتھوں اوکوں یقین ہے جو نہ تاں اے شخص کوڑ مریندا پے تے نہ اے دہشت گرد ہے۔ علامہ بلال تاں اِیں حد تئیں گیا جو نہ صرف اِیں مظلوم دی گارنٹی ڈیون کوں تیار ہا بلکہ پر ہا پنچایت دے ذریعے اُوندی بھین کوں وِی گُلواوَن دی کوشش کریندا پیا ہا۔

علامہ بِلال کنوں اُوندی یقین دہانی لِکھواتے گھن گھدی گئی پر دَل وی ہائی کمان محمد مراد عرف فضل اللہ کوں چھوڑن کیتے تیار نہ ہئی۔ علامہ بلال واپس شہید فضل اللہ پور پہنچیا تاں ہِک واری وَل پورے ملک دا میڈیا اُوندے مدرسے پہنچ چُکیا ہا، علامہ بلال نے تفصیل کیا ڈسڑیں ہئی، چھڑا ایہوں آکھئیس جو کوئی ایجھا کم نہ کریسی جیڑھا اوندے والد نے کیتا ہا بلکہ کوشش کریسی جو والد دے کیتیاں دا کفارادا کرسگے۔

علامہ بلال دے اِیں چھوٹے جئے بیان دا بہوں جئیں تے آپڑاں آپڑاں مطلب گھدا گیا۔ کئی تبصرے تھئے جو علامہ بلال نے من گھدے مراد دہشت گرد اے۔ کہیں نے آکھیا جو علامہ بلال ایں دہشت گرد دا سہولت کار اے جیکوں فی الحال کوئی ثبوت نہ ملن پاروں چھوڑتاں ڈِتا گئے پر نگرانی وِچ اے تے کہیں ویلے اِی گرفتار تھی ویسی۔ کجھ دا خیال ہا جو مراد دی بھین زرینہ دی کہانی محض فرض کاری اے تے کجھ دے نزدیک زرینہ کوں وی علامہ بلال الرحمٰن نے پناہ ڈِتی ہوئی ہئی۔ بلال الرحمٰن نے چُپ چا کیتی تے مدرسے دے عملے سمیت ساری سنگت کوں کوئی جواب نہ ڈیون دی ہدایات کر چھوڑی۔ مولوی صاحب دے مرن توں بعد

اُو نے وَڈی محنت نال مدرسے کوں ہِک باوقار مذہبی تعلیم دا ادارہ بنڑایا ہا جیکوں ریورس گیئر لا تے ماضی ڈو گِھن و نجڑاں ساری کیتی کرتی تے پانی پھیرن دے برابر ہا۔ اے اُو کوں کِتھوں وارا کھاندا ہا۔

اِیں دوران ہِک مسئلہ بیا کھڑا تھی گیا۔ فضل اللہ دی گرفتاری دی خبر عالمی میڈیا وِچ آئی تاں افغانستان دی حکومت نے کابُل دی پُلِ چرخی جیل وِچوں نسے ہوئے آپڑیں قیدی دی واپسی دا مطالبہ کرڈِتا۔ وزارت خارجہ نے معاملے دی پوری تفصیل پنجاب دے محکمہ داخلہ وچوں منگوا تاں گھدی پر کوئی ایجھا معاہدہ ڈوہائیں مُلکاں دے درمیان نہ ہا جو جیندے تحت مطلوب مجرماں دا تبادلہ کیتا ونجیں۔ اِیں موقعے تے علامہ بِلال طرفوں ڈِتی گئی یقین دہانی نما ضمانت وی کم آئی جیندی بنیاد تے حکومت نے اتنا من گھدا جو مراد عرف فضل اللہ پاکستانی شہری اے، جے اُوندا کہیں دہشت گرد تنظیم یا دہشت گردی دی واردات نال تعلق ثابت تھی گیا تاں انصاف دے کٹہرے وِچ گِھن آون کیتے حکومت خود اُوندے تے مقدمہ چلیسی۔

بَھل اِیں ساری کارروائی دے باوجود مراد چُھٹل نہ تھیا ہتھوں معاملے کوں مزید پھرولن کیتے مختلف ایجنسیاں تے مشتمل جائنٹ انویسٹی گیشن ٹیم (جے آئی ٹی) بنڑا ڈِتی گئی تے مراد ہِک واری وَل تفتیش دے گھیرے وِچ آ گیا۔ سُنڑ تیج اے وِی ہئی جو جے آئی ٹی دے حوالے کرن کنوں پہلے اوندے تے بہوں بری طرحاں تھرڈ ڈِگری طریقہ وی آزمایا گیا پر اُوندا بیان اُو ہو ریہا جو شروع توں ڈیندا آندا ہا۔ کِتھائی رَتی برابر وِی تھرڑ کاٹ کائنا ہا۔

انسداد دہشت گردی دے سپیشل یونٹ دی پکڑ وِچ مراد جڈن دا آیا اُوا ایہو سُجیندا راہندا جو پتا نی جمن ساری اُو نے کیہڑی ایجھی خطا کیتی جو زندگی وِچ ہِک ڈینہہ وی سکھ دا نصیب نہ تھیا۔ ہِک عذاب کوں بھوگ تے باہر نِکلدا تے بیا عذاب اوندی تانگھ وِچ ہوندا۔ کہیں کہیں ویلے تاں او کوں آپڑیں سخت جان ہوون تے وِی کاوڑ چڑھدی جو پیو دے گھر کنوں لاتے پُلِ چرخی تے پُلِ چرخی کنوں اے تیئں جو کجھ اوندے بُت نال تھئے، اُو مر کیوں نی گیا۔ کم از کم اِیں عذاب

کنوں تاں جان چُھٹدی۔ اُوکوں لگدا جو کوئی لوک مرتے دوزخ وِچ ویسن پر اُوتاں جم تے سدھا دوزخ وِچ آئے۔ اَجاں سال ڈوں سالاں دا ہوسی جڈاں اوندا پیُو اوکوں گردن کنوں لڑکا تے آپڑیں دِگے جیڈے ہتھ نال اوندیاں گلھاں تے کنڈ تے تھپے مریندا ہا۔ وَل جئیں ویلے تھک ویندا تاں بُھکا تے اِیں طرحاں سٹیندا اں جو کیڈی کیڈی دیر ساہ نہ وَلدا، وَل پتانی کیوں جی پوندا۔ شئیت عذاباں دی گِنتری بہوں لمبی ہئی جیندے واسطے اوندا جیندا راہونڑاں ضروری ہا۔

پُل چرخی جیل دی نہ کوئی رات بُھلن دی ہئی تے نہ کوئی ڈینہہ۔ قید بھاویں طالبان دی ہئی یا حامد کرزئی دی اُوندے کیتے سکھ دا پَل کِتھائیں کو نہ ہا۔ کئی پھیری اُوندیاں ڈوہائیں جنگھاں کوں اَنج اَنج بدھ تے آموں سامیں چِھک تے اوندے چڈے چیرن دی کوشش کیتی گئی۔ ننگا کرتے اُسترے نال پورے بُت تے ٹک لاونڑاں تاں روز دی گالہہ ہئی پر جئیں ویلے اِناں زخماں وِچ پیپ پئے ویندی تاں ہر ہر پھٹ اِچھا مُلا بنڑں ویندا جیندے وِچ بھاوالے سُوئیے مریندے پئے ہووِن، غضب دے چِیلادے نال۔

"کیا ہوندا ہوسی اے جو خلقت وِچوں کوئی کوئی محض ڈُکھ، درد تے تکلیفاں سہون کیتے دنیا تے آندے، کیا کوئی پِچھلے جنم دی سزا ہوندی ہوسی یا وَڈکیاں دی کیتیاں دا بدلہ چُکاون کیتے اُوندیاں اگلیاں نَسلاں وِچوں کہیں ہِک کوں چُن گھداویندے، جے اُو آپڑیں وَڈکیاں دے گناہواں دی سزا کیتے چُنڑیاں گئے تاں ایندا وِی کوئی حق حساب تاں ہُوسی، کوئی انصاف تاں ہُوسی یاایویں بغیر کہیں حساب دے کم وزی چائی رکھیندن؟" پر اُوکوں کڈھائیں وی آپڑیاں سوچاں دا جواب نہ مل سگیا۔ ہا! بس اتنا تھیا جو ہنجوں ہمیشہ کیتے سُک گئے تے بُت گوشت پوست دی بجائے کہیں پتھر کہیں رُک دا بن گیا۔

جے آئی ٹی دی تفتیش ہالی چلدی پئی ہئی جو ہِک ڈینہہ خبر ملی زرینہ لَبھ پئی اے تے علامہ بلال اُوکوں گھِن کراہیں لاہور آندا پئے۔ ایڈی وَڈی خبر جِتھ میڈیا توں خفیہ رکھی گئی اُتھ مراد کوں

وی ہوانہ لگن ڈِتی گئی۔ طے ایہو تھیا جو زرینہ کوں اچانک سامنڑیں گِھن آیا ونجیں وِل ڈیکھیجے جو ڈوہائیں دے چہریاں دے تاثرات کیا ہِن۔ ایں ساری ملاقات دی ویڈیو ریکارڈنگ وی تھیونڑیں ہئی تاجو کئیں ڈیہاڑیاں تومراد دے کوڑ سچ دے وِچ کار ٹنگے ہوئے نفسیات دے ماہر کہیں نتیجے تک پہنچ سگِن۔

15

پتانی کئیں بلال الرحمٰن دے آسوں پاسوں سَندھ لائی ہئی جو اُوندی کوئی وِی گالھہ جیکوں راز رکھن دی لوڑھ ہوندی، راز نہ رہ سگدی۔ حکومت کنوں زیادہ اُوندی خود دی کوشش ہئی جو مراد دے معاملے وِچ اُوندا ناں نہ آوے پر میڈیا توں علاوہ ایڈے اُڈوں دے لوک وَل وَل گھیل گھال تے اوکوں ہر اُوں تنازعے وِچ ملوث کرن دی کوشش کریندے پئے ہن جیندا جو تعلق مراد عرف فضل اللہ دی گزری ویہانی نال ہوندا۔

اُو خود اِی حیران تھیندا جو حکومتاں تے اُناں دے مفادات بدلن تے رویے تاں بدلدن سُو بدلدن پر اُناں لوکوں دی تقدیر تے انجام دی نوعیت وِی بدل ویندی جیڑھے اُناں کیتے آپڑاں خویش قبیلہ، مال متاع تے جیون مرن تک دی وِی پروانہ کریندے ہوئے سبھو کجھ داتے لائی رکھیندن۔ وَل تھیندا ایہو ہے جو جنرل ضیاالحق دی حکومت دا مردِ مجاہد فضل اللہ جنرل پرویز مشرف دی حکومت آندے آندے دہشت گرد بن چکیا ہوندے تے ایہو ٹھپا اُوندے توں اُوں ویلے وِی نی لاہندا جڈاں جو پنجاب وِچ ڈاہ سالاں بعد وَلا مسلم لیگ (نواز) دی حکومت آ چکی ہوندی اے۔ اُوندی حیاتی دی بربادی دا حال تاں کئیں پُچھڑاں ہا، کوئی ولی وارث وِی نہ ریہا۔

مقدریں دی زپیڑ چاتے مراد کو کہیں نہ کہیں طور انصاف ڈِواوَن کیتے بِلال نے کتھوں کتھوں

تے بااثر لوکیں دیاں پارتاں ضمانتاں توں بعد زرینہ کوں گول تاں گھدا تے اِیں توں پہلے جو میڈیا اُوندے تئیں اَپڑے اُونے اُو کوں اوندے پیُ تے بالاں سمیت پُلس دی نگرانی وِچ لاہور روانہ تاں کر ڈِتا پر وَل وِی پتا نئی کِتھوں میڈیا کو خبر لگ گئی۔ میڈیا کوں خبر تھیون دا مطلب اِی ایہو ہا جو گالہہ ہُن دنیا جہان تے ٹُل گئی۔ کوئی سمجھ نہ آندی ہئی جو اِیں پِک دا شک کیندے اُتے کرے جیندا علم اُوندے سِوا اُناں ڈوں لوکیں کوں ہا جنہاں تے اُو آپڑیں آپ کنوں اِی وَدھ اعتماد کریندا ہا۔ ہِک مدرسے دا خزانچی تے ہِک اُوندی ما بخت آور جیندے نال اُو اکثر اُوں ویلے ضرور مشورہ کریندا جئیں ویلے ہر پاسوں مایوس تھی کراہیں اَگوں وَدھن دا رستہ ونجا باہندا۔

ما تے شک کرن تاں بُڈ مرن ہا، ایجھی رَن ذال جیندا نہ تاں کِتھائیں آوَن ونجن تے نہ کہیں دے نال تعلق واسطہ، اونے تاں طلاق توں بعد آپڑیں جوانی گال تے ہُو کوں جوان کرتے اِیں قابل کر کھڑایا جو پیُو دے مدرسے کوں سنبھال سگے۔ باقی ریہا خزانچی، اُو کوں وِی اونے کئی واری اَزما ڈِٹھا، مجال اے جو ہِک پیسے دا حساب اِڈے اُڈے تھیا ہووے۔ وَل آخر کون تھی سگدے اوندے عزت دی بیڑی وِچ ٹَنگ کرتے بوڑن والا۔ دشمن تاں اوندا ہِکو خالد توفیقی ہا پر گویڑ اے جو گالہہ خالد تئیں پُجدی کیویں ہے، جیندے بارے اے وِی پتا کائنی جو جیندا اہے یا مویا۔

''تھی سگدے خزانچی خالد دا بندہ ہووے جیڑھا روپے پیسے دے معاملے وِچ میڈا اعتباری تھی کراہیں باقی معاملیاں وِچ میکوں ٹھُک لائی کھڑا ہووے۔'' پر آپڑیں اِیں خیال تے بلال خود سوچ تے اِی شرمسار تھی گیا۔

''خزانچی جئیں بندے تے شک میکوں زیب نی ڈیندا جیڑھا اِیں مدرسے آیا وِی اُوں ویلے ہا جڈاں خالد توفیقی اِتھوں کڈو کڑاں منہ کر گیا ہا۔''

علامہ بلال نے اتنی احتیاط تاں کیتی جو زرینہ، اوندے پیٔ تے بالاں کوں وَستی شہید فضل اللہ پور سڈا اون دی بجائے اُتھاؤں دا اُتھاؤں لاہور روانہ کیتا جِتھاں اُو لکے پے ہن۔ البتہ وعدے موجب پُلس کنوں اے یقین دہانی ضرور گھِن گھدی جو اُوں زمیندار دے خلاف کوئی کارروائی کائنا تھیسی جینے اُناں کوں پناہ ڈِتی ہوئی ہئی۔ پر ایندے باوجود میڈیا کوں نہ صرف اے پتا لگ گیا جو زرینہ کوں کئیں پناہ ڈِتی ہوئی ہئی بلکہ اُو پناہ ڈیون والے زمیندار دے گھر تئیں وِی سوال جواب واسطے پہنچ گئے۔ اِیں صورت حال نے جِتھ علامہ بلال کوں اُناں سبھے مہرباناں دے سامنڑیں شرمسار کیتا جنہاں دی وجہ نال اُو زرینہ تک پہنچ سگیا ہا بلکہ میڈیا دے سوالاں کنوں بچن واسطے پناہ ڈیون والے زمیندار کوں وِی کِتھائیں لُکنڑاں پئے گیا۔

بلال الرحمٰن کوں ہِک واری خیال آیا جو اے گالہہ کِتھاؤں سپیشل پُلس دے کہیں بندے لیک نہ کیتی ہووے پر پُلس کوں تاں جان بُجھ تے اے گالہہ اِیں طرحاں پُجائی گئی جو اُو خود زرینہ کوں گھِن تے لاہور روانہ تھئے جئیں ویلے جو حقیقت اے ہئی جو زرینہ کوں اُونے انسدادِ دہشت گردی پُلس دے سپیشل یونٹ دی سینئر ٹیم دے حوالے صرف اُتھاؤں کیتا جِتھا جو اُو لُکی پئی ہئی۔ جے گالہہ پُلس کنوں نِکتی ہووے ہا تاں میڈیا اوکوں لاہور گولے ہا، اِتھ مدرسے تاں نہ آوے ہا۔ ضرور اے کوئی پُلس دا نئیں، پُلس توں باہر دا بندہ اے۔ اے سوچ تے علامہ بلال الرحمٰن نے ہِک واری وَل میڈیا دے سامنڑیں آون دا فیصلہ کر گھِدا۔

"صاحبان جے میں زرینہ کوں پُلس دے حوالے کیتا ہووے ہا تاں وَل اِتھائیں بیٹھا ہوندا، تہاڈے سامنڑیں، لاہور نہ بیٹھا ہوندا؟"

پر میڈیا دے کول ساری کہانی موجود ہئی جو بلال نے کیں طرحاں تے کیہڑے کیہڑے وعدیاں تے کیہڑے زمیندار دی پناہ وچوں زرینہ تے اُوندے خاندان کوں کڈھا تے پُلس دے حوالے کیتے جیڑھی اُناں کوں لاہور چا گئی اے۔ علامہ بلال کول ہِک واری وَل ایندے سِوا کوئی جواب نہ ہا جو اے ساریاں گالہیں، ساری کہانی اوندے کہیں دشمن دے ذہن دی بنڑاں ہے

جیندا حقیقت نال کوئی تعلق واسطہ کائنی، پُلس جانڑیں تے مراد، زرینہ کون ہے تے کیا کائنی، اوندا تے اوندے مدرسے دا کہیں نال کیا واسطہ۔

پریس تے میڈیا علامہ بلال الرحمٰن دے جواباں نال مطمعن نہ تھیا تاں آپ کنوں آپے گھڑیاں ہویاں کئی کہانیاں ٹی وی اسکرین تے اخباراں وِچ چل پیاں۔ مولوی عبدالحنان دا تریہہ سال پُرانڑاں کردار تے اوندی افغان جنگ نال جڑت بحث دانواں موضوع بنڑں گئی۔ کتنیاں اوندیاں ذالیں، کتنے اوندے بال، کتنے طالب اونے مجاہد بنڑاں تے افغانستان دی جنگ کیتے وِیچے تے کتنے پیسے کمائے، اے سبھو کجھ ہر ممکن مرچ مسالیاں نال ڈینہہ رات دیاں بحثاں وِچ سامڑیں آون لگ پیا۔ جیڑھے لوک مولوی عبدالحنان کوں بُھل چکے ہن اُو وی نِت نویاں کہانیاں دے نال صرف ٹی وی اسکرین تے آون کیتے چینلاں کوں انٹرویو ڈیون لگے۔ پورا و سیب ۲۰۱۱ءوِچ ہوندیاں ہویاں وی ۱۹۸۴ءوِچ پہنچ چکیا ہا۔

صورت حال دی نزاکت کوں ڈیدھے ہویاں علامہ بلال نے چھوٹو چاماری۔ مخالف مسلک دیاں مدرسیاں تے کجھ بئے فسادی لوکیں دیاں نیتاں دا حال معلوم تھیا تاں چوی گھنٹے کھلیا راہون والا مدرسے دا دروازہ، چوی گھنٹے بند رکھن دی ہدایت کر ڈِتی گئی۔ نینگر چوکیدار دے نال نال مدرسے دے پُرانڑیں طالباں وِچوں ترئے ڈاگے طالب چُن کراہیں اُناں دی وی اٹھ اٹھ گھنٹیاں دی ڈیوٹی صدر دروازے تے لاڈِتی گئی جو دروازے دے نال نال چوکیدار تے وِی نگاہ رکھ سگن۔

بلال الرحمٰن نے متہم ہوون دے سبب باہروں اندر آون والا میڈیا دا طوفان تاں جھل گھدا پر جیڑھا طوفان میڈیا نے ٹی وی دی اسکرین تے اخباراں دیاں سُرخیاں وِچ مچایا ہویا ہا او کوں جھلن اوندے وَس دا روگ نہ ہا، چنگائی ایندے وِچ ہئی جو چُپ چا کریجے، ہن اَلا اون یا کہیں متنازعہ بحث دا حصہ بنڑن، بنڑدا نہ ہا۔

ہِک ڈینہہ عصر توں بعد بلال کو خبر کیتی گئی جو ڈوں عورتاں ہِن ہِک کجھ نینگر تے ڈو جھی پکی عمراں دی،او کوں مِلن دی ضد وِچ فجریں دیاں مدرسے دے در تے بیٹھن تھیاں۔ لکھ اُٹھاون دی کوشش کیتی گئی اے جو علامہ صاحب نی مِلدے پر اُو و نجن کوں تیار اِی کائنی۔ بِلال سمجھیا جو اے وِی کہیں ٹی وِی چینل دی شرارت ہے جو اِناں عورتاں دے بہانے اندر دے حالات دی ٹوہ لاونڑیں مطلوب اے لہذا انکار کر ڈِتا گیا۔ پر اُناں نے تاں روز فجر ویلے توں بعد شام تئیں مدرسے دے دروازے تے آن تے بہہ راہونڑاں شروع کر ڈِتا، لکھ ہٹکیا ویندا جو علامہ صاحب نی مل سگدے پر اُو کہیں صورت ڈینہہ لتھے تئیں گھر واپس و نجن تے تیار اِی نہ تھیندیاں ہن۔ چوتھے ڈینہہ اُو و نجن لگیاں تاں ہِک طالب کوں اُناں دے پچھوں لاڈِتا گیا جو پتا کرے اے کون ہِن، کتھ ویندن، کیکوں مِلدن تے کیندے نال حال حویلا کریندن۔

پتا اے لگیا جو وَستی دی مارکیٹ دے پچھوں ہِک پرانڑاں گھر اے، اُتھ ترئے جی راہندن، ہِک کھٹ تے پیا بیمار بُڈھرا اے، ڈو جھی اوندی ذال اے تے اُناں ڈوہیں دی دھی اے۔ گھر وِچ نہ بیا کوئی جی، نہ اے کہیں کوں مِلن کیتے ویندن تے نہ اُناں کوں کوئی مِلن کیتے آندے۔ اے سُن تے بلال الرحمٰن نے اجازت ڈے ڈِتی جو ہن آوِن تاں اُناں کوں گھر آون ڈیو، پوری عزت تے احترام نال۔

آندی سویل فجریں دے بعد اُو آیاں تاں صدر دروازے تے موجود طالب اُناں کوں گھر گِھن آیا۔ بلال باہرے دلان دے اَدھ وِچ بنڑیں ہوئے چبوترے تے جھکی جھون گھت تے بیٹھا ہا تھیا۔ اُو اُوندے سامنڑیں آ تے تلے گھاتے باہون لگیاں تاں بلال نے موڑھیاں تے باہون دا آکھیا پر اُو تلے بِنھ تے بہہ گیاں۔ پتانی بِلال دے دِل وِچ کیا گالہہ آئی، اُو وی موڑھے توں اُٹھی تے اُناں دے سامڑیں پر کافی پرو بھرا تھی کراہیں گھاتے بہہ تھیا۔

جئیں ویلے کافی دیر تک اُو ڈوہیں چُپ ریہاں تاں بلال نے تھوڑی جی اَکھ اُتوں تے چاتی۔ نینگر نے تاں چادر دے پلو نال اَدھے کنوں زیادہ چہرہ لکایا ہویا ہا پر بُڈھڑی عورت آپڑیں میلے چِٹے سر

تے چنگیاں بھلیاں جھروڑیاں والے ادھ پوپلے منہ دے نال غریبی دی تصویر ہئی۔ صاف لگدا پیاہا جو پوری حیاتی محرومیاں کوں پرے دِھکن دیاں کوشناں وِچ گزری اے پر ایہو جئی ہر کوشش چہرے تے ہِک ہِئی جھروڑی پاتے ناکام تھیندی رہی اے۔ جیئیں ویلے جو ڈو جھی عورت ہڈ بُت کنوں کہیں قسم دی غریب ناں لگدی ہئی پر آپڑیاں کپڑیاں تے بُکل والی چادر کنوں صاف لگدا ہا ڈیون والے نے تَن تاں ڈِتے پر اُوکوں ٹھاون کیتے جیڑھے رونق میلے دی لوڑھ ہوندی اے، اُوں توں ہتھ تنگ رکھیں۔

ڈیکھن کوں تاں ایویں لگدا پیاہا جو کہیں امداد سانگے آئین پر بلال خود بجھ تے اُناں دا بھرم نہ بھنڑاں چاہندا ہا تہوں تانگھ وِچ ہئی جو اُو خود ڈس کم کیا ہے۔ پر اُناں ڈوہاں کوں شئیت کئی ڈینہاں دی خواری توں بعد یقین نہ آندا پیاہا جو اُو منزل تے اَپڑیاں بیٹھن تہوں آلاون کیتے زبان گُنگ تھئی پئی ہئی۔ پر اِیں دوران بلال کوں ایویں لگدا ہا جو نینگر اَدھ کجی تے اَدھ اَن کجی اَکھ دے نال ڈیدھی ہُوں ڈوپئی اے۔ ہِک ڈوں پھیری بلال دی اَکھ اوندی اَکھ دے نال جُڑی وی سئی، اُو نِکی بدھ ڈیدھی رہی، پر بِلال نے اَکھ نِوا گھدی۔

عجیب اَکھ ہئی اُوں عورت دی جیڑھی نینگر لگن دے باوجود ایڈی نینگر لگدی نہ پئی ہئی، ہوسی پنیتری چھتری سالاں دی، پر سانولی رنگت تے اوندی بھوری اَکھ نے بِلال دے دماغ وِچ اَچوی جئی مچاڈِتی۔ اُداسی، تانگھ تے عشق دیاں اخیر انتہاواں وِچ گندھی ہوئی اَکھ۔

بلال اکھیں چانوٹیاں۔

شئیت کہیں سمی دا بُھلاندرا ہا جیڑھی روہ وِچ راول کیتے رُلدی وَدی ہئی۔ بلال کوں لگیا جو وَل کوئی حسین بخش ڈھاڈی ہئی جیندی وچھوڑے دی ماری ہُوک خواجہ فرید دی کافی بنڑں تے اوندے کناں وِچ پوندی پئی اے۔

گیارول راول وِچ روہ راہوے

نہ یار بِلدا نہ موت آوے

"اے مراد دی منگیندی اے، کندو!" بڈھڑی دے آلا وِچ ڈکھ دی سیسڑ ہئی۔

بلال نے وِبل تے کندو آلے پاسے ڈِٹھا۔ اُوندی بھوری اَکھ وچ ہنجوں سم آئے ہن پر اے سمن ہا کیا جیویں ہاڑ دے ڈھلدے ڈینہہ کہیں رِیت دے ٹِبے تے کوئی رُلدی کھلدی بدلی ڈو چار پھینگاں سَٹ اَسمان تے کِھنڈ گئی ہووے۔ شئیت اُوندی اَکھ جِھمکن بُھل گئی ہئی۔

"چندری! پتا نی کیہو جیہا نصیب گِھن تے جمی جو مراد ایندے پڑ پئے گیا۔" بڈھڑی رُنی تاں اوندا پورا وجود رُووِن پئے گیا۔ اکھیں دیاں ڈناراں وِچوں نِکلن والے ہنجو گلہاں دیاں جھر وڑیاں وِچ پھَس تے رہ گئے۔

"بھین دا پُتر ہا تھوں سانگا کر بیٹھی، قسمت ماری کوں اے تاں پتا نہ ہا جو اُو مجاہد بن پٹھانڑیں کول ویسی پیا۔" بڈھڑی روندی روندی بُڈ گئی پر کندو دی اَکھ وچوں ہِک تریڑا بیا سِمیا تے گل تے واہندا ہویا بوچھن نما چادر تے وَنج ڈھٹھا۔ اِیں دوران اُوندی بُکل ڈِھلی تھئی تاں کندو دا پورا چہرہ سامنڑیں آ گیا۔ ڈوہائیں بھوریاں اَکھیں ہنجواں نال یکدم ترن لگ گیاں۔ اُو نے وَلدی بُکل مارن دی کوشش نہ کیتی۔ عجیب سانولا رنگ ہئی جیویں تپے ہوئے ترامیں وِچ ہلکی جئی سُرمے دی لاگ لگی ہوئی ہووے۔

بلال کوئی گالہہ نہ کر سگدا پیا ہا۔ زندگی وِچ پہلی واری اُو کوں اے لگیا جو اُو کہیں عورت دے سامڑیں ہے پر بول نی پیا سگدا۔ اوندی جاوَل کِتھائیں حسین بخش ڈھاڈی دا آلاپ اوندے مسام مسام وچوں سمن لگ پیا۔

تتی رو رو واٹ نہاراں!

کڈیں سانول موڑ مہاراں

"اُو تاں رُوسیاں مار سٹیا! وَل کیا کریندی، سو تر نال پرناڈِتم، اُو چندرا ڈو جھے ڈینہہ پھڑک تے مر گیا، قصور بنڑیاں کندو دا جو پینے زہر ڈے مارے، ڈاہڈا منت ترلا کیتا پر ایندے چاچے ہِک نہ مَنی تے قتل دا کیس کرا ڈِتا، پورے تے پَنج سال جیل کٹ تے آئی تاں بھیڑیں بھرا منہ لاون تو

انکاری تھی گئے بھل میڈی تاں دھی ہئی، گل نال لاتم چا، پیو شودا کھڑے تے پے، ہن اینڈے نال ہن شادی کئیں کرنی! بھلا جیل گئی نال کون شادی کریندے، ہیں تانگھ وچ نہ پیو مردے تے نہ میڈا ساہ نکلدے، کیندے آسرے چھوڑوں تے کتھے ونجوں؟"

بڈھڑی دے ہنجو نہ رکدے ہن تے نہ واہندے ہن بس گلہاں دیاں جھروڑیاں وچ بھنوالیاں کھاندے ودے ہن۔

"اماں! میں کر سگداں؟" بلال بہوں ای مشکل نال بول سگیا پر اوندی آواز کہیں دے کنیں توڑیں نہ پہنچی۔ اوندے آپڑیں کناں وچ کافی دا ابلار اہر آلا تے حاوی تھی چکیا ہئی۔

تتی رو رو واٹ نہاراں

تتی رو رو واٹ نہاراں

"اے کیہو جئی عورت اے جیڑھی کافی کلام وانگوں میڈا آپ میڈے تے ظاہر کرن آگئی اے، میکوں میڈی قید وچوں چھڑواون کیتے، میڈی "میں" مار تے "میں" دے عذاب دی جکڑ بندی تونجات ڈواان کیتے۔" بلال دیاں اکھیں نوٹیجیاں تاں اُناں کیتے کھلن او کھا تھی گیا۔

"ساکوں پتا لگے جو چندر امر ادجیندا و طناں تے ول آئے۔"

بلال دیاں اکھیں یکدم آپ کنوں آپے ای کھل گیاں۔ بڈھڑی دے جڑے ہوئے ہتھ او کوں نہ نظردے پے ہن۔ اوندی دید کندودے چہرے تے، تے کندودا چہرہ ہک بھروین التجا، دل ہلا ڈیوون والی ارداس بن چکیا ہا جیتھ مرادوے سوا بیا کہیں داناں نہ ہا۔

"جڈاں دا کندو نے اے سنڑیں نہ جیندی اے۔ تے نہ مردی اے، او ہلا تو ہلاں لے، اساں سنڑیں جو او غریب تہاڈی قید وچ اے، اساں او کوں چھڑواون نی منگدے، بس ہک واری کندو کوں ڈکھاؤ چا تاں جو ایند اں روون تاں بند تھیوے۔" بڈھڑی دا اَلا کتھاؤں بہوں پرے کنوں آندا پیا ہا۔

"او میڈی قید وچ کائنی، بہر حال وعدہ ریہا، جے آیا تاں ملویساں ضرور!"

بلال دی نگاہ کندودے چہرے توں ہٹدی نہ پئی ہئی، اُتھ یقین دی پرچھائیں تاں نہ ہئی پر اکھیں دا رنگ کجھ بیاوی بھورا تھی گیا ہئی۔

آپڑیں آپ کنوں شرمساری نے اوندے پورے وجود وِچ ڈیکاں پاڈِتیاں ہن، اُو تکھے تکھے اُٹھیا پر مویاں ہویاں قدمیں نال زنان خانے ڈو ٹُر گیا۔

16

زرینہ جانڑدی تاں ہئی جو اُوکوں کہیں مراد دے سامنڑیں کیتا ویندا پے جیڑھا اُوندا بھرا سٹیندے پراے کیجھا بھرا ہئی جیندے بارے نہ تاں کڈھائیں اُوندے پُیو ڈسیا تاں نہ اُونے خود ڈِٹھا، باقی رہ گئی ما، اُوتاں اُوندے ہوش سنبھالن کنوں پہلے اِی ٹُرگئی ہئی۔ بھاویں جو اُونداپئے محمد عاقل اوندے کہیں غیر مرد دے سامنڑیں وَنجن دا مخالف ہاپر کیا کریندا پُلس نے چھاپے مار مار جیون حرام کرڈِتا۔ سنگت ساتھ وی ساتھ چھوڑ گئی، وَڈے زمیندار وِی ہَتھ پِٹوا گئے تاں وَل پیش تھیون دا فیصلہ کرنا پئے گیا۔

محمد عاقل توڑیں دور پار دا سکا ہئی، ذال کنوں وِی پَنج چھی سال وَڈا ہا بَھل وَل اُووی کہیں مراد کوں نہ جانڑدا ہا۔ سُنڑدا ہا بھلا کُتھیڑتاں اُوندے سالیاں دی ہئی، سُنڑ تج ایہو ہئی جو سبھے مجاہد بن افغانستان لڑا گئے پر وَلیا کوئی وی نہ، وَڈکیاں وِچوں وی کوئی نہ ریہا تاں ہن کون ڈسیندا جو مرا دناں دا بندہ وی اُوندا سالا تھیندے۔ عاقل اے وِی جانڑدا ہا جو پُلس ملزماں نال کیا سلوک کریندی اے، تفتیش کیویں تھیندی اے، ننگا کر پُٹھا سُما جو کٹیندن ہنگڑ آلی جا کٹیندن اِیں طرحاں جو کئی مد بندہ سِکی سِکی کرن کوں او کھا تھی ویندے۔ اُوکوں پتا ہا جو پُلس نے زرینہ کنوں آپنی گالہہ منواوِن کیتے ایہو جیہا سلوک اِی کرنے، وَل کیا فائدہ ایجھی بے عزتی رَن کوں آپنی رَن بنڑاوَن دا، دنیا طعنے مار مار جیون اِی نہ ڈیسی جو ایڈے عزت دار بندے دی رَن پتانی کتنیاں راتیں پُلسیاں نال گزار آئی اے۔ چنگانی ہنڑیں طلاق ڈے منہ وِچ متر چھوڑے۔

بَھل جیڑھی پُلس لاہوروں آئی ہئی اُونے تاں کہیں دی کوئی گالھ اِی نہ سُنڑی تے اُناں ڈوہائیں ذال پئے کوں بالاں سُودھا چاتے بند گڈی وِچ سٹیونے تے بریک اُوں ویلے لگی جئیں ویلے جو لاہور آگیا۔ لاہور آتے مارن کٹن دی بجائے زرینہ کوں تاں زنانی پُلس آپڑیں نال گھن گئی تے باقی عاقل تے بالاں کوں ہِک صاف سُتھرے کمرے وِچ نِزان کرایا گیا پر محمد عاقل دے سَنگ وچوں ہِک گراں نہ لنگھدا پیا ہا، ہِکو سوچ کھادی ویندی ہئی جو پتانی زرینہ نال کیا تھیندی پئی ہوسی۔ اُوئیں تاں اے تھانہ وِی اوکوں کجھ عجیب جیہا لگیا، بہوں وَڈا، کئی منزلہ، صاف سُتھرا، پُلس والے مندے گالھیں وی کائنا کڈھیندے پئے ہن پر ہن تاں پُلس آلے، پتانی کیہڑے ویلے ما بھین ہِک کر موندھا سُماڈیون۔

ہِک پاسے عاقل اِنہاں سوچاں وِچ غرق ہاتے ڈوجھے پاسے جئیں ویلے زرینہ کوں پوری تفتیشی ٹیم دی موجودگی وِچ مراد دے سامڑیں کیتا گیا تاں اُناں ڈوہائیں دیاں اَکھیں وِچ سنجاپو ہووَن دا کوئی نِکا جیہا پچھاواں تک نہ ہا، ڈوہیں اَملک ہِک بئے کیتے اُوپرے۔ زرینہ کوں مراد دے سامڑیں والی کرسی تے اِیں طرحاں بلہایا گیا جو اُناں دیاں اَکھیں دے درمیان مسائیں ڈوں فُٹ دا فاصلہ ہوسی۔ صرف اُناں ڈوہائیں دے منہ تے سوجھلا رکھیا گیا تے ڈوں کیمرے آمڑیں سامڑیں اُناں دے چہریاں کوں فوکس کرتے ہِک ہِک لحظے دی ریکارڈنگ شروع کرڈِتی گئی۔ تفتیشی ٹیم تے نفسیاتی ماہر وی اُناں دی بدن بولی تے اَکھ رکھی بیٹھے ہن۔

سوال تھیا جو آپڑیں ماپیو داناں ڈسو۔ مراد نے تاں کجھ وی سوچے بغیر ڈوہائیں داناں فٹا فٹ ڈَس ڈِتا پر زرینہ کوں چھڑا پیو داناں آندا ہا۔ کافی دیر سوچن توں بعد وی نہ ڈسا سگی تاں خود اِی بول پئی جو جڈاں ماکوں ہوش وِچ ڈِٹھا اِی کائنی تاں اوندا ناں کتھوں آندا ہوسی۔ مراد دی زندگی دے باقی واقعات کنوں وی اُو اُوئیں لا علم ہئی۔ اوندے مطابق جڈاں اُونے ہوش سنبھالیا تاں ایہو سُنڑ یج ہئی جو اوندے سبھے بھرا کہیں مدرسے پڑھن گئے ہوئین تے وَل

اُتھوں کافراں کوں مارن لنگھ گئن ۔اماں دے بعد آباوی تھوڑا جیویا، آہدے ہن جو ٹی بی نال مر گیاہا۔ میڈے کنوں اُتلے ڈوں بھراوی ٹی بی نال مرے ہن۔

''میں تاں سُنڑیا جو اُووی قندھار گئے ہن جنگ کیتے؟'' مراد جیڑھا کافی دیر دا چُپ ہئی، پہلی واری بولیا۔

''باقی سارے جنگ تے گئے ہن پر میں توں وڈے پُتر ٹی بی نال تے میں توں چھوٹی بھین، جیکوں جمیندیاں ہویاں ما مرگئی ہئی، ہیضے نال مکلا گئی۔

پُیو تے چھوٹے ڈوں بھرا تے نکڑی بھین دی اخیر دا حال مراد کیتے نواں ہا، اوندیاں اکھیں وچ حیرت تاں اُبھری پر افسوس نہ ہا، جیویں اُوکوں یقین ہا جو ایویں تھیونڑاں اِی ہا۔ جئیں ویلے جو زرینہ دیاں اکھیں وِچ ہنجوں تر آئے ہن۔ اے حال کریندی ہوئی زرینہ پہلی وار اُوکوں آپڑیں مادی بھاند لگی بالکل اُوئیں جیویں اُو آپڑیاں پُسیاں ہویاں اِکھیں نال مدرسے آتے اوندے نال حال کریندی ہئی۔

ہِک مدت توں بعد بغیر کہیں باہر لے دھک پھٹ دے کِتھائیں اندر تروڑ بَن تھئی تاں اُوندا اگردا وی مراد دیاں اکھیں توڑیں آگیا، رَڑ کیا تاں ڄِچلا کنوں اکھیں سنیلاں تھی گیاں۔ زرینہ کوں بھین آکھن کیتے ہن ہے کہیں ٹیسٹ دی لوڑھ کائنا ہئی۔ اُونے میز نال لگی ہوئی کرُی وچوں آپڑاں ہَتھ بَھتکاتے اگوں تے سوریا جو میز تے پئے زرینہ دے ہتھ دیاں انگلیں توڑیں پہنچ سگے پر زرینہ نے ہَتھ پِچھوں تے سور گھدا۔ ہِک کھسُوری شکل دا کَھبی بانہہ کپیلا بندہ اوکوں کِتھاؤں وی آپڑاں بھرانہ لگیاہا۔

زرینہ دے اِیں طرحاں ہَتھ پِچھوں تے سوَرن تے مراد کوں ارمان تاں تھیا پر اُو اے سوچ تے پُسیاں ہویاں اکھیں نال مُسک پیا جو زرینہ چھڑی اوندی مادیاں بھانداں نہ ہئی، اوندے اندر کجھ نہ کجھ اوندا پُیو فقیرا پاؤلی وی کھڑے تھیا۔

اے مُلاقات ڈھیر دیر نہ چلی پر تفتیشی ٹیم دی میٹنگ سارا ڈینہہ چلی۔ایں دوران زرینہ کوں ہِک اِنج کمرے وِچ بلہاڑِتیا گیا۔اونے بہوں ترلا کیتا جو اوکوں آپڑیں پۓ تے بالاں کول بھیجیا ونجیں پر لیڈیز پولیس نے پہلے پیار نال تے وَل جئیں ویلے نہ مَنی تاں پُلس آلے طریقے نال سمجھاڑتونے جو جے تئیں تفتیش نی مُکدی، اُوکوں پۓ تے بالاں کنوں اَنج راہونڑاں ہوسی۔

زرینہ پُلس دی تفتیش تاں ڈیکھ گِھدی ہئی، اوکوں ایندا ڈر بھئو نہ رہ گیا ہا، اصل ڈر اوکوں پۓ کنوں ہا جیڑھا ایہو سمجھسی جو اُوکِتھائیں ننگی تھی کراہیں پُلس دے کھلے نہ کھاندی پئی ہووے۔

اُو عاقل دے آڑبنگ ہووَن کوں سمجھدی ہئی تے اوندی کاوڑ کوں وی، ڈرایں گالہہ دا ہا جو کِتھائیں کہیں دہشت گرد جان بچاون دے چکر وِچ اُو آپڑاں جُھگا نہ اُجاڑ با ہووے۔کیہے عذاب وِچ جند ٹنگیج گئی ہئی جو ہِک پاسے سرزور پُلس تے بۓ پاسے دہقان پۓ۔پۓ ہالی پرے ہاتے پُلس سر تے تہوں جو وِی چلنی ہئی اُو پُلس دی چلنی ہئی۔

بہوں کجھ سوچن توں بعد پُلس نے فیصلہ کیتا جو مراد تے زرینہ دا ڈی این اے ٹیسٹ تاں تھیونڑاں اِی تھیونڑاں اے، کیوں ناں اوندا پولی گرافک ٹیسٹ وی کرا گھدا ونجیں۔ تھی سگدے اُو بھین بھرا دا رشتہ ایں گالھوں منن توں انکاری ہووِن جو کِتھائیں کہیں دہشت گردی دی واردات وِچ اُنہاں ڈوہائیں دے ملوث ہووَن دا کوئی ثبوت نہ مل ونجیں۔ تہوں ڈی این اے ٹیسٹ وی تھی گیا تے زرینہ دا پولی گرفک وی۔زرینہ نے کوڑ کیا مارنا ہا تہوں اُو پولی گرافک ٹیسٹ وِچ اِی پکی رہی تے ڈی این اے وی ڈوہیں دا میچ کر گیا۔جِتھ ہن اُناں دے بھین بھرا ہوون تے شک نہ ریہا اُتھ مراد دی حد تئیں وی یقینی ثبت مل گیا جو اُو واقعی وَستی پاولیاں دا راہون والا ہا جیکوں فضل اللہ بنڑاں تے افغانستان بھیج ڈِتا گیا ہا۔

بَھل انسداد دہشت گردی پُلس دے سپیشل یونٹ وِچوں ہالی وی اُناں دی جان نہ چُھٹی۔مزید طے تھیا جو زرینہ دے فنگر پرنٹ، چہرے مہرے تے اَکھیں دیاں تصویراں اُوئیں دہشت گردی دیاں وارداتاں دے پرانڑیں ریکارڈ تے عالمی سطح دیاں تربیت دہشت گرداں نال رَلا

تے ڈِٹھیاں و نجن جیویں جو مراد دیاں کیتیاں گیاں ہن۔ ڈی این اے رپورٹ دے انتظار دے پنج ڈینہاں دوران وِی زرینہ کوں گھر آلے تے بالاں نال نہ ملن ڈِتا گیاتاں اونے رُو رُو تے مندا حال کر گھدا۔ ڈوجھے پاسے عاقل اَنج دھرتی تائی کھڑا ہاجو اوندی ذال کوں کڈے کیتا گئے۔

ہِک واری تاں ذال کوں ملن کیتے اونے احتجاج دے طور تے آپڑیں بالاں کوں گھو گھاڈیون دی کوشش کیتی تاں پُلس نے بالاں کوں وِی اوندے کنوں اَنج کر گھدا۔ اُو کمرے وِچ کلہا تھیاتاں بیاں وی ذلیاں مارن تے آ گیا۔ پُلس او کوں ہتھ نہ لاوَن چاہندی ہئی پر جئیں ویلے اونے اصلوں زِچ کر ڈِتاتاں ڈوں چار ہَتھ چھنڈ کڑیں اِی پئے گے۔

ڈی این اے رپورٹ دے پازیٹو آون توں بعد فنگر پرنٹ تے اکھیں دی میچنگ واسطے ترئے چار ڈیہنہ بیا انتظار کرن مجبوری ہئی، اِیں دوران اُناں سب کوں کٹھا راہوَن دی اجازت ڈے ڈِتی گئی۔ بھاویں جو زرینہ کوں سختی نال ہٹکیا گیا ہاجو اِتھوں دا حال کہیں کوں نی ڈیونڑاں پر محمد عاقل ایڈا اُتاولا ہاجو اونے زرینہ نال گزری ویہانی دی نِکی نِکی گالہہ کئی کئی واری پُچھی، اِتنی جو زرینہ اختی تھی گئی۔ او کوں شک ہاجو جئیں ویلے اوندے ٹیسٹ تھئے ہوسن تاں او کوں بے ہوشی دی دواڈے کراہیں اُوندے نال ضرور کجھ اُچا جِھکا تھیا ہوسی۔

زرینہ لکھ قسماں قران چاتے پر عاقل دا شک نہ گیا۔ زرینہ نے بہوں سمجھایا جو اُتھاں ایڈیاں سوہنڑیاں سوہنڑیاں سپاہیںڑیں ہن پیاں، اُناں، اُنہاں کو چھوڑ میں میل دے بوزے کوں کیا کرناہا۔ او کوں تاں اِیں گالہہ دا وی شک ہاجو جیڑھے کپڑے اُو گھروں پاتے آئی ہئی اُو کڈنے گئے تے اے نیلے کپڑے کِتھوں پائی وَدی اے، کئیں اُو کپڑے لہا، اے پوائے ہوسن۔ زرینہ ہزار پھیری ڈسیا جو اُو کپڑے لہائے وِی میں ہِن تے پاتے وِی میں ہن جو اِتھوں دی اُو وردی اے۔ بَھل عاقل بئی پوڑی چڑھ گیا جو جیڑھی جا اُونے کپڑے بدلائے ہوسن اُتھ کیمرے نال اوندے ننگے فوٹو بنڑاں گھدے گئے ہوسن۔

عاقل دی مکنی وَدھدی گئی تاں زرینہ چُپ چا کیتی۔ اوندے کول جتنے جواب، جتنیاں صفائیاں ہن اُوڈے چکی ہئی، باقی تاں نہ ڈیونڑں کوں کجھ ہاتے نہ سمجھاون کوں۔ عاقل ڈوں ڈیہنہ بے خفقار مریندا ریہا پر وَل اونے وِی چُپ چا کیتی۔ سارا ڈیہنہ منہ سر ویڑھی ہِک چُنڈ وِچ پیا راہندا۔ شئیت اُونے اُو سارے شک، پک مَن گھدے ہن جیڑھے ایں دوران اوندے دماغ وِچ گھمدے ریہے۔

خدا خدا کرتے زرینہ دی چھیکڑی رپورٹ وی آگئی۔ اُوئیں تاں مراد تے زرینہ ڈوہیں کوں کلیر کر ڈِتا گیا ہا پر کجھ پابندیاں تے ضمانتاں نال۔ مراد کوں تاں علامہ بلال الرحمٰن دے مدرسے پُجا ڈِتیا گیا، ایں پابندی نال جو آندے حکم توڑیں اُو مدرسے توں باہر نہ ویسی، بہوں مجبوری دی صورت وِچ وِی لاہوروں اجازت گھنڑیں پوسی۔ تے ایندا ضامن علامہ بلال ہوسی۔ جئیں ویلے جو زرینہ دی نگرانی علاقے دا ڈی ایس پی کریسی۔ اُو وی لاہور آفس دی اجازت توں بغیر کڈہائیں نہ ویسی۔

مراد نے ونجن کیتے پُلس دی گڈی وِچ باہندے ہوئے بھین، بھنڑویے تے بھنڑیجیاں کوں ملن دی منت کیتی۔ ڈی آئی جی نے اجازت ڈے ڈِتی۔ مراد کوں اُناں دے سامڑیں گھن آیا گیا۔ اُونے بھین کوہاں نال لا دن کیتے بانہہ اگوں تے کیتی تاں اُو اُدھر تِج تے ہِک پاسے تھی گئی۔ اُو تجہ عاقل کوں ملن کیتے اگونہاں تھیا تاں اُونے منہ کندھ والے پاسے پھیر گِھدا۔ مراد دیاں اکھیں وِچوں ننک گیاں ہنجوں سیڑھ طرحاں وہہ پیاں۔ اُونے سجے ہتھ نال اکھیں دا پانی پونجھیا تاں بالاں سمجھیا جو اُو اُناں کول آندا پئے، اُو ڈر گئے تے جھج تے پیو مادیاں جنگھاں کوں وِلڑھ گئے۔ مراد کوں لگیا جو اَج اُو آپڑیں خاندان دے چھیکڑی فرد کوں اِی پُور بیٹھے۔

ront ati

17

محمد مراد ہِک واری وَل علامہ بلال الرحمٰن دی تحویل وِچ آگیا ہا۔ نہ بلال نے اُوکوں جنڑوایا جو اُوندی ضمانت ڈے تے اُوندے اُتے اُونے کوئی احسان کیتے تے نہ مراد نے اِیں پاروں اُوندا احسان مند تھیون دا کوئی تاثر ڈِتا۔ ڈوہاں نے ہِک بئے کوں اِیں طرحاں وصولیا جیویں مراد دی ضمانت ڈے کراہیں اوکوں آپڑیں کول رکھن بلال دا فرض ہا تے مراد دا حق۔ ڈوہیں دے درمیان کوئی اَن ڈِٹھا تے اَن لکھیا معاہدہ تھیا لگدا ہا۔

مراد دے مدرسے آون دے بعد ہِک واری وَل میڈیا نے یلغار کیتی جو اوندے نال براہ راست سوال جواب کیتے ونجن پر علامہ بلال نے اِیں قسم دی ہر کوشش قانونی حوالیاں نال ناکام بنڑا ڈِتی پر وَل وی کوئی نہ کوئی اخباری نمائندہ یا کہیں ٹی وی چینل دا رپورٹر روز دالاون دی کوشش کرائی گھندا ہا۔ ہِک تاں مقامی پُلس کوں لاہور دا آرڈر ڈِکھا تے ڈوں سپاہیاں دا پہرہ مدرسے دے صدر دروازے تے ڈینہہ رات کیتے لوا ڈِتا گیا ڈوجھا اندر لے پاسے پنج سَت تکڑے طالب چوّی گھنٹے اِیں کم تے لاڈِتے گئے جو باہر دا کوئی بندہ مراد دے کول پھٹک نہ سگے۔

کئی ڈینہہ گزر گئے بہوں گھٹ تھیا جو مراد بلال دے سامڑیں آیا ہووے۔ پنج گانہ نماز وِچ وی اُو اُوں ویلے شامل تھیندا جڈاں جو جماعت کھڑی تھی چکی ہوندی تے آجن فرض نماز دی دعا منگیندی پئی ہوندی تے اُو مسیت وچوں اُٹھی آندا تے سُنتاں آپڑیں کمرے وِچ آتے پڑھدا۔

ہِک رات عشادی نماز توں بعد اوکوں علامہ بلال نے آپڑیں گھر سڈوایا۔ سلام دعا دے بعد ڈوہیں کافی دیر چُپ بیٹھے ریہے۔ بلال اِیں گوّیڑ وچ ہا جو اُوکوں کندو دے آون دا ڈسے یا نہ ڈسے۔ زرینہ تے اوندے گھر والے نے جو سلوک اوندے نال کیتا ہا اوندے بعد بلال نہ چاہندا ہا جو کندو نال مل تے وی اُو آرمانی تھیوے، خاص طور تے اوندی شادی تے وَل پئے کوں قتل کرن دے جرم وِچ پنج سالاں دی سزا ملتان جیل وِچ کٹن دا معاملہ۔ کندو دی چاہت دے باوجود کیا مراد ہِک سزا یافتہ عورت کوں ذال دے طور تے قبول کر گھنسی ؟ اِیں توں بہتر ہے جو مراد کوں اُوندے آون دی خبر کیتی اِی نہ ونجیں۔

علامہ بلال شئیت آپڑیں گالہہ تے قائم راہندا پر جڈن دا مراد لاہوروں وَلیا ہا کوئی ہِک ڈینہہ وی ایجھا نہ گزریا ہوسی جڈن کندو تے اوندی ماں نے مراد کوں مِلن کیتے مدرسے دے دروازے تے سویر توں شام نہ کیتی ہووے۔ اوندے طالباں نے ہن تئیں تاں معاملے کوں ٹالی رکھیا پر جڈاں دے کجھ چینلاں والے اُناں دے اگوں پچھوں پِھرن لگے تاں بلال کیتے اِیں مُلاقات کو روک رکھن مشکل تھی گیا۔

مسئلہ اے وِی ہا جو مراد نال گالہہ ٹوری کیویں ونجیں۔ کیوں جو اُو جذباتی تھی تے کوئی وِی ایجھی حرکت کر سگدا ہا جیڑھی مدرسے کیتے بدنامی دا باعث بنڑیں خاص طور تے کندو دی شادی تے وَل قتل دے کیس دی ہِک سزا یافتہ عورت دے طور تے سامڑیں آون نال ڈوہائیں پاسوں کہیں وِی بہوں وَڈے ردِ عمل دا اندیشہ ہئی۔ بلال کوں یقین ہا جو جیندا کوئی نہ رہ گیا ہووے اوندے کیتے کہیں چھوٹے توں چھوٹے تعلق دا کہیں ناں کہیں شکل وچ معلوم تھیون وِی اکثر برداشت کرنا مشکل تھی ویندے۔ بلال نے کافی دیر دے بعد بہوں کجھ سوچ سمجھ تے گالہہ ٹورن دی کوشش کیتی۔

''مراد کئے تک کلہارا ہسیں ! شادی کیوں نوّی کر گھندا؟''

"جے ایہو سوال میں جناب کنوں کراں؟" مراد نے مسکدے ہوئے اتنا تِکھا جواب بلال کوں ڈِتا جیندی اُو توقع نہ کریندا پیا ہا۔

"میڈی گالہہ چھوڑ! میڈا مسئلہ بیا اے۔"

"تُساں وِی میڈی گالہہ چھوڑو! میڈا مسئلہ وِی بیا اے۔"

"مراد! میڈے تاں ڈھیر سارے بھینڑیں بھرا ہِن پے جنہاں دی ڈِھگ ساری اولاد اے، ہِک کلھے میں نہ کیتی تاں کیا تھی ویسی۔" بلال نے ہِک واری گالہہ بنڑوان دی کوشش کیتی پر مراد کِتھوں پکڑائی وِچ آندا ہا۔

"بال تاں میڈی بھین زرینہ دے وِی ہِن پئے، ہِن اے بئی گالہہ جو میکوں آپڑاں بھرا منڑیا نہ منڑ!"

"میں آپڑیں ابّے طرحاں دانہ پیو بنڑن چاہندا تے نہ پئے۔" بلاول سنجیدہ تھی گیا ہا۔

"ایہو مسئلہ تاں میڈا اے، میں وِی آپڑیں ابّے طرحاں دانہ پیو بنڑن چاہندا تے نہ پئے۔"

بلال نے کوئی جواب ڈیوّن دی بجائے لمبا سارا ساہ گھدا تے ڈوہائیں ہتھاں دیاں انگلیں آپس وِچ پھسا، اُناں تے تھوڈی چائِکائیس۔

"مراد! کندو جیندی اے۔" بلال دا خیال ہا جو اُو بہوں وَڈا انکشاف کریندا پے پر مراد وی لحظے کھن کیتے چُپ ریہا تے وَل ہولی جئی آواز وِچ الانڑاں۔ "میکوں پتا اے"

"تیکوں پتا اے؟ پر کیویں!"

"تُساں جو ایڈے ڈیہاڑے نہ ڈسیسو تاں کیا خیال اے میکوں پتہ کائنا لگسی جو کندو تے اوندی ما روز مدرسے دے باہروں آ باہندن۔" مراد دا لہجہ کُڑاہٹ آلے پاسے ویندا پیا ہا۔

"کئیں آکھے تیکوں؟"

"میں پنجوی سال دنیادی خطرناک ترین گوریلا جنگ لڑی ہِم، اِیں مونڈھے تے میزائل رکھ تے ہیلی کاپٹر تے جہاز چٹیندا ں ریہاں، ایجھے بندے کوں اے پتا نہ لگسی جو جیل دے باہروں میکوں مِلن کیتے روز کون کون تے کتنے بندے آندِن۔" کڑاہٹ ہئی وی وَدھ گئی ہئی۔

علامہ بِلال نے پریشان تھی کراہیں لمبا ساہ اندر ڈو گِھدا پر ظاہر نہ تھیون ڈِتا جو پریشان اے۔

"کجھ تاں ڈَسا کون ڈسیندے تیکوں؟"

"علامہ صاحب! ٹُرن ڈیوایویں اِیں انتظام کوں، نہ بُجھو میڈے کنوں، میں ڈس چھوڑیا تاں کل داڑھاندا سبھو کجھ اَج اِی دربھ آن تھیسی۔"

"ہوں!" بلال ہِک واری وِل لمبا ساہ گھدا تے اسمان تے سولہویں دے چندر کوں راہ وٹا تے پاسا مریندا ڈیکھن بہہ گیا۔

"وَل تاں تیکوں اے وِی پتا ہوسی جو اُونے شادی کیتی ہئی؟"

"جی سئیں۔" مراد وِی پروبھرا تھی کراہیں آسمان تے تردیاں بدلیاں ڈیکھن بہہ گیا جنہاں پاروں چندر بھجدا ہویا لگدا پیا ہا۔ اِیں توں پہلے جو علامہ بلال کوئی بیا سوال کریندا، مراد خود اِی بول پیا۔ "پیءُ مارن دے جرم وِچ پنج سال قید وی کٹ آئی اے ملتان جیل وِچ!"

ماچے تے اَدھ لیٹیا بلال الرحمٰن تِکھے تِکھے اُٹھی بیٹھا۔ مراد اوندی توقع کنوں وَدھ ہوشیار تے شاطر نِکلیا ہا۔ اُواوندا ضمانتی بنڑن تے پچھتاندا پیا ہا۔ "ایڈا خطرناک بندہ! جیرھا کہیں ویلے کجھ وی کر سگدے، جھج وی سگدے، جے جھج گیا تے کوئی واردات تھی گئی تاں پُلیس میکوں نہ چھوڑیسن۔" بلال بظاہر چُپ ہا پر اوندا دماغ بھنوالیاں کھاندا پیا ہا۔

"اُو ماواں دھیاں تاں تہاکوں وِی مل گئین پر تُساں میکوں ڈسیا کائنی۔" مراد دے لہجے دی کڑاہٹ ہن گلے شکوے تے آ گئی ہئی۔ بلال کوں ہن کجھ حیرانی نہ تھیندی پئی ہئی جو اندر کمرے وِچ بہہ تے وِی او کوں پورے مدرسے تاں کیا پوری وَستی دا حال معلوم اے۔ معاملہ حیرانی توں وَدھ تے پریشانی تئیں آ گیا ہا۔

"اُناں ڈیہناں توں لاہور ہاویں تے واپسی تے میں تیکوں پریشان نہ کرن چاہنداں ہم۔" بلال نے ہِک واری وَل گالہہ بنڑوان دی کوشش کیتی پر مراد نے کوئی کئونہ کیتی۔

"توں ملڑاں چاہویں تاں مل گھن، میڈی طرفوں اجازت اے، اَگوں میں جانڑاں یالاہور۔"

"آں ہاں! میں خود نی ملڑاں چاہندا، جے ملڑاں ہووے ہاتاں کڈن دا مل چکیا ہوواں ہا۔" مراد دے لہجے وِچ کُڑاہٹ دے نال نال آپ ہدھر ائی آندی ویندی ہئی۔

بلال توں مراد دالہجہ برداشت نہ تھیندا پیا ہا۔ اُوتاں آپڑیں پُیو دیاں کیتیاں دا کفارا ڈیون چاہندا ہا پر مراد کیتے شئیت اے اُوندی کمزوری ہئی جیندا طعنہ اُو مدرسے دے انتظامی کم کاراں وِچ سَندھ لاتے پہلے اِی اُوکوں ڈے چکیا ہا۔ مراد دے دماغ تے اِیں مدرسے دا پنجوی سال پُرانڑاں اثر ہا جڈاں جو اِتھ چڑی وی پر نہ مار سگدی ہئی۔ اُوئیں وی اُو جماندروں سختیاں تے رُکھے سلوک دا عادی تھی چکیا ہا تہوں اوکوں علامہ بلال دا نرم لہجہ تے دوستانہ تعلق اوندی شخصی کمزوری جاپدا ہا۔ ایہاسوچ سُچیندے بلال اکھیں نُوٹ کراہیں وَلدا ماچے تے نیم دراز تھی گیا۔

"میں ونجاں یا کوئی خبر ہئ ڈیسو!" مراد اُوندی اجازت کنوں پہلے اُٹھی کھڑا تھیا ہا۔ اُوندے ہوٹھاں تے آئی ہوئی مچک بلال کوں بند اکھیں نال وِی نظر دی پئی ہئی۔ اُونے ہُوں حالت وِچ اوکوں ہَتھ نال اللہ بیلی دا اشارہ کیتا۔ مراد اُٹھیا تاں پہلے کھڑا ہا، اشارہ تھیون دی دیر ہئی، اُونے کنڈ چا وَلائی۔

مراد تاں چلیا گیا پر بلال کیتے فکرات دی پَنڈ چھوڑ گیا۔ رات دے ترِیجھے پہر تئیں باہروں ماچے تے لیٹ کراہیں اُوبُڈ دے چندر دی حرکت وِچ مراد نال نبڑن دی راہ گولیندا ریہا۔ اے شخص نہ صرف اوندے مدرسے بلکہ اُوندی عزت، آبرو تے ساکھ واسطے وِی خطرہ نظر دا پیا ہا۔ اُوندی نال نرمی مناسب ہئی تے نہ سختی۔ کوئی وِچلی راہ اِیں گالہوں وِی بھالنی ضروری ہئی جو سختی پٹیا خود اوندا ضامن بن بیٹھا ہا۔

ڈکھ، تکلیف تے محرومیاں دے مارے اِیں شخص واسطے کیا کیا نہ سوچیا ہا بلال نے۔ کندو دے ظاہر تھیون توں پہلے اُو مراد کیتے مدرسے دے ہِک اُستاد دی دھی رشتہ وی سوچی بیٹھا ہا۔ بَھل ہن اوندی شادی کندو نال تھیوے یا کہیں بئی عورت نال، اُو سبھڑائیں کیتے فقیرے پاؤلی کنوں وِی وَدھ ثابت تھیسی۔ جے کندو جیل رہ تے کندن بن تے آئی ہئی تاں اے پنجوی سال مسلسل بئے کوں مارن تے خود کوں بچاون دی مشقت وِچ رُک بن تے آئے جیندے مزاج دے نال کہیں داوی مزاج ملڑاں مشکل تاں کیا۔ ناممکن لگدا پیا ہا۔

بلال نے دِل اِی دِل وِچ گوّیڑ کرنا شروع کیتا۔ اوندے کیتے سب توں پہلا اہم کم تاں مدرسے دے انتظامی معاملات دی بیڑی وِچ اُوں سوراخ کوں گولڑاں ہا جتھوں پانی وَڑ کراہیں اِیکوں بوڑن تے وَدا ہا۔ ڈو جھا مراد کیتے بھوں اِی سخت قسم دی مصروفیت تے اِیں طرحاں دی خفیہ نگرانی جو اوکوں کہیں بئے کم بارے سوچن دا ہوش اِی نہ راہوے تے تریجھا مراد دی ضمانت کنوں جان چھڑاوّن دی کوشش۔ ماچے توں اُٹھی تے گھر اندر ویندیاں توڑیں اُو سوچ چکیا ہا جو کل سب توں پہلا کم کندو تے اوندی ما کوں مدرسے دے صدر دروازے توں ہٹکن دا اَہر، بھاویں ایندا نتیجہ کجھ وی تھیوے۔

18

اِیں دوران وَستی وِچ ہِک ایجھا مسئلہ کھڑا تھیا جینے ڈیڈھے اِی ڈیڈھے بہوں وَڈے جھیڑے دی شکل اختیار کر گِھدی۔ جھیڑا وِی ایجھا جیندا پہلے تصور تک نہ ہا۔

تھیا اِیں جو ٹی وی چینل دے رپورٹر نال مدرسے دے طالباں دی کجھ زیادہ گرمی سردی تھی گئی جیڑھا ہٹکن دے باوجود ہر قیمت تے مراد دا انٹرویو کرن چاہندا ہا۔ ہِیں گرمی سردی وِچ شئیت کہیں طالب دا ہتھ چوکھیر الگیا تاں اُوندی بُشرٹ دے کجھ بٹن ترٹ گئے دے باقی دے اونے خود تروڑ چھوڑے۔ بانہہ کنوں بشرٹ کوں جھرکا یا اَنج تے کیمرے کوں اِیں طرحاں سڑک تے سٹیا جو اوندا شیشہ ترٹ گیا۔ جیویں اِی اُوں رپورٹر دی رپورٹ چینل تے چلی سارے چینل ہِک مُٹھ تھی گئے۔ سبھے چینلاں دیاں اسکریناں تے ہِکوں معاملہ چلدا پیا جو علامہ بلال الرحمٰن نے ہِک تاں نامی گرامی دہشت گرد کوں آپڑیں کول پناہ ڈِتی ہوئی اے ڈوجھا آپڑیں طالباں دے ذریعے غنڈہ گردی کریندے ہوئے بے گناہ رپورٹر تے بِلاوجہ تشدد کریندے ہوئے اوندے کپڑے پھاڑ ڈِتے گِن تے کیمرہ وِی بھن ڈِتا گئے۔ معاملہ علامہ بلال کیتے یقیناً پریشانی دا ہا پر اونے بغیر کوئی بیان ڈِتے یا وضاحت کیتے چُپ چا کیتی پر اے گالہہ ہئی جو کجھ وَڈے علما دے ذریعے پاکستان براڈ کاسٹرز ایسوسی ایشن دے نال رابطہ کرتے مسئلے کوں ٹھڈا کرن دی کوشش وِی شروع کر ڈِتی گئی۔

ڈوں ترئے ڈیہناں دے بعد مسئلہ آف اسکرین تاں تھی گیا پر رپورٹر دی کہیں بات نہ بُجھی۔ اُتلے لیول تے کم نبیڑن نال اُو بیا وِی خُندق وِچ آ گیا۔ اُوندا خیال ہا جو منت ترلا تھیسی، بو تھی کوں ہَتھ لا کھیسے وِچ چار چھلڑ پا اُوندا نقصان پورا کیتا ویسی، بَھل کجھ وِی نہ تھیا۔ اُونے بہوں سوچ سمجھ تے ڈوں چار ڈیہناں دے وقفے نال ڈوں کم کیتے۔ پہلے تاں اُونے کندو تے اُوندی ما دا انٹرویو کرتے وَلدے سروں رُولا پا چھوڑیا جو مراد دی نکّے لا دی منگیتر کوں وی مراد نال نی ملن ڈِتا ویندا اپیا جئیں اوندے نال شادی دی آس وِچ جوانی گزار چھوڑی اے۔ رپورٹر ثابت کیتا جو علامہ بلال الرحمٰن، محمد مراد کوں بنیادی انسانی حقوق دی خلاف ورزی کریندے ہوئے حبس بیجا وِچ رکھی بیٹھے۔

کندو تے اُوندی ما دا انٹرویو کریندے ہوئے پس منظر وِچ مدرسے دا صدر دروازہ ڈِکھایا گیا جِتھ پُلس دے ڈوں سپاہی تے کجھ طالب سوٹے چائی کھڑے ہِن۔ ٹی وی اسکرین تے جئیں ویلے وَل وَل کندو دیاں ہنجواں نال پُسیاں ہویاں بھوریاں اَکھیں تے اوندی ما دا ہنجواں نال تر بتر جھروڑیاں بھریا چہرہ ڈکھایا گیا تاں پورے میڈیا تے تہلکہ مچ گیا۔ کندو دے فوٹو جینک سانولے رنگ تے بھوریاں اکھیں نے ہر ڈیکھن والے دا دِل موہ گھدا۔ رُولا بیا وَدھیا تاں انسانی حقوق دیاں تنظیماں نے وِی پلے کارڈاں سمیت وَستی شہید فضل اللہ پور پہنچ کراہیں مدرسے دے اگوں خاموش مظاہرے شروع کر ڈِتے۔ اُناں دے پلے کارڈاں تے محمد مراد کوں حبس بیجا وچوں کڈھن تے کندو نال ملاقات کراون دا مطالبہ کیتا گیا ہا۔ ہالی اے معاملہ زوراں تے ہا تے رپورٹر نے ڈوجھا مسئلہ کھڑا کر ڈِتا۔

کہیں انجمن تحفظ تاریخ و ثقافت دے کجھ انجان نینگراں نے پریس کانفرنس کیتی جو پنجوی سال پہلے اِیں وَستی پاؤلیاں دی تاریخی تے ثقافتی شناخت کوں ختم کریندے ہویاں ایندا ناں ہِک دہشت گرد دے ناں تے شہید فضل اللہ پور کر ڈِتا گیا۔ اے حرکت صرف ناں تبدیل کرن دی حد تک نہ ہئی بلکہ اِیں علاقے دی تہذیبی شناخت نال بہوں وَڈی زیادتی ہئی۔ بَھل ہن

ثابت تھی چکے جو جیند دی موت تے ایں وَستی دا صدیاں پُرانڑاں ناں بدلیا گیا ہا اُو جیند اوّل آئے ، تھوں کوئی وجہ باقی نی رہ گئی جو ہن ایں وستی دی سُنجان ایجھاناں ہووے جیند دی نہ ہر ہر کوئی حیثیت اے تے نہ ایں وَستی واسطے کوئی اہم کارنامہ، بلکہ اُو تاں ایں وَستی واسطے شرمندگی دا باعث اے ، بدنامی دا کارن اے۔ مطالبہ کیتا گیا جو وَستی داناں فوری طور تے بدلیا ونجیں۔

ایں پریس کانفرنس وِچ وَستی دا پُرانڑاں ناں بحال کرن دی تجویز کوں وِی رَد کریندے ہوئے نواں مطالبہ کیا گیا جو وَستی داناں شاہ راجن پور کیتا ونجیں کیوں جو مرحوم راجن شاہ نے ضلع کونسل دا چیئر مین ہوندے ہوئیں ایں وستی کیتے نہ صرف سڑکاں بنڑوایاں بلکہ سیوریج سکیم دے نال نال چھوہر تے چھوریں کیتے پرائمری سکول وی منظور کرائے۔

وَستی ہن ڈوں طوفاناں دے نشانے تے ہئی۔ ہِک پاسے میڈیا تے کندو تے محمد مراد دی ملاقات کراون دا غوغا ہا جیندے وِچ ہن مقامی این جی اوز دے نال نال عالمی میڈیا تے وِی خبراں آون لگ پیاں ہن۔ ڈوجھے پاسے وَستی دے نویں ناں دا مطالبہ ، وَستی دی ہر چُندھ گُٹھ وِچوں نکل تے سیاست داناں دے دیریاں تے ڈرائنگ روماں وِچ بحث مباحثے دا سب توں وَڈا موضوع بن گیا۔

ڈوجھے ڈینہہ اِی ہِک بئی تنظیم انجمن تحفظ حقوق شہریان نے وی پریس کانفرنس رکھی پر ایندا انتظام وَستی دی بجائے ملتان شہر دے تھری سٹار ہوٹل دے ایئر کنڈیشنڈ ہال وِچ کیتا گیا۔ انجمن تحفظ حقوق شہریان نے ایں حد توڑیں تاں انجمن تحفظ تاریخ و ثقافت دے مطالبے دی حمایت کیتی جو ہِک زندہ شخص دے فرضی ناں تے وَستی داناں بدلن کہیں صورت وِی جائز کو نا ہا پر ایں تجویز دی مخالفت کیتی جو سابقہ وَستی پاؤلیاں داناں شاہ راجن پور کیتا ونجیں۔ ایں تنظیم دے رہنماواں دا خیال ہا جو مرحوم شاہ راجن نے وَستی واسطے آپڑیں پلوں تاں کجھ خرچ نہ کیتا ہا ، سبھو کجھ سرکاری گرانٹ ہئی ، آفرین تاں ملک منور حسین دی اے جینے نہ صرف وَستی وِچ ڈوں کاٹن فیکٹریاں لاتے علاقے دے لوکاں کوں روزگار ڈِتے بلکہ ڈوہائیں پرائمری سکولاں

کیتے آپڑیں ذاتی زمین وی ڈِتی اے، تہوں مطالبہ کیتا گیا جو بستی دا نواں ناں منور آباد رکھیا ونجیں۔ اے پریس کانفرنس بہوں بھرویں تھئی۔ ڈویژنل ہیڈ کوارٹر دی وجہ نال تمام چینلاں تے اخباراں دی نمائندگی ہوندے ہویاں بہوں پر تکلف ہائی ٹی دا بندوبست کیتا گیا جیندے پاروں گھنٹے بعد تمام چینلاں تے انجمن تحفظ حقوق شہریان دا مطالبہ نمایاں طور تے جابجاں وِچ کامیاب تھی گیا تے اگلے ڈینہہ دے اخباراں وِچ وی اے خبر اندر کتھائیں سنگل کالمی دی بجائے چھیکڑی صفحے تے ڈو کالمی باکس وِچ چھپی تاں ہر پاسے منور آباد دا نعرہ لگ گیا۔

ایں رولے گولے وِچ جے کوئی سب توں زیادہ پریشان ہاتاں اُو علامہ بلال الرحمٰن تے جیرھا چھڑی چَس چیندا پیا ہا اُو ہا محمد مراد۔ علامہ بلال نے بہوں کوشش کیتی جو ناراض رپورٹر کوں سڈا تے کہیں نہ کہیں طور منا تے معاملے کوں ٹھڈا کرن دی کوشش کرے پر اُو تاں تھڑے تھوں اِی نہ لگیا تے پھو کیا تو کیا رہ گیا۔ حقیقت وِی ایہا ہئی جو اے ساری کھیڈ ہن اُوندے آپڑیں ہتھوں نِکل تے کجھ ایجھے ہتھاں وِچ چلی گئی ہئی جنہاں تے اُوندا زور وی نہ ہا۔

علامہ بلال کیتے ڈھیر مسئلہ مراد کوں مدرسے وچوں کڈھن دا ہا۔ اُو خود وی اوکوں ہِک ڈینہہ رکھن کیتے تیار نہ ہا، بَھل جو کجھ اے تھیا اُونے اوکوں سنبھلن دا ایڈا موقع [illegible] جو اُو انسداد دہشت گردی پُلس دے سپیشل یونٹ کوں مراد دی ضمانت دی صورت کرائی [illegible] دہانی کوں بروقت واپس گھنن دا تحرک کر سگے۔ انسانی حقوق دیاں تنظیماں دے مظاہریاں توں بعد اُوں نے درخواست واپسی ضمانت ڈے تاں چھوڑی پر سپیشل یونٹ دے نگران پُلس آفسر نے چھیکڑی حکم تاں ہوم ڈیپارٹمنٹ توں گھنڑاں ہا جیندا اِنتظار بہوں لمبا تھی گیا۔

علامہ بلال خود ایں معاملے تے وِی مخمصے دا شکار ہا۔ ہِک پاسے تاں اُو جلدی کنوں جلدی مراد کوں مدرسے وچوں کڈھن چاہندا ہا ڈوجھے پاسوں اے وی نہ چاہندا ہا جو اُوندی کندو نال ملاقات تھی سگے۔ اوکوں یقین ہا جو کندو کوں ڈیکھ تے کوئی وی مرد جیرھا عورتاں کنوں بھاویں جتناوی تنفر ہووے، دِل دے دروازے بند کر تے نی بہہ سگدا۔ اوکوں یقین ہا جو مراد نے ہِک

پھیری وی کندو کوں ڈیکھ گھداتاں پریچ تے چھوڑیسی پر بلال دے نزدیک مراد دا کندو نال پر نیجن، کندو جہی عورت دی بربادی دے سوا کجھ نہ ہا۔ تہوں درخواست واپسی ضمانت دے فیصلے تے جوں دیر تھیندی پئی ہئی بلال دے باطن کوں اُتنی اِی اسائس ملدی پئی ہئی۔ او کوں پتہ ہا جو عالمی انسانی حقوق دیاں تنظیماں دے میدان وِچ آون دے بعد ہر آون والا ڈینہہ اُوندے تے اُوندے مدرسے دی ساکھ واسطے امتحان اے پر کندو تے مراد دی ملاقات نہ تھیوّن ڈیوّن کیتے اُو اِیں ساکھ کوں وی داتے لاون کیتے تیار تھی گیا ہا۔ بلال نے کئی پھیری سوچیا جو کندو تے اُوندی ما کوں اندر سڈا تے سمجھاون دی کوشش کرے، ڈسے جو مراد کیہو جیہا بندہ ہے پر اِیں گالہوں ہمت نہ تھئی جو اُو وَل وِی نہ مَنی تاں خود اوندے پلے کیا رہ ویسی۔ اُوئیں وِی اندر آ تے اُونے مراد کوں مِلن دا تماشا شروع کر ڈِتا تاں اُو ڈوہائیں کوں مِلن توں کیویں روک سگسی۔

ہِک پاسے مراد نال اِتنی نفرت تے ڈوجھے پاسے جئیں ویلے وَستی داناں شہید فضل اللہ پور توں شاہ راجن پور یا منور آباد کرن دے مطالبے سامڑیں آئے تاں نہ چاہندے ہوئے وِی بلال کوں اِیں ناں دے باقی رَہن کیتے آپڑیں اندروں مزاحمت دا احساس تھیا۔ اُو جانڑدا ہا جو وَستی پاؤلیاں داناں اُوندے پیو نے اُوں ویلے دے مجاہد محمد مراد عرف فضل اللہ دی شہادت دے موقع تے خود تجویز کرا تے حکومت کنوں رکھوایا ہا تے جے ہُن اے ناں بدلدے تاں ایویں لگسی جو اُو پیو دی پگ دی سنبھال نی لہہ سگیا۔ بلال لکھ سوچیا جو بھاویں اونے پیو دے مدرسہ حمیدیہ داناں مدرسہ رحمانیہ کر چھوڑے بَھل ہے تاں اوندے پیو دا بنڑایا ہویا مدرسہ۔ اُو بے شک ساری حیاتی پیو نال نفرت کریندا آئے پر پگ تاں ہُوں پیو دی سر تے لا تھی اے۔ اُو جتنا وِی پیو کنوں بھجن چاہوے، آپڑیں بُت وِچ واہندی اوندی رَت تاں نی کڈھ سگدا۔ بِلال قدرت دی اِیں گِن منجھ تے وِی حیران ہا جو کجھ لوک اجھے وِی حیاتی نال جڑے ہوئے ہوندِن جو انتہا دی نفرت دے باوجود بندہ اُناں کوں پَٹ تے کِتھائیں سَٹ نی سگدا تے کجھ اجھے وی

ہوندِن جو بے اندزاہ محبت دے ہوندے ہوئے وِی اُناں کوں جِھک تے، ہاں نال لاتے نہ تاں آپڑاں بنڑاں سگدے ہین تے نہ آپڑاں آکھ سگدے ہین۔

بلال کوں ایویں لگدا پیا ہا جیویں اُو گھانی وات ہووے۔ گھان وِچ آئے سَرِم دے بِجارے وِچوں تیل کیویں سِمدے، کھل کیویں اَنج تھیندی اے، ایندا احساس خود گھانی وِچ آئے بغیر نی تھیندا۔ جئیں ویلے بندہ قدرت رکھیندے ہوئے وی فیصلے کرن دا ہنر ونجا باہووے، رستہ سامڑیں ہووے پر قدم نہ چوّن، تدبیر دی اٹکل وِی ہووے پر تقدیر اَڑ نگی مارے تاں سمجھوائے وکیڑ کوئی خدائی وکیڑ اے۔ بلال کوں یقین ہا جو کجھ نہ کجھ ایجھا ضرور تھیسی جو سبھے پُٹھیاں سدھیاں تھیسن بَھل اُو بُھل گیا ہئی جو سئیت ایویں پُٹھی نی تھیندی، اُوندے پِچھوں وِی کوئی نیت دی کالوّن ہوندی اے، کہیں دا ٹھڈا ساہ ہوندے، کہیں دی روح دے پَھٹ دا اِیچلا ہوندے۔

19

اِیں توں پہلے جو علامہ بلال الرحمٰن آپڑیں پُیو داڈِتا ہویا وَستی داناں بچاون دی کوشش کریندا علاقے دیاں مذہبی جماعتاں دی قیادت سامڑیں آگئی۔ اُناں دی پریس کانفرنس وِچ بارہاں جماعتاں دی ضلعی تے ڈویژنل قیادت نے ہِک زبان تھی تے انجمن تحفظ تاریخ و ثقافت تے انجمن تحفظ حقوق شہریان دے مطالبات مسترد کریندے ہویاں آپڑاں موقف پیش کیتا جو مسئلہ جے مجاہد محمد مراد عرف فضل اللہ دی زندہ واپسی دا ہے تاں اوندیاں خدمات تے پانی پھیرن دی بجائے وَستی داناں فضل اللہ پورا اِی راہون ڈِتا ونجیں، بس ناں توں پہلے شہید دی بجائے ''غازی'' لاڈِیون نال جھیڑے دی گنجائش اِی مُک ویندی اے۔

مذہبی جماعتاں دا موقف بہوں منطقی تے مضبوط ہا۔ اُناں دے مطابق محمد مراد عرف فضل اللہ نے نہ تاں کڈھائیں دہشت گردی دی کوئی کارروائی خود کیتی ہے تے نہ اِی ایجھی کہیں کارروائی دا ماسٹر مائینڈ ریہے۔ اُونے جو کجھ کیتے بے ملک وِچ وَنج کراہیں کافراں دے خلاف کیتے، کئی پھیری مردا مردا بچے، پھٹڑ تھئے، بانہہ کپوائی اے، جیلاں کٹے نِس تے آپڑیں پوری حیاتی ہِکے نیک مقصد کیتے وقف کیتی رکھی ہِس۔ فضل اللہ دیاں خدمات دے سامڑیں اِناں ٹھگ بازسیاست داناں دی کیا حیثیت اے۔ اُناں جو وی کیتے سرکاری فنڈ اِچوں کیتے یا لُٹ مار دی کمائی اِچوں کیتے، فضل اللہ طرحاں جان تلی تے رکھ تے آپڑیں ملک، قوم تے وَستی داناں

روشن کرن ہاتاں وَل بے شک جو ناں رکھن،اُناں دی مرضی۔ بھل اِیں طرحاں تاں اُناں دی کائنا چلسی جو رَت دی پھینگ لاتے شہید سڈاوَن دا مطالبہ کرن۔

مذہبی جماعتاں میدان وِچ کیا آئیاں، معاملہ بیا وِی بکھ گیا۔ سیاست دے پرانڑیں کھلاڑی ہار منن کوں تیار نہ ہن۔ہِک بئے دے خلاف پراپیگنڈہ بہوں تیز تھیندا گیا۔ جتنا گندہِک بئے تے سٹیا وَنج سگیندا ہا سٹیا گیا۔ مراد کوں جے دہشت گرد ثابت کرن دی گالہہ تھئی تاں راجن شاہ مرحوم تے ملک منور دے گندے پوتڑے وی بازاراں وِچ آ گئے۔

راجن شاہ دی اولاد نے آپڑیں موئے پیو کوں اِیں طرحاں گلیاں بازاراں وِچ گندہ تھیندا ڈِٹھا تاں آپڑاں مطالبہ واپس گھندے ہویاں ''منور آباد'' دی تحریک وِچ ملک منور حسین دے نال کھڑ کر گھدونیں۔ ملک منور جیندا ہا،ڈوں واری ایم پی اے تے ہِک واری صوبائی وزیر وی رہ چکیا ہا،پیسہ ٹکا وی کھل تے خرچ کر سگدا ہا تہوں اُوندے ناں دی تحریک چلاوَن والی انجمن تحفظ حقوق شہریان وِچ وی دم ہا۔روز ڈیہاڑے دے جلوس، ملتان دے مہانگے ہوٹلاں وِچ پریس کانفرنساں تے میڈیا دے بھرپور استعمال نے ہر جا ''منور آباد، منور آباد'' کر چھوڑیا۔ ملتان تے جلال پوروں آون والی سڑک تے پوری وَستی دیاں دُکاناں تے وڈے وڈے بینراں نے کم چا چھوڑیا۔ راہندی ساہندی گالہہ ضابطے دی کارروائی نے پوری کر چھوڑی تے ڈسٹرکٹ کوارڈینیشن آفیسر دے دفتر وچوں وی وستی شہید فضل اللہ پور داناں ''منور آباد'' کرن دی منظوری گھن گھدی گئی۔

ڈی سی اُو دے دفتر وِچوں ناں دی تبدیلی دی منظوری تھیونڑں مذہبی جماعتاں دے اتحاد واسطے بہوں وَڈا دھچکا ہئی۔ اُناں آپڑیں حکمت عملی بدلی تے وستی داناں تبدیل تھیون دے نوٹیفکیشن تھیون توں پہلے روزانہ ڈسٹرکٹ کوارڈینیشن آفیسر دے دفتر دے سامڑیں سویر تو شام تئیں دھرنا ڈیونڑں شروع کر ڈِتا۔اُناں دا مطالبہ ہِکو ہا جو نوٹیفکیشن روک تے پہلے وستی

دے لوکاں دی مرضی بُجھی ونجیں۔ کیوں جو اُناں ڈیہناں ملک وچ بلدیاتی ادارے تاں ہِن کائناں، ہیں گالہوں چھڑا دفتر دے وِکاؤ عملے دیاں رپورٹاں تے اعتماد نہ کیتا ونجیں۔

دھرنے نال وِی کجھ بنڑدا نظر نہ آیاتاں اتحاد نے ناں تبدیل کرن دی منظوری کوں ہائی کورٹ چیلنج کر ڈِتا۔ ہائی کورٹ توں وِی مذہبی اتحاد دی رِٹ پٹیشن تے اعتراض لگ گیا جو جئیں ویلے تک ناں دی تبدیلی دا نوٹیفیکیشن نہ تھیوے، محض منظوری کوں قانونی طور تے چیلنج نی کیتا وَنج سگیندا۔ گالھہ تاں مایوسی دی ہئی پر بارہاں مذہبی جماعتاں دے اتحاد نے آپڑیں آپ کوں تکڑا رکھیا تے ہِک واری وَل ڈی سی اُوتے سیاسی پریشر وَدھاڈِتا۔

بلال الرحمٰن اِیں ساری صورت حال کوں بہوں غور نال ڈیدھا پیاہا۔ اوندی طرفوں کہیں قسم دی کوئی ہِنگ یا پھٹکڑی لاتے بغیر اِی رنگ چوکھا چڑھدا پیاہا۔ وَستی دے ناں دا اُو ولا وَدھیاتاں مراد تے کنڈوودی ملاقات دا معاملہ بُجھوآں تھی گیا۔ خبرتاں ہِن وی روز کتھاؤں نہ کتھاؤں میڈیا تے آ اِی ویندی ہئی پر اُوندے وِچ اُو شدت نہ رہ گئی ہئی تے نہ اِی انسانی حقوق دیاں تنظیماں دے مظاہرے اُوں طرحاں باقی رہ گئے۔ ایندے وِچ بلال دی اُوں درخواست تے تھیون والی کارروائی دا وی دخل ہا جیندے ذریعے اُو آپڑیں ضمانت واپس گھندا پیاہا۔ اِناں تنظیماں دی اعلیٰ قیادت کوں وی کن تھی گئے جو علامہ بلال الرحمٰن آپڑیں مرضی نال مراد کوں نی بدھی بیٹھا، جے اُو مدرسے توں باہر نی آندا تاں ایندی وجہ انسدادِ دہشت گردی پُلس دے سپیشل یونٹ دا حکم نامہ ہئی جیڑھا ہوم ڈیپارٹمنٹ دی منظوری نال جاری تھیا ہا۔ مسئلیاں دا ہِک طوفاں جینے بلال کوں چارے پاسوں ولیٹ گھدا ہا، آپ کنوں آپے اوندے باہر آون دے رستے بنڑیندا پیاہا۔

اِیں دوران ہِک بئی ازمائش آ گئی۔ بلال توڑیں خبر پہنچی جو مراد دی چھیکڑی بچدی بھین زرینہ نے خودکشی کر گھدی اے۔ اُوندی سس دا بیان ہا جو مرن آلی رات اُو بہوں پریشان ہئی تے آہدی پئی جو پُلس کنوں بے عزتی تھیون دے بعد اوندا جیون کوں دِل نی کریندا، دِل آہدے جو

مر ونجیاں تے ہئی سویرے اوندی لاش چھت آلے پکھے نال جھولدی کھڑی ہئی پر اصل گالھ جیڑھی بلال کو پتا لگی اُو خودکشی نہ ہئی بلکہ اوندے گھر والے نے اوکوں گھوگھاڈے کراہیں بعد وِچ چھت والے پکھے نال لٹکا کھڑایا تے خود نال والے شہر ٹُر گیااے ظاہر کرن سانگے جو اُو تاں موقع تے ہاِی کائنا۔ جئیں ویلے بلال کوں اطلاع ملی پُلس نال میل ملاپ دے بعد زرینہ دی موت کوں خودکشی بنڑا، دفناوی ڈِتا گیاہا۔

مسئلہ ہن وَل بلال واسطے بن گیاہا جو مراد کوں خبر کرے یانہ کرے۔ جے خبر کریندے تاں اُو لازمی اکھیسی جو اُونے بھین دی فوتیدگی تے ونجڑیں تاں ایں حالت وِچ اُو حکومت دی اجازت دے بغیر اوکوں کیویں ونجن ڈے سگسی۔ ونجن ڈیوّن دی صورت وِچ وِی کوئی پتانی جو اُو واپس وَلے یانہ وَلے۔ واپس نہ ولیا تاں حکومت اوندے خلاف کارروائی کریسی جے وَل آیا وِی پر کوئی کدھت کرتے آیا، آپڑیں بھنڑویے کوں مارتے آیا تاں وَل وِی جواب تاں ہوکوں ڈیونڑاں پوسی جو اُونے بغیر اجازت مراد کوں کیوں ونجن ڈِتا۔ جے خبر نی کریندا تاں ساری زندگی شرم ساری تے گناہ دی ایں بھک کوں چاتے مراد نال اکھیں کیویں ملیسی؟

بہوں سوچ بچار دے بعد بلال نے نہ صرف مراد کوں اوندی بھین دی موت دی خبر ڈَسن دا فیصلہ کر گھدا بلکہ آپڑیں آپ نال اے وِی طے کر گھدا جو بھاویں کجھ وِی تھی ونجیں اُو مراد کوں حکومت دی اجازت دے بغیر وَستی لال کمال ونجن دا موقع ضرور ڈیسی۔ اے سوچ تے اُوں مناسب نہ سمجھیا جو ایں موقع تے اُو مراد کوں آپڑیں کول سڈاوے، اُو خود اِی مدرسے دے مہمان خانے ڈوٹُر پیا جتھاں اَج کل مراد دیرہ لائی پیا ہئی۔

بلال مہمان خانے گیا تاں مراد بجے پاسے پاسا وَل سُتا پیا ہا۔ عصر دی اذاں تھیون والی ہئی پر اوکوں گوگھ نندر ہئی۔ بلال اوندے نال والی کھٹ تے ونج بہہ تھیا۔ بلال دے بہن نال کھٹ دی پاٹی کڑکی تاں مراد چھرکی بھر ٹپ مارتے اُٹھی بیٹھا۔ بلال کوں ڈیکھ تے پہلے تاں کجھ حیران تھیا پر وَل سدھا تھی بیٹھا۔

''بہوں ڈینہہ تھی گئے ہِن، ملاقات نہ تھئی ہئی، میں سوچیا جو مرادتاں نی آندا، میں اِی وَنج تے حال حویلا نروِیا کر آواں۔'' بلال کنوں گالہہ اَگی تے نہ ٹُردی پئی ہئی۔

''علامہ صاحب! میڈی مجال جو میں تہاڈے کول آپ کنوں آپے آواں، تُساں سڈوتاں میں آواں۔'' مراددے بولن وِچ ہالی تئیں کُڑاہٹ وَدی ہئی تھئی۔

''حالات تیڈے سامڑیں ہِن، کوئی ہِک مسئلہ تاں کائنی!''

''مسئلہ تاں تُساں آپ بنڑائے، نہ ڈیوہا میڈی ضمانت تے نہ اے بھوگ بوگڑیں پووِن ہا۔'' مراددے چہرے تے اُتاوِل ہئی، کُڑاہٹ ہئی، زِچکائی ہئی جیویں اُوبلال دے آون تے خوش نہ ہووے۔

''توں اِی کندووالے معاملے کوں کہیں پاسے لاویں ہاتے میڈی وِی اَٹھے ویلے دی اِیں کِل کِل توں جان چُھٹے۔''

بلال پتانی کیوں کندوداذکر اِیں طرحاں کر گیا جو مراددے متھے تے وَٹ پئے گیا۔

''علامہ صاحب! جیڑھی گالہہ کرن آئے وے اُوہا کرو، باقی چھوڑو!''

بلال حیران تھی تے اوندے منہ کوں ڈیکھن لگ گیا پر چُپ ریہا۔

''ایہو آکھن آئے وے ناں جو زرینہ بے موت ماری گئی اے؟'' مرادنے کاوڑ نال اُچیچا تھی آلوایا۔

حیرت نال بلال دے آہنے اُدھر تج گئے۔ ''ایکوں کیویں پتا اے'' بلال نے ہالی دِل اِچ اِی سوچیا ہا جو مراد بول پیا۔

''تہاکوں ایہو حیرت اے جو میکوں کیویں پتا اے؟ میکوں پتا لگے کوں اَٹھ گھنٹے تھی گِن، ہالی اوکوں دفنایا اِی کائنا ہانے تے خودکشی داڈراما کیتا ویندا پیاہا۔'' مرادنے منہ اِچ آئی کُڑاہٹ کوں کھنگار دی صورت تُھک سٹیا۔

بلال کنوں جرات نہ تھیندی پئی ہئی جو بُجھ ڈیکھے اُوکوں کیویں پتا اے۔

''میں وِی عجیب بد قسمت ہاں، پنجوی سال پہلے میکوں مرن کیتے قندھار بھیجیا گیاہا، میں تاں نی مریا، بَھل ولیاں تاں ساریاں کوں مار تے وَلیاں، سُنڑ بیچ ہئی جو ہِک بھراتے ہِک بھین بچے وَدِن، بھراتاں ہالی تیئں نی لبھیا، ہِک بھین سامڑیں آئی ہئی، اَج اُو وِی میں توں واری گئی اے جو میں، میں نشانِ عبرت بَجھ ڈینہہ بیاجی گھِناں۔''

بَجھ دیر ڈوہیں چُپ رہے۔ شئیت باقی دا بولن متعلقہ نہ ریہاہا۔

''توں چلیا وَنج! بھین دی قبر توں تھی آ، میں آپے حکومت کوں جواب ڈے گھنساں!'' بلال نے گالھہ دوبارہ شروع کرن دی کوشش کیتی۔

''میں وَنجڑاں ہو وے ہاتاں اَٹھ گھنٹے پہلے چلیا وَنجاہا، میکوں کون روک سکدا ہا، پر میں خود نی گیا، خواہ مخواہ ہِک قبر بئی وِی بن وَنجے ہا عاقل دی، ہن بچ گئے تاں بال اِی پال گھنسی!''

چھیکڑی لفظ مراد نے اتنی کڑاہٹ نال بولے جو اوندے بعد بلال دی ہمت اِی نہ تھی جو کوئی بئی گالھہ کرے۔ اُو اُٹھی کھڑا تھیا پر مراد بَھکّی جھون گھت تے بیٹھا ریہا۔

''وَل وی جئیں ویلے سمجھیں مناسب وَنج تے تھی آویں۔''

مراد نے ہن وی بلال دی گالھہ دا کوئی جواب نہ ڈِتا تے نہ اِی اوندے نال اَکھ ملائیس، شئیت اکھیں وِچ ہنجواں دی واپسی کوں اُو اُوندے کنوں اُوڈھر رکھن چاہندا ہا۔

رات کوں عشا دی نماز دے بعد بلال کوں خبر تھئی جو مراد آپڑیں کمرے وِچ کائنی۔ بلال نے نہ چاہندے ہوئے وِی پتا نی کیوں ہِک لمبا ساہ اندر ڈو گھِدا، اُوندے سینے تے پئی کوئی باری بھک لہندی لہندی وَلدی ڈوڑی تھی گئی ہئی۔

20

بلال نے مراددے واپس وَلن یانہ وَلن دے وسوّسیاں دی بَنڈ چا کراہیں رات تاں کہیں نہ کہیں طرحاں گزار گِھدی پر ڈینہہ گزارنا مشکل لگدا پیاہا۔ عصر دے بعد وی اُونے کہیں نگران کنوں اِیں گالھوں نہ پُچھیا جو مراد کوں مدرسے وچوں باہر بھیجن دے بعد کم از کم ہِک ڈینہہ تاں ڈیکھڑاں چاہیدے جو اُو اُوندے سرتے کتنا سوار راہندے۔ بَھل جئیں ویلے پتا لگیا جو اُو تاں سویرے فجر توں وِی پہلے آپڑیں کمرے وِچ آ گیا ہا تے ہُوں ویلے داہن تئیں سُتا پئے تاں بلال دا حیران تھیون تاں بنڑدا ہا۔

''کیجھا لاپروا شخص اے جینے اُوندے اتنے وَڈے احسان توں بعد واپسی ڈَسن گوارا اِی نی کیتا جو وَل آیاں۔'' بلال کوں مرادرویے دا ارمان تاں ہا پر اِیں گالھوں راضی وِی ہا جو وَل تاں آئے، نہ وَلے ہا تاں اُو اوندا کیا کر سگدا ہا، وَل تاں جو کرنا ہا حکومت نے اوندے نال اِی کرنا ہا، مراد دی واری تاں کِتھائیں بعد وِچ آندی۔

بلال کوں ہِک سوچ بئی وی ہئی جو مراد بھین دے ارمان واسطے لال کمال نی گیا کیوں جو راتی رات جئیں ویلے کوئی لاری وِی قضاویں چلدی ہے، اُوندا اِیں وستی توں لودھراں دے چھیکڑی بنّے تے آباد وستی لال کمال عشا توں بعد ونج تے سویرے فجر دی اَزان توں پہلے وَلڑاں مشکل اے۔

"ول کتھاں گیا ہوسی! جوان بھین دے مرن دے ڈینہہ جیڑھی ہوں بچھوں قربان تھئی اے، اُو بیا کتھاں ونج سگدے؟" بلال آپڑیں طور تے دِل اِی دِل وِچ گوّیڑتاں کریندا پیا ہا پر عقل نہ منیندی ہئی جو رات دے ڈوں پہر اونے مدرسے توں باہر کتھ گزارے ہوسن۔

"ہو سگدے اُو کتھائیں گیا اِی نہ ہووے! مدرسے دی کہیں نکر وِچ بہہ تے بھین کوں روندا رہ گیا ہووے۔" بھل ول وی تصدیق کیتے اُونے صدر دروازے توں چوکیدار دا رجسٹر آمد رفت منگوا گھدا۔

رجسٹر دے اندراج موجب مراد پونے ڈاہ وجے رات مدرسے توں باہر نکلیا ہا تے واپسی ہئی کوئی لگ بھگ سوا ترئے وجے سویل دی۔ اِیں طرحاں اُو کوئی پنج گھنٹے باہروں ریہا ہا۔ بلال اکھیں نُوٹ تے اِیں سفر دا تصور کرن بہہ تھیا۔

"رات دے اِیں ویلے پنج گھنٹیاں وِچ وستی لال کمال توں تھی تے ولڑاں مشکل اِی نی بلکہ ناممکن ہا، ول آخر گیا تاں گیا کڈے ہوسی!" اِیں سارے گوّیڑ وِچ اَچاچیت بلال کوں ہِک بیا خیال آیا۔ "جے مراد وستی لال کمال نی گیا تاں ضرور کندو کول گیا ہوسی۔"

بھل آپڑیں اِیں سوچ تے اُو خود شرمسار تھی گیا۔ "کوئی ایجھا وی تھی سگدے جو آپڑیں نِکی بھین دے قتل دا ارمانی تھیوّن دی بجائے اُو ہا رات مشوق دے نال گزارے جیڑھی جو اُونے قبر تے ونج گزارنی ہئی، ضرور کوئی معاملہ بیا اے۔"

معاملہ جو وی ہا، اُو جِڈے وی گیا ہا، دماغ وِچ تھیندی نِکی کُھت کُھت دے باوجود اُو مراد کوں سڈا تے کہیں وی گالہہ دا پک نہ کرن چاہندا ہا۔ جے اونے مَن گھدا جو اُو زرینہ دی قبر دی بجائے رات کندو کول ہا تاں اُوندے اُوں اعتبار دا کیا بنڑسی جیکوں کریندے ہوئے اُونے مراد کوں مدرسے توں باہر ونجن دی موکل ڈِتی ہئی۔

"دیکھیجا بے حس شخص اے، سویل دا اُٹھتے تے ہن عشا وی گزر گئی اے پر ایکوں خیال نی آیا جو میڈے کول آتے حال تاں ڈے ونجیں جو رات کیڈے مکلا ٹلن گیا ہا۔"

سارے ڈینہہ دی ہیں بک بک دے بعد اُوڈاہ وجے دے قریب وَلدا گھر دے باہر لے پراہ وِچ آپڑیں مخصوص موڑھے تے بہہ تھیا۔ موڑھے تے بہہ کراہیں اُو کوں بہوں کجھ سوچن دا موقع ملدا تے وِل جئیں ویلے اِناں سوچاں کوں دماغ دی آدی وِچ رکاتے کوئی خاص شکل ڈیوَنی ہوندی یاوَل سوچاں کہیں ہِک نکتے تے آوَن مشکل تھی ویندیاں تاں اُو نال پئے ماچے اُتے اَدھ لیٹیا تھی ویندا۔

اَج وی موڑھے تے بیٹھا، اسمان ڈو ڈیدھا بلال ایہو سُچیندا پیاہا جو قدرت کہیں شخص کوں برباد کریندی اے تاں اُوندے بچھوں کجھ نہ کجھ ایجھا ضرور ہوندے جیندے پاروں اُو دردناک انجام تئیں پہنچ کراہیں ذلیل و خوار تھی ویندے۔ او کوں یاد آیا جو نیت تے مراد دا کہیں وی کامیاب شخص دی کامیابی وِچ بہوں دخل ریہے۔ جے کوئی کَھٹ نی کھاندا تاں آپڑیں بدنیتی دے سبب، بدنیتی صرف کہیں دے بارے بُرا سوچن تئیں محدود کائنی، بدنیتی دا گھیر بہوں وَڈا تے مار بہوں گجھی ہوندی اے۔ اے سبھو کجھ سُچیندے ہوئے اُوندیاں اکھیں دے سامڑیں مراد دا چہرہ ہا۔ کیویں ہِک شخص ڈیدھے اِی ڈیدھے مظلوم توں ظالم بن گیاہا، ظلم ضروری نی جو مار کٹ تے کیتا وَنجیں، بے حسی تے بے وِسلائی وی ظلم اِی ہِن جنہاں دا پھٹ، بندوق دے پھٹ کنوں زیادہ چِچلا کریندے۔

اَکھیں نُوٹ کراہیں بیٹھے بلال کو احساس تھیا جو کوئی بیا وِی اُتھ موجود اے۔ اَکھیں کُھلیاں تاں اُوندے سامڑیں مراد عجیب جے ڈِوادَن دے انداز وِچ مُسکدا کھڑا ہا۔ کھلیا دروازہ لنگھ کراہیں پتا نی کیہڑے ویلے دا اُتھ آیا کھڑا ہا۔ پچھلیاں راتیں دے چندر دے مَٹھے سوجھلے وِچ وی صاف لگدا پیا ہا جو اُونے نہ صرف چُولا سلوار نواں پاتیا ہویا ہا بلکہ خط ٹھپوا، حجامت کرا، دھادھو تے آیا کھڑا ہا۔ بلال کوں وَٹ تاں بہوں چڑھیا جو اِتھاؤں دا اِتھاؤں اِیں بے درد شخص کوں بھجا چھوڑے پر تجسس دے ہتھوں مجبور تھی تے او کوں سامڑیں آلے موڑھے تے باہون دا اشارہ کیتُس۔ مراد اوئیں ہُوں انداز وِچ مچکدا ہویا بہہ تھیا۔

بلال چُپ ریہا۔ اُو کوں توقع ہئی جو مراد خود حال ڈیسی پر مراد اِی کافی دیر تئیں مچکدا ہو یا بلال کوں ڈیدھا ریہا جو اُو گالہہ کِتھوں شروع کریندے۔ بلال نے آپڑیں اندر دی کُھت کُھت کوں بہوں مشکل نال بدھیا ہو یاہا۔ اُو کہیں طرحاں وِی اَج اُوندے سامڑیں ہینڑاں نہ پووݨ چاہندا ہا پر جئیں ویلے مراد کافی دیر تئیں کُھسکیا اِی ناں تاں اُو کوں بولڑاں پئے گیا۔

"کیا اِرادے ہِن؟"

"بس تہاڈے کنوں موکل گھنڑں آیاں، تھورایت آں تہاڈے احسان دا۔" اِیں جملے دے باوجود اُوندے انداز وِچ کِتھاؤں وِی احسان مندی نہ نظر دی پئی ہئی۔

"کیا مطلب؟"

"تہاکوں پتا کائنی جو تہاڈی واپسی ضمانت دی درخواست منظور تھی گئی اے تے ہݨ میں آزاد ہاں کہیں وِی قسم دی نگرانی دے بغیر۔"

اے اطلاع بلال کیتے کہیں دھماکے توں گھٹ نہ ہئی جو اُوں تئیں خبر پہنچے بغیر اُوندی اطلاع مراد کوں پہلے تھی گئی اے۔ بلال ہݨ ڈُہرے عذاب وِچ ہا۔ منیند اتاں گالہہ لُکاوݨ دا الزام لگدا ہا، نی منیند اتاں سارا بھرم لے مٹی تھیندے۔ وَل وی کجھ بولڑاں تاں ہا۔

"میں تاں سُنڑیا ہا جو تیکوں ہفتہ وار حاضری ڈیوٹی ہوسی ڈی ایس پی جلال پور کنے؟"

"کیہڑی حاضری سئیں! جے حاضری اِی ڈیوٹی ہووے ہاتاں وِل آزادی دا فائدہ؟ میں وِی ہݨ اُوئیں آزاد ہاں جیویں تُساں خود۔"

بِلال کو مراد دیاں گالہیں تے یقین نہ آندا پیا ہا۔ اُو حیران ہا جو کون ہے ایندے پچھوں تے اُو خود ہے کیا؟ کیا اینے کہیں بئی ایجنسی واسطے تاں کم کرن دا معاہدہ نی کر گِھدا؟ بلال کوں لگیا جو جذباتی تھی کراہیں مراد دے معاملے وِچ مار کھا گئے۔ کیا اوندے کنوں مراد بارے یقین دہانی تے ضمانت سبھو کجھ ڈراما ہئی جیندا خمیازہ اُو کئی ڈینہہ بھگتیندا رہ گئے۔ کیا مراد دی آڑ وِچ اُو کوں تے اُوندے مدرسے کوں امتحان وِچ پاوݨاں تاں مطلوب نہ ہا۔ کیا خبر چینل دے رپورٹر

بچھوں کون ہاتے کندو واقعی مراد دی کجھ لگدی اے یا اے وِی اُوندے مدرسے دا راہندا سا ہندا
کو ٹھپن دا کوئی امدادی کردار ہئی۔ خیر جو وِی کجھ تھی چکیا ہا اُوندی حد تئیں تاں بلال کوں آپڑاں
بھرم رکھڑاں بنڑدا ہا، نہ تاں نِری نموشی ہئی۔

''کل رات کِتھاں ہاویں؟'' اتنے سارے ذہنی جھٹکے کھاون دے بعد بلال گالھ کوں کہیں
پاسے لاوݨ چاہندا پیا ہا۔

''میڈے ونجݨ آون دا حساب تہاڈے کول تے اَجن وِی بُچھدے اُویں کِتھاں ہم۔'' مراد دا
مُکھڑاں بند تے اَلا وِچ ہلکی جئی کُڑاہٹ شروع تھیندی پئی ہئی۔ بھاویں جو بلال واسطے اے وِی
نکڑا جیہا دھماکہ اِی ہئی پر ہن اُونے وِی حیران تھیونڑاں چھوڑ ڈِتا ہا۔ اُوندے سامڑیں کوئی
معصوم تے مظلوم بندہ نہ بیٹھا ہا بلکہ گوریلا جنگ دا پنجوی سال دا تجربہ کار رکھن والا ہِک ایجھا
جنگجو جیڑھا جانڑدا ہا جو آپڑیں شکار کوں کیویں زِچ کر کرتے اِیں طرحاں اَدھ مویا کرنے جو اُو
خود موت دیاں اردا ساں کرے۔

''میں تیڈے کنوں سُنڑن چاہندا۔'' بلال نے وَل وِی آپڑاں بھرم رکھن دی کوشش کیتی۔

''کندو کوں مِلن گیا ہم!''

جتنی آسانی نال مراد نے کندو کوں مِلن دا اقرار کیتا بلال اَملک توقع نہ رکھیندا ہا۔ اُوندا خیال ہا جو
کجھ تاں اجھکسی، کوئی بہانہ بنڑیسی جو کیوں موئی بھین دی قبر چھوڑتے اُو مشوق کوں مِلن چلیا گیا
پر انسانی رشتیاں دے معاملیاں وِچ تاں اُو ڈھٹائی دی حد تئیں لاغرض تھی چکیا ہا۔ بلال دا
واسطہ آپڑیں پُیو سمیت ایہوں جیہیں کئی لوکاں نال پیا ہا جھل اے سب توں اُترا ہا جیندے کیتے
آپڑیں پرائے، ڈُکھ سُکھ، غمی خوشی تے جیون مرن دی کوئی حیثیت نی رہ ویندی، اُناں کیتے بس
آپڑاں آپ اِی سبھو کجھ ہوندے، اُو آپڑیں وِچ اِی جیندِن تے آپڑیں وِچ اِی مردے
راہندن۔ ایجھیاں کوں کیا جتلاوݨاں تے کیا نِروار کرنی۔ مراد نے بلال کو خموش تھیا ڈِٹھا تاں
خود اِی اگلا پتا سٹ چھوڑیس۔

"میں سوچیاوَنج کراہیں نکدی مکلآواں!"

"میں تاں سوچیاہاتوں بھین دے مراکے تے ویسیں!" بلال وَل اِی گالہہ کرن توں آپڑیں آپ کونہ روک سگیا۔

"اے سارے مراکے تاں ہِن، کوئی مرتے دفنیج ویندے تے کوئی مرتے وِی نی دفنیندا، زرینہ تاں دفنیج گئی ہئی میں کندو کوں دفناوَن گیا ہم۔"

"تاں کیا کندو وی مر گئی؟" بلال وِبل تے سدھا تھی بیٹھا۔ اوندے چہرے دار نگ اُڈ گیاہا۔

"اَج دی؟ اوں کملی کوں تاں کئی سال تھی گئے موئے ہوئے!"

بلال نے لمبا ساہ اندر ڈو گھدا۔ مراد، کندو دی بربادی کوں مویا بنڑا سُنڑیندا پیاہا۔ وَل کجھ دیر خموشی رہی پر ایں پھیری بلال بولیا۔

"وَل کیا مکی گالہہ؟"

"گالہہ کیا مکی؟ بس دفنا آیاں، اے کفن اُو میڈے کیتے سیتی بیٹھی ہئی، میں او کوں بے کفنا دفنا آیاں۔" مراد نے آپڑیں نویں چولے سلوار آلے پاسے اشارہ کیتا۔

"اے کپڑے کندو نے میڈے وَل آوَن دی خوشی وِچ بنڑائن"۔

بلال کوں لگیا جو اُو کندو دا سیتا جوڑا پاتے ہِک پھیری وَل اُو کوں لارالا آئے۔

"پتانی اے سوہنڑیاں تے اصیل عورتاں ڈٹ بازاں دے ہتھے اِی کیوں چڑھدن؟"

ڈٹ بازی دی سوچ ذہن وِچ کیا آئی بلال کوں خالد توفیقی یاد آ گیا۔ خالد نے کیا کجھ نی کیتا اوندے خاندان دے نال وَل وی اَج کتھائیں موج کریندا پیا ہُوسی، کہیں بئے خاندان، کئی بیاں سوہنڑیاں تے اصیل عورتاں کوں برباد کرن کیتے۔

"علامہ صاحب! ہِک گالہہ کراں؟ شئیت اَج دے بعد ساڈی وَل ملاقات نہ تھیوے۔"

"مُلاقات دے بارے کجھ نی آکھیا ونج سگدا، ہن وی تاں تھی پئی اے ناں!" بلال اُوندے کنوں جان چھڑاون چاہندا پیاہا پر اُو نے ہِک نواں قصہ ٹور چھوڑیا۔

"تُساں شادی کر گھنو! میں ڈیدھا پیاں جو تہاڈیاں اکھیں وِچ شئیت پہلی واری عورت جاگ پئی اے۔"

مراد نے تاں گالہہ بہوں سہولت نال کر چھوڑی پر بلال وِل گیا جو ایندے بعد پتانی اُو کیا آکھن چاہندے پر اُو چُپ کر گیا، بھل اے گالہہ ہئی جو اُو ڈیدھا ہن روی بلال دیاں اکھیں وِچ پیاہا۔ بلال گھبرا گیا۔ مراد دی گالہہ او کوں ادھوری لگدی پئی ہئی جیکوں او اکھیں نال پورا کرن چاہندا ہا پر بلال نہ چاہندا ہا جو اُو گالہہ پوری کر سگے تہوں اُونے گالہہ اِی بدل چھوڑی۔

"میڈی کوئی خواہش کائنی جو شادی کرتے کہیں نویں خالد توفیقی کوں آپڑیں بچھوں لا گھناں جو آمیکوں برباد کرے۔"

"کوئی خالد توفیقی کہیں دے بچھوں ایویں نی لگدا، اے ساڈی کمزوری دی پیداوار ہوندِن، ساڈے اعتبار دا فائدہ چیندِن، ساڈے بھروسے کوں پُرسانگ بنڑیندِن تے ساڈی رازداری کوں آپڑیں طاقت۔ خالد توفیقی ہِک ڈینہہ وِچ نی بن ویندے، اے ڈر، خوف، لوبھ لالچ تے نویں نویں خواباں دے ڈندِیں نال ساڈے قدماں تلوں ہولے ہولے اتنی مٹی کھتور گِھندن جو اساں آپڑیں قدماں تے کھڑے تھیون کیتے اِناں دے سہارے دے محتاج تھی ویندے ہئیں۔ ہِک گالہہ یاد رکھائے علامہ صاحب! عورت محتاج نال نی کھڑدی، اُو ہُوندے نال کھڑدی اے جیڑھا آپڑیں قدمیں تے کھڑا ہووے۔"

بلال اوندیاں گالہیں سُن تے دِل اِی دِل وِچ حیران تاں ہا پر آپڑیں حیرت لُکاون کیتے کھل پیا۔

"مراد! توں کتنیاں عورتاں نال زندگی گزاری جو تیکوں عورت دا پتا اے ہِک چھڑا چھانڈ، بس ہِک رات کیتے ہِک عورت کوں مل تے آندا پے تے گالہیں کریندا پے ایڈیاں وڈیاں۔"

"علامہ صاحب! دشمن کوں گول تے مارن تے چھپے ہوئے دشمن دے وار توں بچن، اُو ہنر اے جیڑھا تہاڈیاں اِکھیں سمیت بُت دے ہِک ہِک مسام کوں بندوق دی نال تے لگی دور بین

بنڑا ڈیندے جیڑھی نشانے کوں ایں طرحاں بدھیندی اے جو اُک چَک دا امکان اِی ختم تھی ویندے۔"

"میں عورت دی گالھہ کیتی اے مراد، توں بندوق دی کریندا ں پئیں۔"

"میں وِی عورت دی گالھہ کریندا پیاں، عورت ساری زندگی آپڑیں مرد نال گوریلا جنگ کریندی راہندی اے، چھپ تے بچدی اے تے گول تے مریندی اے۔ عورت کنوں بے رحم شاید اِی کوئی بئی مخلوق ہووے۔ جنئیں روسی عورتاں نال گوریلا جنگ لڑی ہووے کیا او کوں ہِک عام عورت دے ایں ہنر دا پتا کوئنا ہوسی؟ ہِک بئی گالھہ کراں! چھیکڑی! عورت ہووے یا مرد ڈوہیں کوں سنجاڑن واسطے ہِک رات تاں کیا ہِک لحظہ کافی ہوندے جے تہاڈی اِکھ دی بندوق اُتے عقل دی دوربین لگی ہوئی اے، نہ تاں پوری حیاتی گزار ڈیو، خالد توفیقیاں کنوں کھلے کھا سووَدے۔"

بلال کوں ہِک واری وَل چُپ لگ گئی، پتانی کیوں اوندیاں اِکھیں وچوں ہنجوں سم آیاں پر اونے اُگھن دی کوشش نہ کیتی۔ خموشی لمبڑا چ گئی تاں مراد اُٹھی کھڑا تھیا۔ شئیت ونجن چاہندا پیا ہا۔

"بہہ مراد! توں دِل دا حال کیتی تاں میڈی گالھہ وِی سُنڑ دا وَنج!"

مراد وَلدا موڑھے تے بہہ تھیا۔

"ہِک لاش میں وی کئی مدت توں مونڈھے تے چائی وَداں، آپڑیں پیو دی لاش پر دفناوَن کوں جانی بلدی، میکوں اُوندے نال لکھ نفرت سئی پر جیں طرحاں خالد توفیقی نے ہِک جیندے جاگدے بندے کوں گنڈھڑی وِچ بدھیا گوشت دالو تھڑا بنڑائے، اُو میکوں نی بُھلدا۔ گوشت دی اُو گنڈھڑی بھاویں جو مٹی وِچ پور ڈِتی گئی ہئی پر اَج تئیں اُو میڈے مونڈھے تے رکھی اے، دفنائی سگیا۔"

بلال مراد کوں ڈیدھیاں ہویاں گالھہ نہ کر سگدا پیا ہا پر مراد دیاں اَکھیں اوندے چہرے تے ہن کہیں چھپدے ہوئے شکاری کوں نشانہ بدھن دا موقع ڈیون کیتے۔

"شئیت میڈے ابّے دی بندوق تے دور بین کا ئنا لگی ہوئی ہئی جئیں پاروں اُو آپڑیاں ذالیں تے سنگت کوں عقل دے نشانے تے نہ رکھ سگیا۔ ڈوہیں افغانڑیں خالد توفیقی نے خود پر نائیاں تے وَل خود اِی نَساتے گھِن گیا۔ شئیت تیکوں پتا نہ ہووے ہِک ڈینہہ اونے افغانڑیں واپس کرن دے بہانے مولوی صاحب کوں کِتھائیں مانسہرے والے پاسے سڈایاتے وعدہ گھِدُس جو اُو اُتھ کلہا ویسی۔ شئیت کوئی نواں مل رلاون دی گالہہ وی تھئی ہوسی تہوں بابا ڈھگ ساری رقم وی نال چاتے گیا ہاپر اِتنی احتیاط ضرور کیتی جو آپڑیں اعتبار دا سنگتی وِی نال گھِن گیا۔ بَھل ایندے باوجود اُتھوں افغان ذالیں تاں نہ واپس تھیاں بس بم دھماکے دے بعد گوشت دی گندھڑی واپس تھئی۔"

"تہاکوں تاں پتا ہوسی جو خالد توفیقی اَج کل کِتھاں اے؟" بلال کوں ایوں لگیا جو مراد آپڑیں بندوق تے لگی ہوئی دور بین دے وچوں ڈیدھا پئے۔

"پتا ہووے ہا تاں پیو دے گوشت دی گندھڑی ایویں مونڈھے تے رکھی وَدا ہوواں ہا۔"

"خالد توفیقی اَج کل شمالی وزیرستان وِچ ہے، جے خاص ٹکانے دی جا پُچھسو تاں اُو وی ڈَس ڈیساں!" مراد نے عادت موجب اے سبھو کجھ وِی بہوں سہولت نال ایویں ڈسایا جو بلال دا اُدر کا نکل گیا۔ پیو دے گوشت دی گندھڑی اوندے مونڈھے توں ڈھاندی ڈھاندی بچی۔

"تیکوں کیویں پتا اے؟"

"پتا ہے تاں ڈسیندا پیاں! نہ تاں میکوں کیا لوڑھ اے کہیں دے معاملے وِچ آون دی، خاص طور تے اُوں بندے کیتے جیندا پیو میڈے تے میڈے پورے خاندان دی بربادی دا موجب ہووے۔"

"مراد! کا کا توں ہیں کیا، اُو تاں آملک نوی کہ جو ڈِسدا پئیں۔"

"میں ایہو بکھ ہاں کہ جو بکھ ڈِسدا پیاں، فرق صرف بندوق تے لگی دور بین دا ہے، ایں توں وَدھ نہ تُساں بُجھو تے نہ میں ڈَس سگساں۔" اے آکھ تے مراد وَلدا موڑھے توں اُٹھی کھڑا تھیا۔

"پر اُو خالد توفیقی؟" بِلال کوں اونے یقین ڈِواڈِتا ہا جو واقعی اُو کوں خالد دے لِکانے دا پتا ہے۔

"کیا لوڑھا اے کہیں دی زندگی خراب کرن دی، موج کرن ڈیو اُو کوں! گھٹکی تاں تہاڈے والد نے وی نہ کیتی ہوسی، کیا تھیا جو اُو ڈوہائیں افغانڑیں ہِن، اوندیاں ذالیں ہِن پر بال تاں جئی بیٹھے، جیون ڈیو او کوں، ویسے ٹول خیل دے نیڑے گھر بنڑائی بیٹھے۔"

مراد و نجن کیتے ٹُریا تاں بلال وی اُٹھی کھڑا تھیا۔ لگدا ہا جیویں کوئی گالھ ادھوری رہ گئی اے۔ پر مراد بِھکی جھون گھتی گیٹ توں باہر نکل گیا۔ ہالی بلال وَلدا موڑھے تے بیٹھانہ ہا جو مراد اُناں قدماں تے واپس وَل آیا۔

"چھیکڑی گالھ نہ تُساں بُجھی نہ میکوں یاد آئی۔"

بلال نے حیران تھی تے اُوندے اکھیں ڈو ڈِٹھا جِنہاں وِچ گالھ کرن توں پہلے اِی پانی سِمیا کھڑا ہا۔ بلال نے او کوں باہوں کوں آکھیا پر ایں پھیری اُو بیٹھا ناں۔

"تُساں اے تاں بُجھیا نی جو کندو نال آخر میڈی کِکی کیا؟"

بلال نے سر اُتوں تے ہِلاتے بُجھن دا اشارہ کیتا جو کیا کِکی۔

"اُو کملی میڈے نال شادی دی تانگھ رکھی بیٹھی ہئی، اے چُولا سلوار اُونے میڈے نکاح دے جوڑے طور خود سیتا ہا پر جئیں ویلے میں اے ڈَسیا جو ہِک بارود دی سُرنگ دے دھماکے وِچ آپڑاں مردانہ عُضو ونجا بیٹھا تاں اُونے اُو ہو جئے وین شروع کرڈِتے جیڑھے اُونے پہلی واری میڈی موت دی خبر سُن تے کیتے ہوسن۔"

21

کئی ڈینہاں بعد آندی سردی دی ہِک رات جُھڑ تاں ڈھیر گجیا، کِھمن وی کِھمی پر کنڑیاں اِتلیاں پیاں جو گرداہبہ گیا۔اُوندے بعد ہلکی لوری گھلی تاں بلال الرحمٰن اُکار ویڑھ تے پراہ وِچ آپڑیں مخصوص موڑھے تے آن بیٹھا۔ہلکی سردی چس تاں ڈیندی پئی ہئی پر وَل وی اُونے کولیاں آلی انگیٹھی بکھواتے سامڑیں رکھوا گھدی۔

ہِک مُدت توں بعد اُوندیاں مونڈھیاں تے کوئی بار نہ ہا۔سارے عذاب ٹَل گئے پر ہُوں ڈینہہ دے گُم تھئے محمد مراد دی کوئی سمجھ نہ آئی جو کِتھوں آیا ہاتے کڈے گیا۔مذہبی جماعتاں دا اتحاد وَستی داناں بچاون وِچ ناکام تھیا تاں حوصلہ چھوڑ بیٹھا پر ہِک ڈینہہ صوبائی سیکریٹری محکمہ بلدیات طرفوں نوٹیفیکیشن جاری تھیا جو ہن توں وَستی داناں ''غازی فضل اللہ پور'' ہوسی۔ پہلے تاں کہیں کوں کجھ سمجھ نہ آئی جو اے ناں اُتلے لیول توں کینویں تبدیل کرائے پر جئیں ویلے کجھ سمجھ نہ آئی تاں ایندا سہرا اوی مذہبی جماعتاں آپڑیں گل پا گھدا۔

جینے وی اے کم کرایا، علامہ بلال کوں ایندے نال کیا۔اُو تاں ایں گالہہ تے مطمعن ہا جو اُوندے پُیو دا تجویز تھیاناں کہیں نہ کہیں شکل وِچ بچ گئے۔

نِکی نِکی کن مِن وِچ بلال دا وجود ہلکا پُھل تھیا تاں اُونے اَکھیں نُوٹ کراہیں جنگھاں لمبیاں کرتے ڈوجھے موڑھے تے چار کھیاں۔اُوندا دِل کیتا جو حسین بخش ڈھاڈی دی آواز وِچ خواجہ غلام فرید دی کافی سُنڑیں۔

تتی رُوڑ رُوواٹ نہاراں

کڈیں سانول موڑ مہاراں

بظاہر ایڈے سکون تے اطمینان دے اِناں لحظیاں وِچ وِی اوندے اندر شئیت کوئی گنڈھ جئی ہئی جیڑھی نہ تاں کُھلدی ہئی تے نہ اُوندی کوئی شکل سامڑیں آندی ہئی۔

کوئی چیڑھی گنڈھ ہئی، تانگھ دے تھوئے دی سانگ تے چڑھی ہوئی،

شئیت موت دی کوئی شکل جو تانگھ، وصل تے موت جاڑیاں سڈیندیاں ہن۔ جو وِی کجھ ہا اُو بلال دی سمجھ دے احاطے وِچ آندا آندا رُک ویندا ہا۔

اُوندا دِل کیتا جو اندر رَونج تے خواجہ فرید دا دیوان چا آوے تے سکون دے باوجود آپنی بے چینی تے بچیلا دی پھال کڈھے پر اُوں توں پہلے اِی حسین بخش ڈھاڈی دا الاپ اُوندے کناں وِچ پووَن لگ گیا۔ اُوہا گرِ گرِیاں، اُوہا پاٹ دار آواز تے کافی دے اُوہے بُول، سب نے رَل کرائیں اُو کوں مست کر ڈِتا۔

کیف دی ہِک خاص سطح تے وِنج تے اُو کوں ایویں لگیا جو اُوندے اندر اُوندا پیُو عبدالحنان موجود اے۔ اَج او کوں نہ تاں پیو کنوں نفرت تھیندی پئی ہئی تے نہ اُو چاہندا پیا ہا جو اُوندا پیُو اُوندے جسم وِچوں نکل ونجیں۔ ہِک پوری سنگت اُوندے آسوں پاسوں بیٹھی ہئی تے اُو آپڑیں محبوب دے آون دی راہ بھلیندا بیٹھا ہا۔ کجھ دیر بعد اِی اُو کوں احساس تھیا جو اوندی سنگت تاں ساتھ کائنی پر اُناں دے نہ ہوندے ہوئے وِی کوئی بیا اُتھ موجود اے۔ بلال نے سر چھنڈک تے ہولے نال اکھیں کھولیاں۔ ماچے اُتے اَج اُوندی ما بیٹھی ہئی بختاور بی بی۔

بلال نے حیران تھی تے ماکوں ڈِٹھا جیڑھی اُو کوں ڈِٹھے بغیر انگیٹھی وِچ وسمے ہوئے کولیاں کوں ٹھکور ٹھکور جگیندی پئی ہئی۔

اِیں توں پہلے جو اُو کوں آلویندا اُو خود اِی بول پئی۔ اُوندی آواز ڈُکھ نال بھری ہوئی ہئی۔

''بلال! توں چنگائی کیتا!''

"کیا چنگائی کیتا اماں!"

"خالد توفیقی کوں مراتے توں چنگائی کیتا!"

مادی زبان تے خالد داناں سُنڑں تے بلال ہکا بکا رہ گیا۔

نِکی نِکی کن مِن اسمان تے اِی اٹھر تج گئی۔

اُوندے کناں وِچ حسین بخش ڈھاڈی دے گاون دی آواز پہلے تاں مَٹھی تھیندی گئی وَل اَملک بند تھی گئی۔

بلال کوں ایویں لگیا جو اوندے پیُو دا وجود وِی اوندے وجود توں اَنج تھی چکے تے اُو کلہارہ گے، اَملک کلہا۔

آٹھ ستمبر دو ہزار بائیس

ایک بجے شب

ڈی ایچ اے ٹو، اسلام آباد

محمد حفیظ خان کی دیگر مطبوعہ کتابیں

۱۔ کچ دیاں ماڑیاں	(سرائیکی ریڈیائی ڈرامے)	۱۹۸۹	اکادمی ادبیات پاکستان سے صدارتی ایوارڈ یافتہ
۲۔ ویندی رُت دی شام	(سرائیکی افسانے)	۱۹۹۰	اکادمی ادبیات پاکستان سے صدارتی ایوارڈ یافتہ
۳۔ ماما جمال خان	(بچوں کے سرائیکی ڈرامے)	۱۹۹۰	
۴۔ اتفاق سے نفاق تک	(پاکستانی سیاست)	۱۹۹۳	
۵۔ یہ جو عورت ہے	(اردو افسانے)	۱۹۹۷	تین ایڈیشن شائع ہو چکے
٦۔ پہلی شب تیرے جانے کے بعد	(اردو نظمیں)	۱۹۹۹	
۷۔ خواب گلاب	(بچوں کے سرائیکی ڈرامے)	۲۰۰۳	
۸۔ اندر لیکھ دا سیک	(سرائیکی افسانے)	۲۰۰۴	
۹۔ زُٹھڑے پندھ	(سرائیکی ریڈیائی ڈرامے)	۲۰۰۵	
۱۰۔ نوآبادیاتی خطوں کا نیا مکالمہ	(تنقید)	۲۰۰٦	
۱۱۔ خرم بہاول پوری: شخصیت و فن	(تحقیق و تنقید)	۲۰۰۷	
۱۲۔ حفیظ خان کی کہانیاں	(سرائیکی سے اردو ترجمہ)	۲۰۰۷	
۱۳۔ کوئی شہر یں جنگل کوکدا	(سرائیکی ٹیلی ڈراما سیریل)	۲۰۰۷	
۱۴۔ اس شہر خرابی میں	(اردو کالموں کا انتخاب)	۲۰۰۸	
۱۵۔ سرائیکی ادب: افکار و جہات	(تنقید)	۲۰۰۹	
۱٦۔ مآثر ملتان	(تاریخ)	۲۰۱۱	
۱۷۔ کلام خرم بہاول پوری	(تدوین و انتخاب)	۲۰۱۳	
۱۸۔ ڈھیر ڈینہاں دا قصہ	(سرائیکی ادبی تنقید)	۲۰۱۴	
۱۹۔ رُت بجگوں کی مراد	(تنقید)	۲۰۱٦	
۲۰۔ تن من سیس سمرپے	(اردو کہانیاں)	۲۰۱٦	
۲۱۔ پٹھانے خاں	(شخصیت اور گائیکی)	۲۰۱۷	
۲۲۔ ملتان نصف جہان	(تاریخ)	۲۰۱۷	
۲۳۔ سرکشی	(اردو کالم)	۲۰۱۷	
۲۴۔ کافی: سندھ وادی کی شعوری تاریخ	(تنقید)	۲۰۱۲ اور ۲۰۱۷	
۲۵۔ ادھ ادھورے لوک	(سرائیکی ناول)	۲۰۱۸	اکادمی ادبیات پاکستان سے صدارتی ایوارڈ یافتہ
۲٦۔ ادھ ادھورے لوگ	(اردو ناول)	۲۰۱۸	
۲۷۔ انواسی	(اردو ناول)	۲۰۱۹	
۲۸۔ کرک ناتھ	(اردو ناول)	۲۰۲۰	
۲۹۔ لاہور جان	(اردو کہانیوں کا انتخاب)	۲۰۲۰	
۳۰۔ ننتارا	(اردو ناول)	۲۰۲۱	
۳۱۔ ہک رات دا سجھ	سرائیکی ٹیلی ڈراما سیریل	۲۰۲۱	

Published "The Competitor "as editor /writer more than
125 English journals on Current affairs

حفیظ خان کی شکل میں ہمارے اجڑے
سرائیکی وسیب سے ایک بڑے ناول نگار
نے جنم لیا ہے۔ جو دھرتی ماں سے جڑا ہوا
ہے۔ جس نے تل وطنیوں کی کہانی اور ان
کے صدیوں پرانے دکھوں، پس ماندگی
اور کچلے ہوئے جذبات کو نئی زبان، نیا لہجہ
اور نیا رنگ دیا ہے۔

رؤف کلاسرا

ISBN 978-969-9782-23-7

ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ملتان